НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КУРГАН Яна Миколаївна

УДК.: 321.01

ПРИНЦИП СПАДКОЄМНОСТІ В РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
Бех Володимир Павлович
д.філос.н., професор

Київ-2009

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРИНЦИПУ СПАДКОЄМНОСТІ В РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ 11

11

1.1. Політична система як об’єкт наукового дослідження 29

1.2. Теоретичні передумови вивчення спадкоємності

1.3. Підходи, принципи, методи та категоріальний апарат 52
дослідження 64

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2 СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ І ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ СПАДКОЄМНОСТІ У ПРОЦЕСІ ДИНАМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ 66

2.1. Природа, сутність, зміст та форми принципу 66
спадкоємності в розвитку політичних систем

2.2. Механізм реалізації принципу спадкоємності в 91
політичній сфері

2.3. Специфіка прояву принципу спадкоємності у становленні 110
політичної системи інформаційного суспільства

2.4. Спадкоємність як чинник модернізації політичної 133
системи України 154

Висновки до другого розділу

ВИСНОВКИ 156

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 160

ДОДАТКИ 187

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж усієї історії людства змінювалися форми правління країн, політики намагалися знайти адекватну форму володарювання та пошуку відповідних установ чи особистостей, які мали б уособлювати в собі державу та дбати про її народ. Демократія дає людству широкі можливості, але вона породжує й низку проблем. Однак, поширення духу й цінностей демократії – визначальна риса сучасності, один з виявів цивілізаційних надбань.

Сьогодні демократія й процеси, які її супроводжують, вимагають нового осмислення та аналізу. В умовах постійних швидких перетворень у різних сферах суспільного життя, в умовах світової кризи (в політичній сфері зокрема) знов і знов постають питання, як виявити чи визначити оптимальні механізми розвитку для світової спільноти. Разом з цим у переломні часи розвитку суспільства виникає потреба в осмисленні пройденого шляху, пошуку цих оптимумів. Знову й знову суспільна думка звертається до питань, які допоможуть вирішити проблеми вже перевіреним способом. Можливість звертатися до таких “підказок” забезпечує спадкоємність, як необхідна умова розвитку будь-якої сфери суспільства.

Якщо порушується процес спадкоємності, виникає реальна небезпека припинення руху, а значить – розвитку. Це призводить до втрати уявлень про реальну мету суспільного розвитку, до втрати історичної пам’яті, перспективних орієнтирів і найвищих цінностей.

Україна в такому випадку не є виключенням, оскільки сьогодні в умовах глибоких політичних перетворень актуальними стають питання аналізу ефективності існуючої демократичної політичної системи, відповідності цінностей минулого умовам сьогодення та спроможності ефективного функціонування системи на старих засадах. Необхідною умовою проведення такого аналізу виступає спадкоємність, яка дає змогу на

основі аналізу минулого досвіду визначити напрямок подальшого розвитку політичної системи, а, можливо, й полегшити перехідний період для України.

Тому актуальність дисертаційного дослідження полягає в необхідності проведення наукового аналізу, який додав би чіткості в розумінні спадкоємності, механізмів і закономірностей її функціонування у політичних системах та показав би специфіку прояву принципу спадкоємності в розвитку демократичної політичної системи.

Цілісного аналізу прояву принципу спадкоємності у політичній сфері не можливо було б зробити без дослідження здобутків політичної науки в розумінні поняття "політична система".

Важливий внесок у розробку теорії політичних систем зробили американські вчені: Д. Істон, Г. Алмонд, К. Дойч, Д. Трумен, М. Пауелл і М. Каплан. Також науковий інтерес викликають дослідження О. Аріна, Ж. Атталі, Ж. П. Бодріяра, З. Бжезинського, Б. Венна, Г. Кіссінджера, С. Хантингтона та ін.

Серед російських дослідників та науковців простору колишнього СРСР проблемами функціонування політичних систем займаються: Р. Абдулатипов, Г. Арбатов, А. Білоус, В. Бакіров, О. Дугін, О. Зінов'єв, С. Кара-Мурза, Є. Кубко, Р. Матвєєв, О. Панарін, О. Уткін, С. Фадєєв, І. Чубайс, Ю. Шишков.

Проблемні аспекти функціонування та розвитку політичної системи та її певних елементів знайшли відображення в роботах вітчизняних науковців, а саме: В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Бебика, М. Головатого, І. Варзаря, В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Категоренка, В. Кременя, Ю. Левенця, М. Михальченка, О. Романюка, Ф. Рудича, М. Сазонова, С. Телешуна, О. Фісуна, П. Шляхтуна та ін.

Але в процесі аналізу зазначених робіт виявлено, що теоретичного зв'язку між "принципом спадкоємності" і "політичною системою" не встановлено в повному обсязі. Відповідно рівень теоретико-методологічної розробки предмета дослідження залишається одним із менш досліджуваних.

Досить ґрунтовними є дослідження спадкоємності в галузі природничих наук і майже відсутні дослідження, які б розглядали принцип спадкоємності власне в політичних системах, хоча ідея існування цього принципу так чи інакше використовується авторами та пронизує галузі суспільствознавчих наук. Тому лишаються нерозв'язаними питання, пов'язані з обґрунтуванням єдиної парадигми спадкоємності. Дане дослідження спрямоване на конструктивний синтез ідей у цілісну картину співіснування, взаємодії та взаємовпливу принципу спадкоємності і політичної системи. Проблемна ситуація дослідження полягає в тому, що в культурно-історичному вимірі існує суперечливе уявлення про природу, сутність, зміст, форми спадкоємності в розвитку політичних систем. Вибір теми дисертаційного дослідження також обумовлений недостатністю вивчення форм спадкоємності, закономірностей її прояву в демократичній політичній системі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у відповідності Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям "Дослідження проблем гуманітарних наук", який затверджений вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 27 січня 2005 року) та є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук Інституту політології та права "Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії". Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 16 грудня 2004 року).

Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування й реалізації принципу спадкоємності в демократичній політичній системі шляхом аналізу специфіки його проявів на кожному етапі її розвитку.

Для досягнення поставленої мети в дисертації визначені такі ***завдання:***

- проаналізувати теоретико-методологічні основи дослідження поняття “політична система” в політичній науці;

- окреслити теоретичні передумови вивчення спадкоємності та визначити природу, сутність, зміст, форми принципу спадкоємності в розвитку політичних систем;

- уточнити підходи, принципи, методи та категоріальний апарат дослідження принципу спадкоємності в розвитку демократичної політичної системи;

- проаналізувати механізм прояву принципу спадкоємності у політичній системі;

- виявити специфіку прояву принципу спадкоємності у становленні політичної системи інформаційного суспільства;

- проаналізувати спадкоємність як передумову та чинник модернізації політичної системи України.

Об’єкт дослідження – політична система як інтегрована сукупність елементів, що перебувають у відносинах та зв’язках один з одним і утворюють цілісність, що здатна до відтворення і розвитку.

Предмет дослідження – принцип спадкоємності як необхідний безперервний зв’язок між елементами демократичної політичної системи, який забезпечує процеси її функціонування.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження складає комплекс філософських, загальнонаукових і політологічних підходів та принципів. Щодо загальнонаукових та філософських підходів – аналіз демократичних політичних систем здійснюється за рахунок взаємодоповнення діалектичного і системного підходів.

Діалектичний підхід дав змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв’язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю та явищем, змістом і формою, об’єктивність в оцінюванні дійсності. Тобто вирішенням діалектичного протиріччя між старим та новим у

демократичній політичній системі став аналіз принципу спадкоємності та його прояву у її розвитку.

Визначення політичної системи як певної множини елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини та притаманні їй характеристики системності, а саме: зв'язок, цілісність та стійка структура, яку вони обумовлюють, – дали змогу застосовувати до аналізу явища системний підхід, що окреслив і підтвердив ці властивості.

В аналізі предмету дослідження використано принципи, що доповнили діалектичний та системний підходи, а саме: принцип розвитку, всезагального зв'язку, принцип цілісності, багаторівневого розгляду.

Системний підхід доповнили принципи цілісності, структурності, принцип розгляду об'єктів в його взаємодії із зовнішнім середовищем. Завдяки домінантам сучасної системної методології у поле зору потрапили не лише одиниці аналізу, а й їх властивості, зокрема: взаємозв'язок, ієрархічність структури, цілісність та ін. У роботі також були використані методи аналізу та синтезу, індукції, узагальнення, порівняння та ін.

Запропонована концепція методологічного плюралізму забезпечила єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу принципу спадкоємності в розвитку політичних систем у зв'язку з іншими компонентами соціокультурного та політичного життя соціуму.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших цілісних досліджень принципу спадкоємності, його природи, сутності, змісту, форм та ролі в розвитку демократичних політичних систем. Результати дослідження, що резюмують наукову новизну і виносяться на захист, можуть бути сформульовані у вигляді наступних тез.

1. Вперше у вітчизняній політичній науці визначено специфіку прояву принципу спадкоємності в демократичній політичній системі суспільства, як детермінанти і умови її породження, існування, пристосування, збереження та розвитку, що реалізується в здатності політичної системи до передачі ціннісно-смислових елементів на новий щабель розвитку. Спадкоємність

визначається як необхідний безперервний зв'язок між етапами розвитку політичної системи, що забезпечує процеси збереження, фільтрації та передачі елементів.

2. Визначено специфіку прояву принципу спадкоємності у демократичних політичних системах, а саме встановлено: ціннісно-смислова природа спадкоємності, сутність, зміст, форми та закономірності прояву принципу спадкоємності в демократичній політичній системі. Зокрема, сутність визначена як забезпечення цілісності і сталого розвитку демократичної політичної системи у загальнополітичному просторі шляхом відтворення власних ціннісно-смислових елементів; зміст подано як сукупність трьох типів процесів: а) згортання або збереження застарілих елементів політичної системи (консервація, інтеріоризація); б) трансформація існуючих елементів, які домінують в політичній системі в певний історичний період (формування, актуалізація, утримання в активному стані); в) створення підстави для формування якісно нової системи цінностей майбутнього розвитку.

3. Розкрито структуру культурологічного ядра політичної системи, результатом якого стало створення трьохрівневої евристичної моделі спадкового інваріанту демократичних політичних систем: перший – це рівень збереження неактуальних цінностей системи, рівень відображення змісту системи впродовж її розвитку; другий – рівень актуалізації цінностей сьогодення; третій – рівень формування цінностей майбутнього. Логічно доведено, що завдяки існуванню каналів взаємозв'язку, по яких циркулює інформація між рівнями ядра, елементами системи та іншими сферами суспільства, забезпечується функціонування соціального цілого. Визначено функції культурологічного ядра демократичної політичної системи, за допомогою яких здійснюються процеси перетворення інформації на рівнях збереження, актуалізації та формування цінностей політичної системи.

4. Досліджено характер функціонування і розвитку демократичної політичної системи за такими параметрами: по-перше, складністю утворення;

по-друге, специфікою протікання фаз розвитку політичної системи, серед яких: фаза формування, розгортання, зрілості та занепаду; по-третє, особливостями реакції культурологічного ядра на зміну цих фаз. Повторення циклів стає можливим завдяки пульсації культурологічного ядра, що забезпечує безперервний функціональний зв'язок між фазами розвитку політичної системи. Доповнює аналіз зовнішніх та внутрішніх форм прояву принципу спадкоємності алгоритм оновлення демократичної політичної системи, який здійснюється еволюційним та революційним шляхами. Залежно від обраного системою шляху проявляються відповідні форми спадкоємності, що викладені в авторській класифікації.

5. Запропоновано порівняльний аналіз основних елементів політичної системи на різних етапах суспільного розвитку, який дозволив виявити особливості нормативних підсистем (правової та етичної), форм правління та структури державного апарату, переважаючої ідеології та домінуючих цінностей політичної системи аграрного, індустріального та інформаційного суспільств.

6. Дістав подальшого розвитку праксеологічний аналіз стану політичної системи України, який виявив: по-перше, відсутність фундаментальних досліджень у цій галузі; по-друге, продемонстрував постійний і тривалий вихід спадкового ядра за межі системи (ядро ззовні), що детерміновано примусовим насадженням цінностей з боку політичних систем більш розвинених країн; по-третє, спрямованість руху культурологічного ядра політичної системи України до стану стабільності й подальшого розвитку; по-четверте, можливість політичної системи України набути сталого розвитку та інтегруватись до загальнополітичного простору та набути усталеного розвитку.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані як методологічна основа для розробки політологічних, соціологічних та організаційно-правових досліджень процесів функціонування політичної системи.

Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання дисциплін і курсів з політології, соціальної філософії, державного управління, політичного менеджменту, а також слугувати імперативами у висвітленні сучасних проблем розбудови політичної системи та її окремих сегментів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, ряді науково-практичних заходів, а саме: 4-ій Міжнародній конференції "Творча спадщина В. І. Вернадського і сучасність" (Донецьк, 2005); 4-ому Міжнародному семінарі "Проблеми управління поліетнічними суспільствами в умовах глобалізаційних та цивілізаційних викликах" (Алушта, 2005); Міжнародній науковій конференції "Другі міжнародні Драгомановські читання" (Київ, 2006); Міжнародній науково-теоретичній конференції "Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі" (Київ, 2006); Міжнародних науково-практичних конференціях "Лівобережна Україна у Всеукраїнському філософсько-культурному вимірі" (Чернігів, 2007) та "Імперативи розвитку України в умовах глобалізації" (Чернігів, 2008); IV Всеукраїнській науково-методичній конференції "Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи" (Івано-Франківськ, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 10 праць, з них: 5 статей в наукових виданнях, які визначено ВАК України як фахові з політичних наук, 2 статті у збірниках наукових праць, 3 – у тезах науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (246 позицій) та 5 додатків. Обсяг роботи – 195 сторінок, основна частина дисертації – 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРИНЦИПУ СПАДКОЄМНОСТІ В РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Метою цього розділу є визначення поняття політичної системи та головного поняття дослідження – принципу спадкоємності, а також аналіз теоретичних передумов дослідження принципу спадкоємності в політичній науці, та обґрунтування методологічної бази, яку буде використано в подальшій роботі.

1.1. Політична система як об'єкт наукового дослідження

Враховуючи, що об'єктом дослідження визначено політичну систему, ми маємо визначити засоби наукових досліджень власне політичної системи і особливостей її розвитку в межах інших сфер суспільства. Але для початку, на наш погляд, потрібно з'ясувати походження родового по відношенню до поняття "політична система" – "система".

Перші уявлення про систему як сукупність елементів, що знаходяться в структурному взаємозв'язку один з одним та утворюють певну цілісність, виникли в античній філософії (Платон, Аристотель). Сприйняті від античності принципи системності, в подальшому системні погляди, були сформульовані Р. Декартом та Дж. Локком, розвинуті в концепціях М. Каузанського, Б. Спінози, Системність як стиль мислення знайшла найбільш чітке відображення в теорії пізнання І. Канта, а потім – у філософії В. Г. Ф. Гегеля.

Системні принципи використовувались для аналізу реальності задовго до становлення теорії систем. Так, "батько соціології" О. Конт підкреслював схожість суспільства з біологічним організмом, а у працях Г. Спенсера

значна частина присвячена пошуку місця загальних структурних закономірностей в неорганічній, біологічній та соціальній еволюціях.

Перша спроба узагальнення системних ідей подібного роду була здійснена, на думку Ю. Плотинського, А. Богдановим у таких працях, як "Нариси всезагальної організаційної науки" (1921) та "Всезагальна організаційна наука. Тектологія" (1922). А принцип системності, виникнення якого було підготовлено історією природознавства та філософії, знаходить в XX ст. все більше прихильників у різних галузях знання. Основні положення теорії систем сформульовані в 30-40-х роках Л. фон Берталанфі. Австрійський вчений вдало застосував системний підхід до вивчення біологічних процесів, а після II Світової війни запропонував концепцію розробки загальної теорії систем. У програмі побудови загальної теорії систем Л. фон Берталанфі вказував на те, що її основними завданнями є: по-перше, виявлення загальних принципів та законів поведінки систем, незалежно від природи елементів, що її створюють, та відносин між ними; по-друге, встановлення в результаті системного підходу до біологічних і соціальних об'єктів законів, що є аналогічними до законів природознавства; по-третє, створення синтезу сучасного знання на основі виявлення ізоморфізму законів різних сфер діяльності [147, с. 9].

Таким чином, системні уявлення стали невід'ємною частиною наукового теоретизування XX століття. П. Сорокін розумів під соціокультурною системою інтегративне ціле. В роботі "Система соціології", що була надрукована у 1920 році, автор таким чином описує явище емерджентності (характеристика системи): "...суспільство, або колективна єдність як сукупність взаємодіючих людей, що відмінна від простої суми невзаємодіючих людей, існує. В якості такої реальності sui generis воно має низку якостей (свойств), явищ та процесів, яких немає і не може бути в сумі ізольованих індивідів. Але всупереч реалізму суспільство існує ні "поза" і "незалежно" від індивідів, а тільки як система взаємодіючих одиниць, без

яких воно немислиме і неможливе, як неможливе будь-яке явище без всіх утворюючих його компонентів [192, с. 247]”.

У подальшому розвитку теорії систем взяли і беруть участь як закордонні (П. Акофф, О. Ланге, В. Ешбі, Н. Віннер), так і російські та вітчизняні (В. Вернадський, Н. Беренштейн, П. Анохін, О. Виготський, А. Ляпунов) науковці.

Вагомий вклад у розуміння поняття “системи” внесли – А. Авер’янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, Д. Гіг, В. Карташов, А. Кравець, В. Кузьмін, І. Новик, В. Садовський, Е. Семенюк, В. Тюхтін, І. Фролов, Е. Юдін та ін.

Але все ж таки перейдемо до тлумачення самого поняття. З моменту появи в 30-ті роки загальної теорії систем з’явилась велика кількість визначень понять “система”, “елемент системи”, “зовнішнє середовище системи”, “структура систем” тощо. Однак і донині не існує загальновизнаного визначення “системи”. Наприклад, В. Садовський наводить тридцять чотири визначення системи, що використовуються в різних науках [235, с. 15 – 16].

Філософський словник за редакцією Е. Губського пропонує нам наступне визначення: система (от греч. Systema – ціле) – об’єднання певного різноманіття в єдине і чітко розмежоване ціле, елементи якого по відношенню до цілого та інших частин займають відповідні місця [219, с. 415].

Наведемо ще два визначення поняття системи, що пояснюють нам його суть.

На думку А. Уємова, системою називається будь-який об’єкт, що має певні якості, які знаходяться в певному заздалегідь відомому відношенні [209].

А В. Данилов-Данил’ян визначає систему як відокремлену свідомістю частину реальності, елементи якої знаходять свою спільність у процесі взаємодії [66].

У праці Дж. Кліра [94] аналізується визначення, запропоноване Б. Гейнсом. Система є все, що ми хочемо розглядати як систему. Поняттю “система” відводиться верхня щаблина в ієрархії понять. Зазначається, що слабкість та в той же час головна перевага цього поняття в тому, що його ніяк не можна додатково охарактеризувати. Це визначення підкреслює дуже важливі якості системи, але все ж таки не вирішує проблему співвідношення понять множини та системи.

У праці Р. Акоффа система розглядається як ціле, що визначається однією чи кількома функціями, де під функцією розуміється роль, призначення, “місія” системи. За Р. Акоффом, “система складається з двох чи більше суттєвих частин, тобто частин, без яких вона не може виконувати свої функції. Іншими словами, система є цілим, яке не можна розділити на незалежні частини [2, с. 40]”.

Н. Луман [115], відпрацьовуючи свій варіант теорії соціальних систем, зазначає, що під системою треба розуміти не певні сорти об’єктів, а певне розрізнення, а саме розрізнення (различение) системи та довколишнього середовища. Система є формою розрізнення, тобто має дві сторони: систему (як внутрішній бік форми) та довколишнє середовище (як зовнішній). Лише обидві сторони виробляють розрізнення, виробляють форму, виробляють поняття.

В енциклопедії з соціології за редакцією А. Гриціанова [196] подано наступне тлумачення поняття “система”: це категорія, що позначає об’єкт, організований в якості цілісності, де енергія зв’язків між елементами системи перевищує енергію зв’язків з елементами інших систем і визначає онтологічне ядро системного підходу. Семантичне поле такого поняття системи включає терміни “зв’язок”, “елемент”, “ціле”, “одиничне”, а також “структура” – схема зв’язків між елементами.

Разом із цією різноманітністю трактувань системи продовжують виділяти два підходи. З точки зору першого (його можна назвати онтологічним або, більш жорстко, натуралістичним), системність

інтерпретується як фундаментальна властивість об’єктів пізнання. Тоді завданням системного дослідження стає вивчення специфічно системних властивостей об’єкта: виокремлення в ньому елементів, зв’язків та структур, залежностей між зв’язками та ін. При цьому елементи, зв’язки, структури та залежності трактуються як “натуральні”, належні “природі” самих об’єктів і в цьому сенсі об’єктивні.

Інший підхід (його можна назвати епістемологічним) полягає в тому, що система розглядається як епістемологічний конструкт, що не має натуральної природи та як такий, що визначає специфічний засіб організації знання та мислення. Тоді системність визначається не якостями самих об’єктів, але цілеспрямованістю діяльності та організацією мислення [196, с. 915 – 916].

Сучасні українські науковці вважають, що в політології використання системного підходу відзначилося створенням теорії політичних систем, важливий внесок у створення якої зробили американські політологи. Серед них можна насамперед назвати таких, як: Д. Істон, Г. Алмонд (системний аналіз).

Вперше поняття “політична система” започаткував у науці в 1953 році американський політолог Д. Істон. В якості моделі для теоретичного аналізу політичного життя Д. Істон використовував біологічні системи, життєві процеси яких взаємодіють один з одним і з зовнішнім середовищем, щоб продукувати змінний, але не менш стабільний стан системи. Політичні системи, стверджує Д. Істон, схожі на біологічні та існують в зовнішньому середовищі, яке, в свою чергу, складається з безлічі інших систем, в тому числі з екологічної, духовно-ідеологічної тощо [159, с. 299]. Система підлягає впливу зовнішнього середовища та сама активно впливає на нього з метою самозбереження та розвитку.

Згідно з класичним визначенням, політична система Д. Істоном розглядається як сукупність дій та взаємодій, виникаючих між різними суб’єктами політичних відносин та перш за все поміж громадян з питань

власного та авторитарного розподілу цінностей, які знаходяться у розпорядженні суспільства.

Д. Істоном запропонований метод політичного аналізу, який має дві переваги. По-перше, показує, що політична система – не просто система взаємодії її структур, що постійно змінюється, функціонує, динамічно розвивається. По-друге, Д. Істон аналізує процеси, що відбуваються в політичному житті суспільства, розкриває роль структур політичної системи в підтриманні безперервного її функціонування [230, с. 372 – 375].

Інший представник класичної парадигми американський соціолог Г. Алмонд одним із перших застосував функціональний метод дослідження політики.

Політичну систему Г. Алмонд визначає як існуючу в усіх самостійних суспільствах систему взаємодії, що виконує функції інтеграції і пристосування (всередині суспільства, поза ним і між суспільствами) за допомогою застосування загрози, або застосування більш-менш законних фізичних примусів. Політична система є законною, що підтримує порядок і багатоманітність перетворень у суспільстві. Політична система – узаконена сила, що пронизує всі вхідні і вихідні фактори суспільства і надає йому особливі властивості та зміст, забезпечуючи його згуртованість.

Таким чином, Г. Алмонд у своєму визначенні політичної системи та її функцій робить акцент на легітимному (правомочному) характері фізичного впливу політичної системи, її динамічності та направленості її основної активності на підтримку стабільного порядку в суспільстві [230, с. 372 – 375].

У праці “Громадянська культура: політичні позиції і демократія в п’яти державах” (1963 р.) дослідники Г. Алмонд, С. Верба виокремили три типи таких орієнтацій учасників політичної системи: пізнавальні (знання про політичну систему і процеси); емоційні (відчуття щодо політичної системи і процесів);оціночні (судження й оцінки щодо політичної системи і процесів) [245, с. 13 – 15].

На думку О. Ткача, основні відмінності у класичних теоріях полягають у тому, що для Д. Істона політична система цікава переважно з точки зору її реакції на зовнішнє середовище, а підхід Г. Алмонда дозволяє розрізнити як мінімум три послідовних аналітичних рівня: розгляд політичної системи у взаємодії з середовищем, у її внутрішньому функціонуванні (конверсія), а також у збереженні й адаптації [197, с. 25].

Подальшого розвитку теорія політичних систем винайшла у роботах К. Дойча (кібернетичний підхід); Д. Трумена (криза, плюралізм, група тиску); М. Пауелл і М. Каплана (зовнішньополітичний аспект функціонування політичної системи) та ін.

У сучасній науці політична система представляє собою штучно створений теоретичний, міркувальний конструкт, інструмент, що дозволяє виявляти та описувати системні властивості різноманітних політичних явищ. Ця категорія не відображає саму політичну реальність, а є засобом системного аналізу політики. Вона застосовується для будь-якого відносно цілісного політичного утворення: партії, держави тощо. Кожне з цих утворень є специфічною політичною системою [172, с. 196].

Серед сучасних теоретиків розробкою проблеми політичних систем займаються:

1. що стосується взаємодії політичних систем, тут відомі праці таких науковців, як О. Арін, Ж.П. Бодріяр, З. Бзежинський, Г. Кіссінджер, Ж. Атталі, О. Дугін, О. Панарін, О. Зінов'єв, О. Уткін, С. Хантингтон, Ю. Шишков, О. Ясько та ін;

2. сучасний стан політичних систем, що розвиваються, – Р. Абдулатипов, Г. Арбатов, Б. Венн, О. Дугін, А. Романюк, О. Зінов'єв, Г. Зюганов, С. Кара-Мурза, А. Колодій, Ю. Шведа, А. Подберьозкін, С. Наумкіна, Ф. Рудич, А. Білоус, С. Фадєєв, І. Чубайс та ін.;

3. питання теорії соціальних та політичних систем у нестабільних і перехідних станах – П. Сорокін, О. Бабкіна, В. Горбатенко, Г. Зеленько, Є. Кубко, Л. Ларуш, Р. Матвєєв, М. Михальченко, О. Чемшит та ін.

Так, відомий український політолог Ф. Рудич [155] наголошує, що політична система суспільства – це сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому. На його думку, політична система включає в себе соціальний зміст влади, її носіїв, взаємодію з економічним ладом. Вона визначає інститути, організації через які реалізується влада в суспільстві й регулюються політичні відносини. А також принципи, норми і спрямованість діяльності інститутів політичної влади.

Як інтегровану сукупність елементів (носіїв влади, політичних суб'єктів, державних і недержавних інститутів) визначають політичну систему й інші сучасні українці політологи.

Наприклад, О. Ткач дає наступне визначення: політична система суспільства – "це цілісна, інтегрована сукупність політичних суб'єктів, структур і відносин, що виражають інтереси всіх політичних і соціальних сил суспільства [201, с. 46]".

В. Бебик визначає політичну систему як "сукупність політичних організацій, норм, відносин, діяльності і свідомості, які забезпечують панування правлячого стану, співіснування з ним інших суспільних груп, дозволяють іншим окремим суспільним групам виявляти свої інтереси, потреби і суспільну волю через використання загальних суспільно-політичних інструментів волевиявлення [17, с. 175]".

Словник з політології за редакцією Ю. Борцова тлумачить політичну систему суспільства як складну сукупність – сукупність інституціональних структур держави і суспільства, форм взаємодії між ними, що спрямовані на здійснення політичної влади, управління, керівництва, регулювання суспільно-політичних процесів [230, с. 372 – 375].

Колектив авторів політологічного словника визначає політичну систему суспільства як "інтегровану сукупність політичної влади, суб'єктів,

відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію [157, с. 511]".

Колектив авторів російського словника з політології [158] інакше формулює поняття політичної системи, а саме:

- по-перше, як механізм організації та здійснення політичної влади, що представляє собою цілісну, впорядковану сукупність державних та суспільних організацій, об'єднань, політико-правових норм, принципів;
- по-друге, як теоретичний конструкт, що є засобом системного аналізу політики, за яким будь-яке політичне утворення, наприклад, партія, розглядається як специфічна політична система [158, с. 259].

Отже, як бачимо, більшість дослідників у визначенні поняття політичної системи виходять через розуміння загального поняття системи як сукупності елементів (політичних інститутів, спільнот тощо), що перебувають у відносинах і зв'язках одне з одним, які утворюють певну цілісність, єдність.

У вищезазначених визначенях зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме в силу цього зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю [32; 37].

У результаті аналізу класичних та сучасних тлумачень політичної системи можна виділити ряд її ознак. Ознаками політичної системи є:

- взаємозв'язок групи елементів;
- утворення ними певної цілісності;
- внутрішня взаємодія між елементами;
- спроможність вступати у відносини з іншими системами;
- прагнення до самозбереження, стабільності і динамізму [201, с. 47 – 48].

Аналіз політичної системи дає змогу визначити її структуру яка визначається Т. Перглер як “сукупність владних інститутів, що пов’язані між собою і створюють стійку цілісність [161, с. 225]”.

Структуру політичної системи становлять: політичні відносини, політична організація суспільства, засоби масової інформації, політичні принципи й норми, політична свідомість і культура.

Політичні відносини (виділено – Я. К) формуються у суспільстві щодо завоювання і здійснення політичної влади. Вони можуть бути вертикальні відносини у процесі здійснення влади між політичними організаціями, відносини між політичними організаціями та установами, міжкласові, внутрікласові та ін.

З політичних відносин виростає *політична організація суспільства*, охоплюючи його стабільні політичні організації та установи, які здійснюють політичну владу. Визначальним елементом політичної організації суспільства, її ядром є держава з усіма її складовими: законодавчою, виконавчою, судовою гілками влади та збройними силами. Взаємозв’язок між різними рівнями й гілками державної влади, між державою та громадянським суспільством здійснюють політичні партії, трудові колективи, громадські організації та рухи.

Засоби масової інформації також є активним і самостійним елементом політичної системи і в демократичних країнах відіграють роль четвертої влади. Це розгалужена мережа установ, що займаються збиранням, обробленням та поширенням інформації.

Призначення *політичних принципів й норм* полягає у формуванні політичної поведінки та свідомості людини відповідно до цілей і завдань політичної системи. Закріпленні в Конституції, законах, кодексах, законодавчих актах вони регулюють політичні відносини, визначають дозволене й недозволене під кутом зміцнення правлячого режиму.

Політична свідомість і політична культура формуються під впливом соціальної та політичної практики. Політична свідомість постає як

сукупність політичних ідей, уявлень, традицій, відображених у політичних документах, правових нормах, як частина суспільної свідомості, а політична культура як сукупність уявлень про різні аспекти політичного життя.

Політична культура сприяє формуванню ставлення людини до головних цілей і змісту політики держави. Значущість політичної культури визначається її інтегративною роллю, яка передбачає сприяння єднанню всіх прошарків населення, створення широкої соціальної бази для підтримки системи влади, політичної системи загалом [161, с. 226 – 228].

Слід також додати, що політична система суспільства складається із взаємодіючих підсистем: інституційної (політичні та соціальні інститути), нормативно-регулятивної (політичний режим, устрій суспільства, держави), інформаційно-комунікативної (політичні комунікації, зв'язки та ін.) і культурної [160, с. 584].

Головна мета політичної системи, на думку В. Пугачева, полягає у "самозбереженні шляхом пристосування до вимог середовища, що змінюються, та активного впливу на нього, забезпечення цілісності суспільства, його інтеграції, адаптації до зовнішнього середовища [172, с. 196 – 197]".

Оскільки об'єктом нашого дослідження є не будь-яка політична система, а демократична політична система необхідно визначитись з тлумаченням даного поняття в межах представленого дослідження.

У політичній науці існує достатньо велика кількість типологізацій політичних систем, але ми не будемо зупинятись на кожній. Єдине зауважимо, розподіл політичних систем на демократичну, авторитарну та тоталітарну здійснюється переважно за характером політичного режиму. Демократія, на думку сучасних українських учених, виступає критерієм зрілості суспільства і ґрунтується на визнані народу джерелом і носієм влади, на прагненні забезпечити справедливість, рівність, добробут усіх людей, що населяють певну державу. Демократія використовується не тільки для характеристики історичних типів державно-політичного устрою, а й на

означення політичного процесу з відповідними методами і процедурами, що забезпечують участь народу в управлінні державою, всіма суспільними справами. Серед головних критеріїв демократичності суспільства можна виокремити наявність прав і свобод людини, а систему принципів демократії складають: принцип більшості, плюралізму, рівності, поділу влади, виборності основних органів державної влади, гласності і незалежного контролю [161].

Таким чином, демократична політична система – тип політичної системи, що характеризується широкою участю народу в управлінні державою і відповідає вищезазначеним критеріям.

Реалізація прагнення політичної системи до самозбереження і активного впливу на середовище можливе за умови її постійного вдосконалення, а отже розвитку. Поняття розвитку сьогодні має багато близьких та майже тотожних понять, якими постійно оперують сучасні науковці: еволюція, модернізація, трансформація, прогрес тощо. Спробуємо визначитися з правомірністю їх використання.

Так, достатньо розповсюдженим у літературі засобом є визначення поняття “еволюція” через категорію розвитку. Так, наприклад, у “Міжнародній енциклопедії суспільствознавчих наук” еволюція визначається то як розвиток (development), то як перехід (transition), то як зміна (chance) [101, с. 19].

Прихильники еволюційної концепції намагаються або ототожнюють поняття розвитку та еволюції. Так, концепції “універсального космогенеза” П. Т. де Шардена, “філософії процесу” А. Уайтхеда, “емерджентної еволюції” С. Александера й К. Моргана постулюють універсальність еволюції, припускаючи в якості її джерела та цілі, надприродній початок, врешті-решт спираються на біологічну версію еволюції.

Відомо також, що багато теоретиків соціал-демократії таких, як К. Каутський, Л. Бюхнер, Ф. Масарик, Е. Феррі, А. Лоріа та Л. Вольтман намагались підмінити розвиток еволюцією.

Так, на думку В. Крисаченка, “еволюція” є вужчим від поняття “розвиток” та є його реалізацією відповідно до певної обмеженої сфери дійсності. Розвиток – це генезис, становлення та перетворення фундаментальних форм буття (форм руху матерії); його вихідний момент та сенс – поява нового роду предметів, якостей та взаємозв’язків. Еволюція ж, в принципі, стосується не виникнення нового значного ступеня загальності (універсального), але трансформації конкретних форм сущого; вона є новоутворенням (тобто одночасно вдосконаленням) в низці однорідних об’єктів, що виникли.

В цьому сенсі коректно говорити про розвиток живої матерії з неживої, соціальної з біологічної та ін.; для описання процесів, що відбуваються всередині класу об’єктів, використовувати поняття еволюції – еволюція неживого, еволюція живого, еволюція соціального. В фізичних та в соціальних науках поняття “еволюція” все частіше використовується для визначення саме відносно плавних, нереволюційних періодів розвитку об’єктів [101, с. 20].

Інше визначення поняттю “розвиток” дає В. Кизима у філософському енциклопедичному словнику: “...в історії філософської думки вирізняють три основних тлумачення розвитку: розвиток – як збільшення і зменшення, що знайшло відображення в теоріях преформізму; розвиток – як перехід можливості в дійсність, речі в собі в річ для себе, що було характерно для Г. Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Арістотеля й арістотелівської традиції філософствування; розвиток – як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час (Вольтер, Тюрго, Кондорсе та ін.). Як виникнення нового розвиток часто ототожнювали з прогресом, але розвиток буває і прогресивний і регресивний, це дві його стадії, бо все, що виникає, приречене на загибель. З точки зору глибини та швидкості змін розрізняють стадії еволюції і революції: для першої характерні реформи, для другої – докорінні зміни [220, с. 555]”.

Отже, розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об’єктів. Лише наявність трьох зазначених якостей виокремлює процеси розвитку серед інших змін; зворотність змін характеризує процеси функціонування; відсутність закономірностей є характерним для випадкових процесів катастрофічного типу; за відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватись, і тому процес залишається характерною для розвитку єдиною взаємопов’язаною рисою. В результаті розвитку виникає новий якісний стан об’єкта, який виступає як зміна його змісту або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів та зв’язків). Здатність до розвитку є однією з всезагальних якостей матерії та свідомості [218, с. 537].

У політології існують три основні підходи до вивчення й аналізу політичного розвитку.

Перший ґрунтується на аналізі розвитку насамперед існуючих у суспільстві політичних інститутів. Прихильники цього підходу (С. Хантінгтон і Дж. Нельсон) схильні вважати політичні інститути пріоритетними у вирішенні завдань.

Другий, біхевіористський підхід полягає в тому, що його прихильники (Г. Алмонд, С. Верба та ін.), усвідомлюючи обмеженість інституціалізму, звертаються до осмислення існуючих у суспільстві політичних позицій і типів політичної поведінки.

Третій підхід – структуралістський, його прихильники (Д. Істон, Е. Шилз, С. Ліпсет та ін.) зосереджують увагу на виявленні поза інституціональних рольових, соціальних, групових основ політичної поведінки. Кожен з даних підходів по-своєму перспективний, хоча й не може претендувати на цілісне осмислення процесів політичного розвитку.

Потрібно використовувати все раціональне з кожного підходу, враховуючи те, що тільки конструктивне використання досягнень у рамках всіх напрямів наукових досліджень може забезпечити необхідні результати аналізу політичного розвитку.

Виходячи з цього, політичний розвиток визначається як зростання здатності політичної системи гнучко пристосовуватись до мінливих соціальних умов (вимог груп, нового співвідношення сил і ресурсів влади) при збереженні й збільшенні можливостей для еліти і пересічних громадян виконувати свої специфічні функції в справах управління суспільством і державою [157, с. 578].

Політичний розвиток не слід ототожнювати з політичним прогресом і тим більше з прогресом взагалі. Політичний розвиток – це більш нейтральне поняття, призначене для опису процесів, а не результату; руху соціальних форм, а не досягнутих суспільством етапів або показників, у той час як політичний прогрес (або регрес) фіксує увагу на певних політичних досягненнях, що виступають у вигляді тих або інших статичних утворень.

У зв’язку з цим можна сказати, що політичний прогрес неможливий без політичного розвитку, який, у свою чергу, виступає як одна з умов його досягнення. У різні історичні періоди політичний розвиток може здійснюватись як у революційній, так і в еволюційній формах. Революція веде до зміни політичної системи, а еволюція дозволяє, забезпечує накопичення кількісних змін, не змінюючи принципово політичної системи суспільства. За сучасних умов розвиваються протилежні засади політики: з одного боку, здійснюється її глобалізація, з іншого – іде процес децентралізації й самоврядування. Історичні долі держав і народів багато в чому визначаються тим, наскільки виявляються здатними суспільство і громадяни та їхні організації брати участь в політичному розвитку. Надзвичайно ускладнюються процеси прийняття рішень та їх виконання. У той же час в політиці постійно відтворюються її “технічні” механізми, універсальні закономірності, засоби і методи – одні і ті самі прийоми ієрархічного просування, формування лідерів, добору кадрів, політичної боротьби; незмінними залишаються закономірності вибору цілей, структура політичного процесу, відносини політики й економіки, політики і моралі та інші закономірності реального життя [157, с. 578 – 579].

Протилежним по відношенню до поняття “політичний розвиток” виступає поняття “політичної стагнації”, яка за словами В. Бебика – веде до “застою, відсутності змін, окостенінню організаційних форм, розпаду політичних структур, а внаслідок цього – до краху політичної системи суспільства або ж регресу загалом”. Політичний розвиток автор ототожнює з поняттям політичної модернізації [17]. Так, політичний розвиток (політична модернізація) – “це перехід від певного політичного стану до якіснішого на базі вдосконалення політичних інститутів і підвищення рівня політичної культури суспільства [17, с. 163 – 165]”.

Треба зазначити, що теорія модернізації як напрям виникає наприкінці 50-х років XX ст. в межах порівняльної політології. Найбільший внесок у цю теорію зробили праці Г. Алмонда і Д. Пауелла “Порівняльна політологія. Підхід з позиції концепції розвитку”, Д. Ептера “Політика модернізації”, Л. Пая “Аспекти політичного розвитку. Аналітичне дослідження”, С. Ейзенштадта “Модернізація: протест і вимір”, С. Хантингтона “Політичний порядок у суспільствах, що змінюються”. На думку представників цієї течії, політична модернізація є процесом зміни системних якостей політичного життя й функцій політичних інститутів з переходом від традиційного суспільства до сучасного [17, с. 165–166].

Серед західних політологів й соціологів можна також виокремити роботи – С. Ліпсета, Р. Уарта, Д. Аптера, Ф. Ріггза, С. Верби, У. Мура, У. Ростоу та ін.

Серед вітчизняних науковців проблемами політичної модернізації займаються: В. Горбатенко (стратегія модернізації суспільства), Г. Зеленько (модернізація в Україні і Польщі), О. Новакова (модернізація і розвиток демократичних процесів в Україні), О. Ткач (модернізація країн Латинської Америки), О. Категоренко (трансформаційні та модернізаційні аспекти політичної системи України) та ін.

На думку, В. Горбатенко політична модернізація – “це комплекс науково-методологічних засобів, спрямованих на пояснення джерел,

характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності відносин: держава – міжнародна система, держава – громадянське суспільство, держава – особистість та ін; практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії через органічне поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання здатності політичної системи адаптуватись до нових соціальних зразків; ослаблення і заміна традиційної еліти модернізаторською; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної та ціннісної систем суспільства [161, с. 410]".

Серед загальних характеристик модернізації виділяють: раціоналізація та забезпечення ефективності влади як вирішальних чинників довіри до неї і підтримки її громадянами; диференціація політичної структури (інституалізація), яка передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та інших інститутів суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності й соціального порядку; структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямоване на розкриття всіх потенційних можливостей, формування політичної структури соціальної дії; процес кристалізації модернізаторських ідеологій, які можуть виконувати як стабілізаційні (скеровані на традиційні прошарки суспільства) так і мобілізаційні (зорієнтовані на осучаснені групи населення) функції; вдосконалення нормативної й ціннісної систем суспільства, зорієнтованих на формування принципіально нового (модернізованого) поля політичної культури.

Трансформація відображає перехід до якісно нового стану організації політичної системи суспільства та передбачає заперечення суттєвих елементів минулого та їх подолання, висування нових цілей та ідеалів, визначення засобів і способів просування до них.

Принциповою відмінністю у трактуванні понять “модернізація” і “трансформація”, є розуміння останньої як процесу переходу політичної системи на новий шабель розвитку, що супроводжується кардинальною зміною структурних елементів, і системи зокрема. Модернізація не несе кардинальних змін, а, навпаки, веде до вдосконалення політичної системи, а отже забезпечує поступовий і плавний ланцюг перетворень.

В результаті здійсненого аналізу, ми дійшли наступних висновків:

По-перше, поняття “політична система” є достатньо дослідженим в соціогуманітарних науках. У сучасній політичній літературі у центрі уваги знаходяться різні аспекти функціонування політичної системи. Скажімо, в одних визначаються умови і чинники динамічного розвитку; в інших – місце і роль у політичних системах політичних партій, політичної опозиції, груп тиску тощо. Всі теорії політичних систем потрібно розглядати не як взаємовиключні, а як такі, що взаємодоповнюють і збагачують політичну науку. Важливий внесок у створення теорії політичних систем зробили американські політологи. І хоча в політичній науці немає універсального визначення політичної системи, все ж проглядається дещо загальне для всіх тлумачень: політична система асоціюється із застосуванням узаконеного владного примусу в суспільстві. Цим визначаються її структура, загальний механізм її функціонування, її функції і, зрештою, класифікація політичних систем.

По-друге, структуру політичних систем складають політичні відносини, політична організація суспільства (державно-правові органи, політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, трудові колективи та об’єднання), засоби масової інформації, політичні принципи й норми, політична свідомість і культура.

Також в межах визначеного об’єкта дослідження зазначено, що демократія, виступає критерієм зрілості суспільства і ґрунтується на визнані народу джерелом і носієм влади, на прагненні забезпечити справедливість, рівність, добробут усіх людей, що населяють певну державу.

Використовується не тільки для характеристики історичних типів державно-політичного устрою, а й за для означення політичного процесу з відповідними методами і процедурами, що забезпечують участь народу в управлінні державою, всіма суспільними справами. Демократична політична система визначена нами як тип політичної системи, що характеризується широкою участю народу в управлінні державою і відповідає вищезазначеним критеріям.

По-третє, політична система будь-якого суспільства є продуктом його історичного і соціального розвитку і сама здатна до самозбереження і розвитку. Політичний розвиток – багатовимірний процес, у ході якого в результаті взаємодії різноманітних політичних сил здійснюються зміни в політичній поведінці, політичній культурі, в самій політичній системі суспільства.

По-четверте, поняття політичний розвиток є родовим (містить) по відношенню до понять “еволюція”, “прогрес”, “модернізація” і “трансформація”.

1.2. Теоретичні передумови дослідження спадкоємності

Центральним поняттям нашого дослідження є поняття “принцип спадкоємності”. Спробуємо визначитися з тлумаченням представленого поняття в наукових колах. На перших етапах дослідницького пошуку ми зіштовхнулися з проблемою наступного характеру: аналіз словників з політології, словників авторських термінів, гуманітарних словників та словників сучасних понять [72; 162; 176; 184; 186] показав, що, хоча поняття “спадкоємність” (рос. – преемственность) є доволі вживаним у політичних науках, єдиного тлумачення його в літературі не зустрічається і в деяких словниках здебільшого вживається в біологічному контексті [190]. Тому для з’ясування генезису досліджуваного поняття звернемося до першоджерел.

Термін “спадкоємність” внесено в науковий обіг зі сфери біологічних досліджень, які розкривають умови розвитку живого світу в законах еволюції. На початку XIX ст. Ч. Дарвін у своїй роботі “Походження видів ...” [64] сформулював п’ять доказів еволюційної теорії: по-перше, докази відносно спадкоємності та культивації з урахуванням змін, отриманих шляхом „одомашнювання”; по-друге, докази, пов’язані з географічним розташуванням; по-третє, археологічно обґрунтовані докази; по-четверте, докази, пов’язані зі взаємною схожістю живих істот; по-п’яте, докази, отримані з ембріології на основі дослідження рудиментарних органів. Ч. Дарвін вважав, що рушійними силами еволюції є мінливість, спадковість та природний добір. Спадковість, на його думку, це здатність всіх організмів передавати особливості будови, функції, розвиток своїм нащадкам. Автор ретельно проаналізував значення спадковості в еволюційному процесі. Однак він вважав, що вивчення спадковості пов’язане з великими складнощами, оскільки, закони, що управляють спадковістю, здебільшого не відомі [64].

Погляди Ч. Дарвіна стали основою цілої низки концепцій в системі гуманітарного знання (соціал-дарвінізм та ін.) та новим поштовхом до дослідження питань функціонування суспільства і визначення ролі й місця в його розвитку головних принципів еволюції.

У другій половині XIX ст. виникає низка шкіл натуралістичного спрямування, в основі поглядів яких було покладено принцип схожості та тотожності біологічного організму та суспільства. Ці закони знаходять подальший розвиток у думках прихильників еволюційної теорії і стають загальновизнаними в наукових колах.

Так, продовжуючи думку Ч. Дарвіна, “спадковість” у біологічній літературі здебільшого представляють як схожість (подібність) між батьками та їх нащадками, яка виявляється в зовнішніх ознаках, анатомічній будові тіла, у фізіологічних особливостях, темпераменті тощо [28; 31; 129; 240].

Сьогодні в біології виокремлюють два напрями в розвитку вчення про спадковість: мічурінська і формальна або класична генетика. Розуміння

процесів розвитку спадковості з точки зору мічурінської генетики базується на обґрунтуванні визначального впливу на процеси спадковості факторів зовнішнього середовища. Цей напрям дістав розвиток у поглядах Ж. Б. Ламарка, Ч. Дарвіна, І. Мічуріна, І. Павлова, М. Іванова та інших корифеїв біології.

В основі поглядів прихильників цього підходу лежить визнання єдності живих істот з навколишнім середовищем, а також єдності і взаємозв'язку між окремими органами і тканинами, з яких складається організм, та між біологічними процесами, що відбуваються в різних органах будь-якої живої істоти. Відповідно до цього представники мічурінського напряму в генетиці визнають, що умови живлення, освітлення, а також температурні умови, в яких відбувається розвиток рослин та тварин, є важливим фактором у формуванні їх спадковості. Тому зміни в комплексі життєвоважливих факторів навколишнього середовища можуть бути причиною спадкової мінливості порід, сортів і видів. Тобто мічурінське вчення розглядає спадковість як процес передачі нащадкам не готових ознак, а лише здатності розвивати ті чи інші ознаки та властивості.

Мічурінському розумінню суті спадковості та причин спадкової мінливості протиставляють погляди прихильників формальної (класичної) генетики, серед яких: К. Тімірязєв, Т. Лисенко та ін., які визначають спадковість як внутрішню властивість організму.

Згідно з цими поглядами будь-яка жива істота має в своїх клітинах корпускули (ультрамікроскопічні частинки) особливої спеціалізованої речовини, яка є носієм спадковості. А зміни, які відбуваються в тілі живих організмів під впливом різних умов життя, не спроможні впливати на спадковість. Мінливість живих істот вони пояснюють лише виникненням нової комбінації корпускул спадкової речовини при схрещуваннях або дією акторів навколишнього середовища (наприклад, інтенсивного радіоактивного опромінювання) безпосередньо на ці корпускули [204, с. 6].

Так, К. Тімірязєв визначав спадковість як властивість живих істот зберігати і передавати потомству основні риси своєї зовнішньої та внутрішньої будови, а також як певний тип здійснення фізіологічних процесів.

Більш-менш повне відтворення в нащадках ознак і властивостей материнського організму К. Тімірязєв назвав простою спадковістю, яка переважно спостерігається при вегетативному розмноженні рослин. Інший тип спадковості за його класифікацією – це так звана складна спадковість, яка спричинює певне поєднання у нащадків спадкових ознак, властивих батьківським формам.

Т. Лисенко визначив спадковість як здатність організму вимагати (потребувати) для свого розвитку тих чи інших умов середовища і відповідно реагувати на них [204, с. 3 – 8].

У генетиці спадковість визначають як безперервну передачу і прояв біологічних ознак батьків у потомства, яка забезпечена наявністю матеріальних носіїв спадковості – генів, які детермінують розвиток цих ознак; як передачу генетичної інформації одного покоління іншому. Типи і характер спадковості залежать від типу відтворення спадкового матеріалу, від локалізації генів (в ядрі або цитоплазмі, зчеплення з підлогою) і їх взаємодія один з одним, від числа генів, що детермінують певну ознаку (моногенний і полігенний контроль) [91].

Сучасні словники з біології також визначають спадковість як здатність живих організмів передавати особинам наступного покоління морфоанатомічні, фізіологічні, біохімічні особливості своєї організації, а також характерні риси становлення цих особливостей у процесі онтогенезу [28; 91; 129].

Спадковість пов’язана не тільки з передачею нащадкам певних батьківських ознак, а й з процесом мінливості, а саме із спадковою мінливістю, і вони разом забезпечують збереження різноманітності органічного світу на Землі та його еволюцію.

Спадкова мінливість визначається як мінливість живих організмів, що пов’язана зі зміною власне генів або виникненням їх нових сполучень. Спадкова мінливість приводить до різноманіття живих організмів та є головною умовою розвитку еволюційного процесу [129, с. 235].

На нашу думку, похідним від терміну “спадковість” є поняття спадкування (рос. – наследование), яке тлумачиться як передача генетичної інформації від одного покоління іншому [129; 217].

Таке визначення демонструє нам повне співпадіння тлумачення двох термінів, оскільки спадковість також визначається як передача спадкової інформації.

Вважаємо доцільним визначити різницю. На нашу думку, принципова відмінність між цими поняттями полягає у тому, що спадкування – це *процес* (виділено – Я. К.) передачі генетичної інформації від одного покоління організмів іншому, спадковість – це перш за все *властивість* (виділено – Я. К.) організмів забезпечувати функціональний зв’язок між поколіннями.

Пізніше знаходимо підтвердження попередньому висновку в словнику з біології: спадкування – процес, що забезпечує матеріальну спадкоємність між поколіннями організмів [129, с. 394].

В цьому ж словнику спадковість визначається як “властивість організмів забезпечувати матеріальну та функціональну спадкоємність між поколіннями. Спадковість реалізується у процесі спадкування чи відтворення у ряді поколінь специфічного характеру обміну речовин та індивідуального розвитку в певних умовах зовнішнього середовища [130, с. 395]”.

У фізиці поняття спадкоємності зустрічається у трактовках еволюційної теорії з точки зору фізичних теорій Е. Віллі та Д. Брукса – “неравновісній (нерівномірний) підхід до еволюції”. Так, на думку авторів суть органічної еволюції полягає в перетворенні інформації з однієї форми в іншу, а також у створенні нової або збереженні попередньої репродуктивної структури. Види, що беруть участь в еволюції, трактуються при цьому як інформаційно закриті процеси, видоутворення – як незворотній процес, в

якому потенційно існуюча інформація поєднана у дві або більше інформаційних системах, що її накопичують. Нова та потенційна інформація може перетворитися в накопичену тільки в межах, в яких вона співвідноситься з раніше накопиченою. Всі засоби видозміни підпорядковуються другому закону термодинаміки [101, с. 33 – 34].

Не залишилося без уваги поняття спадковості і в кібернетиці. Один з засновників методології кібернетики У. Р. Ешбі запропонував концепцію інформації, заснованої на “статистичній” [140] теорії інформації Хартлі-Шеннона, головним положенням якої є визначення поняття інформації як розмаїття, що передається.

За У. Р. Ешбі, різноманітність – це число різних елементів множини (множества), а під обмеженням різноманітності мається на увазі таке відношення між множиною, яке виникає в тому випадку, коли різноманіття, яке існує за певної умови, є меншим (більшим), ніж різноманіття, яке існує за іншої умови. Поняття обмеження різноманіття розповсюджувалося У. Р. Ешбі на закони природи, речі, явища, стани, процеси. Інформацією є те, що знімає невизначеність та обмежує різноманітність, і вимірюється вона кількістю обмеженого різноманіття в тому випадку, коли існує можливість вимірювання різноманіття [140, с. 7].

У концепції різноманіття одним із головних положень є твердження про те, що весь матеріальний світ можна розглядати як обмежене різноманіття.

Однак в нашій роботі немає необхідності зосереджуватися на характеристиці концепції інформації в повному обсязі. Для нашого дослідження більш цікавим є продовження цієї концепції у вигляді одного з положень (оскільки закон сформульовано не було – Ю. Онопрієнко [140, с. 14].) закону збереження інформації (різноманіття), який, на думку У. Р. Ешбі, розкриває себе у процесах розмноження, передачі спадкової інформації, в універсальності генетичного коду та багатьох інших властивостях біологічних систем [140, с. 12].

Російський вчений Ю. Онопрієнко [140], охарактеризувавши феномен спадковості біологічних систем з позиції їхніх інформаційних властивостей розділяє погляди У. Р. Ешбі про дію закону збереження інформації та доповнює його законом системності інформації. Автор наголошує, що “еволюційне перетворення біосистем відбувається безпосередньо за допомогою онтогенезу організму, під час якого в межах дії законів збереження та системності інформації формується нова інформаційна система – генетична програма [140, с. 23]”. Продовжуючи думку, автор наголошує: “..Система пращурів формує основний масив спадкової інформації в структурах, які є її невід’ємною частиною... [140, с. 27]”. Далі автор пропонує класифікацію спадкової інформації біологічних систем (7 типів) та вводить поняття “спадкового стереотипу” як “системи дискретних одиниць інформації (блоків), стійкість зв’язків яких є гарантією збереження виду” замість традиційних для біології понять – ген, геном, генотип, вважаючи їх суперечливими та багатозначними [140, с. 35 – 45].

Продовжуючи дослідження поняття в соціогуманітраних науках, зустрічаємо перше розмежування понять “спадковість”, “спадкування” та “спадкоємність” у правовій літературі. Значний вклад в дослідження сучасних проблем спадкування: внесли дисертаційні дослідження вітчизняних вчених В. Васильченка, О. Драгневич, О. Зайцева, Ю. Заїки, Є. Рябоконя, А. Степанюка, Є. Фурси, С. Фурси, В. Чуйкової, Л. Шевчук. Дослідженням проблем спадкоємності займалися: С. Алексєєв, В. Графський, Ю. Оборотов, І. Покровський, Г. Швеков та ін.

Ю. Заіка, посилаючись на роботи С. Фурси та Є. Рябоконя, зазначає, що спадкування – це перехід майнових прав та обов’язків померлого громадянина (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Зародки спадкування були ще в докласовому суспільстві. Але подібно тому, як власність (в економічному розумінні) існувала ще до утворення класів, держави та права, а право власності виникло тільки в класовому суспільстві з утворенням класів і держави, так і спадкове право з’явилося лише з

виникненням держави, яка захищала в цьому випадку інтереси пануючого класу. Спадкування становить універсальну правонаступність. Майно спадкодавця переходить до спадкоємців як єдине ціле, включаючи майнові права та обов'язки спадкодавця, а також пов'язані з ними особисті (немайнові) права (мова йде про інститути авторського та винахідницького права) [77, с. 7].

В об'єктивному розумінні під спадковим правом традиційно розуміють сукупність правових норм, які регулюють порядок, умови переходу прав та обов'язків померлого громадянина до інших осіб у порядку універсального правонаступництва [77, с. 8].

О. Драгневич, аналізуючи проблему спадкування за законом і заповітом [70], дає наступні визначення: спадкова маса – спадкове майно, весь обсяг прав та обов'язків спадкодавця (померлого), що успадковується. Поняття "спадкодавець" – прийнято вживати після відкриття спадщини щодо особи, яка передала за законом чи заповітом обсяг своїх прав та обов'язків спадкоємцям [70, с. 4].

Таким чином, використання понять "спадковість", "спадкування" в праві не виходить за межі юриспруденції. Другий аспект досліджень присвячено проблемам спадкоємності. Так, на думку Ю. Оборотова, спадкоємність (преемственность) у праві – це відтворення та використання минулих правових цінностей, норм, інститутів, процедур, рішень, форм і видів юридичної діяльності своєї правової культури, правової системи, правової сім'ї. Являючись зв'язком між етапами або ступенями розвитку, вона полягає в збереженні права як цілого при переході правової системи (правової сім'ї) з одного стану в інший [136, с. 154].

На думку, С. Алексєєва, спадкоємність права є показником та виразом безперервності людської цивілізації, потужним засобом інтеграції людей [136, с. 60].

Г. Швеков розглядає спадкоємність у праві за двома напрямами: вертикальний, в часі, коли відбувається сприйняття та засвоєння елементів

минулого, і горизонтальний, в просторі, коли сприймаються цінності інших правових культур. Однак, уявляється, що поняття спадкоємність може бути віднесено тільки до першого напряму. Другий, тобто засвоєння цінностей інших правових культур – це вже порушення спадкоємності [136, с. 68 – 69].

Інший підхід до розуміння спадкоємності викладає В. Бабаєв. На його думку, спадкоємність у праві виступає як запозичення положень з минулих або сучасних правових систем, а найбільш яскравим прикладом спадкоємності виступає рецепція римського права [136, с. 69].

Отже, синтезуючи два аспекти досліджень спадкоємності у праві можна дістати висновку у схожості поглядів у питанні розгляду спадкоємності як певного зв'язку між різними етапами розвитку.

Соціологія [52; 194] підтверджує забезпечення спадкоємністю історичного зв'язку, хоча і надає спадкоємності власне визначення. Соціальна спадкоємність визначається як "зв'язок між етапами розвитку суспільства у процесі передачі від покоління до покоління матеріальних і духовних цінностей та засвоєння їх наступними поколіннями. Соціальна спадкоємність як вид соціальної взаємодії є закономірним зв'язком між минулим, сьогоденням та майбутнім, забезпечуючи цілісність історичного розвитку суспільства [52, с. 249]".

Подібне визначення "спадкоємності" як необхідного зв'язку між етапами розвитку зустрічається і в філософських словниках [214; 215; 220]. Велика Радянська Енциклопедія визначає спадкоємність як "зв'язок між явищами у процесі розвитку, коли нове, знімаючи старе, зберігає в собі деякі його елементи. Спадкоємність носить об'єктивний та загальний характер, проявляючись у природі, суспільстві та пізнанні. Спадкоємність – це особливий механізм "розуміти суспільство", яке здійснює накопичення та зберігання інформації минулого, на основі яких створюються нові цінності".

Філософський словник М. Розенталя наголошує, що спадкоємність – це об'єктивний зв'язок між новим та старим у процесі розвитку, одна з

характерних рис закону заперечення заперечення [215], сформований Г. Гегелем.

Розробляючи закон, Г. Гегель ставить питання про об'єктивну необхідність, звичайно ж, пов'язуючи із розвитком абсолютної ідеї. Він вперше здійснив розгорнутий ідеалістичний аналіз спадкоємності, спираючись на діалектичну концепцію розвитку, та першим в історії філософії обґрунтував висновок про закономірність спадкоємності. Г. Гегель в обґрунтування механізму розвитку вводить категорію "зняття", яка передбачає, що будь-яке заперечення є в той же час й збереження [46].

Нас зацікавили думки Г. Гегеля про діалектику історичного процесу та роль історичної спадкоємності. Він стверджував, що всесвітня історія це прогрес в усвідомленні свободи, прогрес, який ми маємо пізнати в його необхідності. Розглядаючи з позицій об'єктивного ідеалізму процес історичного розвитку абсолютної ідеї в спадкоємному зв'язку категорій, що складають його, Г. Гегель писав, що на кожному рівні подальшого визначення всезагальне підвищує всю масу свого попереднього змісту і не лише нічого не втрачає від свого діалектичного руху уперед, але несе із собою все набуте та збагачується, згущується усередині себе [45].

Отже, Г. Гегель робить важливий висновок про те, що діалектичне заперечення передбачає не тільки відміну, руйнування, знищення старого, досягнутого на попередньому етапі розвитку, але й утримання позитивного. Спадкоємність у розвитку, таким чином, за поглядами Г. Гегеля, постає як єдність взаємозалежних процесів породження та збереження.

На думку Ф. Ісмайлова, у філософській літературі поширене визначення категорії "спадкоємність", дане Е. Баллером. "Спадкоємність, – пише він, – це зв'язок між різними етапами або щаблями розвитку як буття, так і пізнання, сутність якого полягає в збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих блоків його організації при зміні цілого як системи, тобто при переході його з одного стану в інший. Зв'язуючи теперішнє із минулим

та майбутнім, спадкоємність тим самим обумовлює стійкість цілого [84, с. 22]".

С. Шалютін, розглядаючи проблему суспільного розвитку, говорить, що діалектичне заперечення в процесі розвитку соціальної дійсності неодмінно поєднується зі спадкоємністю, спадкоємність діє з такою ж необхідністю, як і діалектичне заперечення. В процесі історичного розвитку закладено „позитивнио-негативний характер" взаємодії попередніх та наступних поколінь [83, с. 120].

Аналізуючи поняття спадкоємності вчений А. Ракитов [174] наголошує, що спадкоємність може бути присутньою в системах, що розвиваються, або динамічних системах. Далі він пропонує наступні визначення спадкоємності в широкому сенсі: по-перше, відношення породження одного об'єкта іншим; по-друге, відношення конгруентності (схожості) між об'єктами, що породжуються; по-третє, відношення, що задовольняють вимогам системи.

Але, на нашу думку, більш прийнятним є визначення поняття спадкоємності В. Рубанова і З.Мукашева, визначеня яких пропонує у своїй в книзі Ф. Ісмайлов За В. Рубановим "спадкоємність є філософська категорія для позначення закономірного зв'язку між різними етапами поступового розвитку, при якому певний зміст та функції одного етапу зберігаються в іншому на якісно новому рівні [84, с. 22]".

А З. Мукашев, прагнучи розкрити сутність спадкоємності в усіх аспектах, намагається більш чітко визначити її функції, також вказує на спадкоємність як зв'язок, який здійснюється у процесі розвитку, але зазначає її внутрішню суперечливість – можливість збереження тих чи інших елементів цілого і, значить, заперечення тих, що не зберігаються [84, с. 23].

За ним Ф. Ісмаїлов, аналізуючи спадкоємність як провідну категорію в розкритті сутності закону заперечення заперечення і як таку, що виступає необхідною умовою будь-яких форм змін природи, суспільства, мислення, запропонував наступне визначення поняття спадкоємності: це "такий зв'язок

між різними елементами, який забезпечує збереження необхідних елементів змісту та структури явища, що заперечується [84, с. 24]". "Необхідне" в даному випадку є таке "старе", яке життєздатне в нових умовах, без якого не може існувати даний процес як певна форма руху, не створюються умови для розвитку.

Для осягнення шляху становлення поняття "спадкоємність", для різнобічного дослідження та повного з'ясування його сутності необхідно розглянути думки авторів цивілізаційного підходу, який дає багато цікавого матеріалу.

Вже в середині XIX ст. накопичення знань про самобутні культури Сходу та інших незахідних регіонів світу сприяло появі концепції локальних цивілізацій, яка й дала життя власне цивілізаційному підходу, що затвердився у XX ст.

Цивілізаційна концепція ґрунтується на визнанні одночасного існування різних за змістом, але рівнозначних та рівноцінних цивілізацій.

На думку Л. Бляхера вченими, що зробили видатний внесок у становлення цієї теорії, були: Л. Морган, М. Данилевський, А. Тойнбі та ін.

За визначенням автора, Л. Морган у праці "Стародавнє суспільство, або дослідження ліній людського прогресу від дикості через варварство до цивілізацій" визначає цивілізацію як політичну організацію, що протистоїть дикості та варварству. Винаходи та відкриття, розвиток ідей управління, еволюції сім'ї та шлюбу, зміна форм власності є факторами циклічності та закономірності розвитку первісного суспільства і результатом виникнення цивілізації. Цивілізація виникає як природно-історичний результат розвитку первісного суспільства, з яким вона пов'язана генетично, але відрізняється рівнем розвитку та соціальним устроєм [101, с. 88].

Наступною теорією, де ми зустрічаємо ознаки спадкоємності, є концепція культурно-історичних типів М. Данилевського. В своїй праці "Росія та Європа" він заперечує пануюче розуміння історичного процесу як ототожнення його з європоцентриською тріадою – давня, середньовічна та

нова історія, і, спираючись на авторитет природничих наук в систематизації еволюційних процесів, у виокремленні різноманітних типів біологічної організації, М. Данилевський пропонує варіативну модель існування різноманітних культурно-історичних типів у суспільстві.

У характеристиці форм історичного життя автор пропонує співставляти як план зміни та вдосконалення їх поетапно, так і план культурно-історичної специфіки кожної з цих форм. Прогрес при такому розумінні полягає в тому, щоб кожний культурно-історичний тип вдосконалював самостійним шляхом початок, закладений як в особливостях його духовної природи, так і в особливостях зовнішніх умов його життя, і цим вносив свій вклад в загальну скарбницю.

Найбільш цікавими, на нашу думку, є ідеї М. Данилевського про змінний характер розвитку людського співтовариства на різних етапах його еволюції.

Кожний культурно-історичний тип еволюціонує при різноманітних станах – етнографічному, державному та цивілізованому.

Етнографічний період (відповідає давній історії) починається з моменту виокремлення культурно-історичного племені від племен, пов’язаних з ним родинними зв’язками та триває тисячоліттями. В цей час “збираються сили” для майбутньої історичної діяльності. За М. Данилевським, цей прогресуючий розвиток забезпечується здатністю системи переробляти зовнішні впливи. Структуроутворююча діяльність соціального організму тим ефективніша, чим в більшій кількості “доставляється матеріал”, з якого він має зводити свою “органічну будівлю”.

Наступний етап у розвитку культурно-історичного типу пов’язаний з іншим характером історичної поведінки – соціальний організм починає замикатися, що відповідає боротьбі народів за політичну незалежність, утворенню держави як самобутніх політичних одиниць.

Виникнення нового структурного утворення є біфуркаційним моментом у долі народів і перетворює перехід до цивілізації, для якої

характерним є розповсюджена духовна діяльність як у галузі науки та мистецтва, так і у практичному виконанні сформованих ідеалів [33, с. 230].

Ще однією концепцією, що підтверджує взаємозалежність досліджень спадкоємності та цивілізаційної теорії, є концепція цивілізаційного розвитку А. Тойнбі, яку викладено у праці “Осягнення історії”. Головна теза його роботи – дослідження розвитку суспільства як системи полягає у розгляді її (системи), як такої, що відкрита зовнішнім впливам. Для того, щоб адекватно описати історію будь-якої нації, потрібно розглядати її не ізольовано, але в контексті взаємодії з історіями інших національних держав. “Вдивляючись в історію, з цієї точки зору, ми у хвилинному хаосі подій винайдемо устрій та порядок і почнемо розуміти те, що раніше здавалося незрозумілим [33, с. 233–237]”.

Імпульс для кожного етапу такого історичного впорядкування дає змінений зовнішній вплив, який А. Тойнбі називає Викликом історії. Відповіддю на Виклик є переструктуризація системи, коли кожна система визначає свій шлях, свою реакцію на дію однієї і тієї ж сили. “Одні одразу ж гинуть, інші виживають, але за ціни, що після вже ні на що не спроможні; треті настільки вдало протидіють виклику, що виходять не тільки не послабленими, але й створивши більш сприятливі умови для подолання наступними випробувань.

А. Тойнбі застосовує поняття “цивілізація”, щоб відрізнити її від примітивних суспільств – статичних формацій. Цивілізації ж являють собою динамічні утворення еволюційного типу, здатні до просторового розповсюдження, до структурних метаморфоз, до зміни направлення свого руху. Тут цивілізації відтворюють універсальну здібність Життя – здібність до варіацій та мутацій, які породжують нове, більш складне в творчому історичному акті. Цим забезпечується еволюція, яка включає у собі гармонію двох рухів – “великого невідтворюваного руху та малого повторюваного руху [33, с. 238]”.

А. Тойнбі, використовує схему “Виклику – і – Відповіді” для аналізі генезису цивілізацій, автор залишає місце альтернативності та багатоваріантності історичного процесу. Відповідаючи на питання, суспільство породжує нову структуру.

Отже, зазначаючи здатність систем переходити на якісно новий рівень, вказує на обов’язкову протидію системи руйнуючому фактору. А. Тойнбі підкреслює амбівалентну роль “чужинної флуктуації” в долі соціальної структури. З одного боку, “блукаючий елемент, досягаючи соціального тіла, починає породжувати хаос”. Ця руйнівна робота,за переконанням Л. Бляхера, “пов’язана з нездатністю всього організму пристосуватися до нової динамічної сили”, оскільки система в такий момент стає особливо чутливою до дії будь-яких впливань. Разом з тим подібна ситуація несе у собі міцну конструктивну силу. Системі “в подібній ситуації вдається зберегти соціальне здоров’я тільки пристосувавши старі структури до нового елементу (можливо, лише за умови прояву спадкоємності – Я. К.)”. Так, наприклад, “соціальна, економічна та політична диференціація між різноманітними соціальними станами, яка викликана феодалізмом, відтворила певні стреси та напругу в структурі західного суспільства, а це, в свою чергу, поставило зростаюче суспільство перед фактом наступного виклику…виникло нове завдання, що потребує заміни феодальної системи новою системою відносин, що заснована на суверенітеті держав та особистій свободі громадян [33, с. 240]”.

Продовжуючи автора зазначає, що перш за все, відбувається певне замикання системи. Все це обмежує здатність системи бути відчиненою, засвоювати зовнішні впливи заради динамічного розвитку; самоізоляція системи “вбиває зовнішні флуктуації, тим самим зберігаючи та охороняючи гомеостаз [33, с. 241]”.

Серед сучасних авторів, що пов’язують розвиток цивілізацій з принципом спадкоємності, хотілося б відмітити Г. Климову, Е. Єрасова та В. Полякова. Так, Г. Климова розглядає цивілізацію як спосіб соціальної

організації діяльності людини, яка виявляється у процесах виробництва та відтворення соціального життя самої людини.

Цивілізація, за С. Мартинюк, – це “соціальна організація, яка склалася історично і виступає як засіб розвитку суспільства при безпосередньому виробництві та відтворенні суспільного життя й самої людини, яка володіє спадкоємною трансляцією соціального досвіду людства та генерації універсальних матеріальних і духовних цінностей, які створюються під час трудової діяльності індивідів для забезпечення саморозвитку внутрішніх сил людини [117, с. 21]”.

В існуванні цивілізації Г. Климова передбачає наступні моменти:

- виникнення цивілізації пов’язане з появою власне соціального способу взаємодії людини з природним середовищем, що означає початок якісно нового етапу в розвитку людства;
- цивілізація стає засобом та способом, за допомогою якого розвивається суспільство, тобто своєрідна форма, яка отримує соціальне буття людини у процесі розвитку, і в той же час за допомогою якої воно трансформується надалі.

Цивілізації властива здатність до спадкоємної передачі, з одного боку, соціального досвіду людства, та з другого – універсальних матеріальних та духовних цінностей з метою забезпечення розвитку внутрішніх сил, тобто її сутнісних сил.

М. Моисєєв визначає цивілізацію як певну спільноту людей, “яка характеризується визначеним набором цінностей (у тому числі і технологіями, і навичками), системою загальних забобонів, подібністю (але не тотожністю) духовних світів тощо”. Але не може бути єдиною через поступове накопичення та “зростання різноманіття форм організації життя, у тому числі “цивілізаційна різноманітність [101, с. 24]”.

М. Моисєєв визначає спадкоємність як теперішнє і майбутнє будь-якої системи, тобто будь-якого елемента Універсуму, що не визначається, а залежить від минулого. Ступінь залежності системи від свого минулого може

бути різним. Його слід називати пам’яттю системи. На його думку, на основі конкретної взаємодії мінливості, спадкоємності і відбору складаються механізми еволюції систем [122].

Б. Єрасов, описуючи цивілізацію за спільністю духовного життя, визначає специфічні риси та місце в її розвитку спадкоємності:

- наявність загального соціокультурного зв’язку, що обумовлює єдність духовного життя великої спільноти на певній території тривалою спадкоємністю;

- диференціація духовного життя в межах даної спільноти, у відповідності з якими “поняття цивілізація розкриває локальні та конкретні, випадкові та другорядні характеристики суспільства”;

- підтримання спадкоємності в існуванні суспільства протягом тривалого часу. Так, формаційний тип передбачає “стадіальність, переривання поступовості та боротьбу протилежностей…, а цивілізаційний тип розвитку передбачає спадкоємність зберігання та передачу культури, що сприяє регуляції життєдіяльності суспільства й уникнення конфліктів [117, с. 22]”.

Наступна концепція еволюції людства є досить цікавою, оскільки є синтезом формаційного та цивілізаційного підходу до вивчення історичного процесу. В. Поляков у своїй праці “Еволюція людства. Закономірності розвитку цивілізації”, доповнюючи формаційну теорію К. Маркса, описав теорію розвитку людства як потяг людини до найбільш ефективного управління простором життя у вигляді поетапного формування свідомості особистості, колективу, суспільства.

Автор виокремлює п’ять універсальних законів розвитку систем життя, які визначають процес поетапного формування цивілізації:

1. Закон єдності та боротьби протилежностей – визначає протиріччя між рівнями свідомості людини, колективу та суспільства, взаємообумовленість один від одного яких потім (після подолання протиріччя) призводить до їх єднання, але на новому етапі розвитку;

2. Закон заперечення заперечення, спадкоємності, де кожен наступний етап суспільного розвитку включає в себе попередній, досягаючи таким чином якісно нового рівня розвитку;

3. Закон збереження – причинна обумовленість завжди зберігається при зміні соціосистемних відносин, що не залежить ні від рівня свідомості досліджуваних систем, ні від ступеня зміни параметрів розвитку;

4. Закон переходу кількісних накопичень на якісно новий рівень – закон ритму, циклічності. Розвиток систем життя в циклі накопичення досвіду формування створює умови переходу даної системи на якісно новий рівень, де вона пізнає нові цінності та ціль системи більшого рівня;

5. Закон альтернативності. Альтернативність як свобода вибору системою направленості свого розвитку виникає в результаті відносно досліджених критеріїв розвитку більшої системи [163, с. 7].

Також у відповідності з принципом спадкоємності кожне “нове суспільство має увібрати в себе досвід попереднього розвитку та проявити наступні тенденції розвитку:

1 рівень. Від первісного суспільства – цілісне сприйняття світу; особистість пізнає свою роль у світі як кооперована частина цілого;

2-й. Від рабовласницького – яскравість прояву ієрархії лідерства;

3-й. Від феодального – спеціалізація виробництва та індивідуалізація у прояві, ієрархічність побудови структури управління (спеціалізація);

4-й. (перехід із сфери наслідків). Від капіталістичного – колективну кооперацію та організаційно-технічні основи виробництва; створюється асоційована власність

4-й. (сфера причин). Від соціалістичного – принципи колективної стратегії розвитку при орієнтації на загальне благо та універсальні моделі.

5, 6 та 7-й. Майбутні три формації виступають як тенденції розвитку держав у вигляді: колективного самоврядування, суспільної інтеграції, міжнародної системи управління; окрім того, формується міжколективна, суспільна, державна та соціально-економічна власність [163, с. 13 – 14]”.

А. Лукашев у книзі “Принцип еволюції” намагається дослідити проблеми розвитку людського суспільства упродовж його історії. Так, він виокремлює основні положення еволюції людства, серед яких головне місце посідає принцип спадкоємності:

Суспільна свідомість, на думку автора, зростає за рахунок підвищення грамотності та накопичення спадкоємного досвіду. При цьому найбідніші верстви населення, а також тільки-но утворені соціальні групи намагалися перерозподілити владу між класами [114, с. 147].

Отже, всі наведені визначення об’єднує визнання того, що спадкоємність передбачає зв’язок між явищами, процесами, об’єктами. Без цього зв’язку не може бути взаємообумовленості, взаємозалежності між ними. Також можна зробити висновок, що категорія “спадкоємність” часто використовується для позначення безперервності як простого збереження елементів системи, що змінюється, або ж для виразу однієї сторони закону заперечення заперечення.

Ми також з’ясували, що розуміння політичної спадкоємності розширюється за рахунок наступних досліджень: 1) соціальної спадкоємності у працях В. Рубанова, В. Колєватова, Л. Шевирногової; 2) правової концепції спадкоємності – С. Алексєєва, В. Графського, Ю. Оборотова, І. Покровського, Г. Швекова та ін.; 3) культурної спадкоємності – М. Дьяченка, В. Кулінченка, І. Кучмаєва, І. Суханова, В. Чешка, А. Шендрика; 4) спадкоємності поколінь – А. Афанасьєва, В. Воловіка, В. Клепова, Є. Сергєєва; та 5) цивілізаційної теорії – М. Данилевського, А. Дж. Тойнбі, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, С. Хантингтона, серед російських і вітчизняних науковців, що вдосконалюють та розповсюджують цивілізаційні ідеї, зазначимо В. Беха, Б. Єрасова, Д. Ісаєва, В. Космину, М. Кобищанова, Г. Клімову, М. Моисеєва, С. Мартинюк, Г. Олеха, Ю. Павленка, Б. Черняка, Ю. Яковця та інших; 6) біологічної спадкоємності – концептуалізації Е. Дарвіна, Ч. Дарвіна, Ж. Б. Ламарка, Г. Менделя та інших корифеїв науки.

На основі аналізу поняття “спадкоємність” ми досягли наступних висновків, що у суспільствознавчих науках поняття “спадковість” набуває нового значення, автори здебільшого використовують поняття “спадкоємність” (рос. – преемственность). Застосовуючи ідею спадкоємності до суспільства, визначають два її аспекти: по-перше, передачу соціальних та культурних цінностей від покоління до покоління, від формації (етапу, покоління, системи) до формації; по-друге, засвоєння цих цінностей кожним новим поколінням кожною новою системою.

Для продовження пошуків пропонуємо залишити визначення термінів у наступному контексті: під *спадкуванням* будемо розуміти процес передачі елементів (властивостей) однієї системи іншій у процесі їх розвитку. *Спадкоємність* розуміється нами як безперервний зв’язок між етапами розвитку, який забезпечує збереження та передачу елементів системи при переході її з одного стану в інший (виділено – Я. К.).

Зауважимо, що в даній роботі спадкоємність досліджується як принцип або передумова збереження політичних систем. Як відомо, принцип (від лат. principium – основа, початок) – це основне, похідне положення будь-якої теорії, вчення тощо; керуюча ідея, основне правило діяльності; внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначають норму поведінки [158, с. 228].

Також принцип може визначатися як, по-перше, в суб’єктивному сенсі головне положення, передумова (принцип дії); в об’єктивному сенсі похідний пункт, першооснова, найперше (реальний принцип, принцип буття). Арістотель розумів принцип в об’єктивному сенсі як першопричину: та, виходячи з чого ніщо існує або буде існувати. Кант тлумачить принцип суб’єктивно: він розрізняє принципи констутивні (тільки для емпіричного використання) та регулятивні (тільки для трансцендентного або тільки для практичного використання) [214; 221]. В якості останнього об’єктивного (метафізичного) принципу різні мислителі сприймали (якщо торкатися змісту) – зазначає Е. Губський. – наступне: Фалес – воду; Анаксимандр – якісно невизначений, безкінечний “апейрон”; Анаксимен – повітря; Геракліт

– вогонь (ефір); Піфагор – число; Анаксагор – геометрію; Емпидокл – 4 елементи та , окрім цього, ненависть та любов; Демокрит та Епікур – форму та матерію; стоїки – пневму; Спіноза – субстанцію; Лейбніц – монади; Фіхте – Я; Шелінг – Абсолют; Гегель – ідею, тобто сам по собі існуючий розум; Шопенгауер – волю; Е. Гартман – несвідоме. Поняття дійсності, притаманне сучасній філософії, вже не припускає зведення всього буття та всіх процесів у світі до принципу. По-друге, принцип – це визначальне теоретичне знання, яке не можна довести, яке не потребує доказів. По-третє, визначальна етична норма, яка за Кантом, є або суб'єктивною – максимою – та направляє волю, оскільки вона виступає як керуючий по відношенню до окремих індивідів момент, або об'єктивною – законом – і в такому випадку визнається значущою для волі кожної розумної істоти [221, с. 363].

Питання спадкоємності має велике значення в аналізі найскладнішої форми руху матерії – соціальної, в історії людства, у вивченні економічного виробництва, духовної сфери, а також об'єкта даного дослідження – політичної організації суспільства.

Спадкоємність у розвитку, на думку Ф. Ісмайлова, виражається в тому, що одне явище переходить в будь-яке інше, не протилежність взагалі, а у власну протилежність. Наприклад, у процесі спадкоємності в розвитку органічного світу відбувається заперечення одних організмів іншими, більш досконалими, при цьому все позитивне , що було досягнуто в попередньому розвитку, зберігається та розвивається і надалі [84, с. 28].

Історія, розпочавшись, не повертається назад. Спадкоємність є основа поступового розвитку, вона притаманна не тільки прогресивним, але й регресивним процесам та є необхідною умовою будь-якого функціонування [84, с. 29]. Політичний розвиток має власну специфіку, тому вимагає детального розгляду для з'ясування місця спадкоємності і в політичних системах зокрема.

У політичній системі принцип спадкоємності виступає як механізм збереження ціннісного ядра, в основі якого лежить спільність та протиріччя

соціально-економічних інтересів різноманітних суспільних груп та класів і їх боротьба за державну владу, за визначальний вплив на правові норми. З прогресом поглиблюється диференціація частин, що складають спадкову інваріанту. Зберігаючись та розвиваючи свою сутність, адаптуючись до зовнішнього середовища, що постійно змінюється, політична система не може бути відтворена без принципу спадкоємності, що органічно сполучається з механізмами мінливості та відбору.

Таким чином, на основі аналізу наведених вище та інших існуючих в науковій літературі тлумачень маємо змогу дати власне визначення поняття “спадкоємність” в розвитку політичної системи. Отже, спадкоємність політичних систем визначається нами як об’єктивний зв'язок між етапами розвитку політичної системи, що забезпечує збереження та передачу її елементів на новий рівень.

Принцип спадкоємності в розвитку політичної системи полягає, на нашу думку, у необхідності розглядати останнє як умову існування, пристосування, збереження та розвитку політичної системи, що реалізується у її здатності до передачі елементів на новий рівень (етап).

Узагальнюючи викладене, можна зробити такі висновки:

По-перше, спадкоємність є універсальною категорією, що досліджується у різних галузях науки: біології, фізиці, праві та інших суспільно-гуманітарних науках.

По-друге, існування таких розгалужених досліджень не вплинуло на загальний зміст поняття, оскільки спостерігається спільність у розумінні та трактуванні спадкоємності. Суть такої спільності полягає у згоді авторів, що спадкоємність є процесом передачі певної інформації від одного об’єкта до іншого та необхідним зв’язком між цими об’єктами.

По-третє, спадкоємність є принципом, оскільки процеси успадкування лежать в основі розвитку істот, явищ, об’єктів, суспільства в цілому, спадкоємність мала місце ще при переході від органічних форм буття до неорганічних.

По-четверте, оскільки політична система, як і будь-яка інша система, підкоряється загальним законам розвитку, жоден етап історії політичної системи не виключає передачі у спадок певних усталених норм, традицій та культури системі, що приходить їй на зміну, а отже не виключає спадкоємності. Зберігаючись та розвиваючи свою сутність, адаптуючись до зовнішнього середовища, що постійно змінюється, політична система не може бути відтворена без дії принципу спадкоємності, що органічно сполучається з механізмами мінливості та відбору.

По-п’яте, у політичній системі принцип спадкоємності виступає як механізм збереження ціннісного ядра, в основі якого лежить спільність та протиріччя соціально-економічних інтересів різноманітних суспільних груп та класів і їх боротьба за державну владу, за визначальний вплив на правові норми. З прогресом поглиблюється диференціація частин, що складають спадковий інваріант. Зберігаючись та розвиваючи свою сутність, адаптуючись до зовнішнього середовища, що постійно змінюється, політична система не може бути відтворена без принципу спадкоємності, що органічно сполучається з механізмами мінливості та відбору.

Слід підкреслити, що в рамках даного огляду, безумовно, складно охопити весь спектр досліджень, що були присвяченні проблемі “спадкоємності”, однак, так чи інакше ми намагалися виокремити більш обґрунтовані погляди, які були описані теоретиками при розгляді поняття, що нас цікавить, зрозуміти природу поняття “спадкоємність” та визначити переломні моменти в розумінні та тлумаченні зазначеної проблеми в політичній науці.

Далі розглянемо питання відбору засобів дослідження принципу спадкоємності у розвитку політичних систем, оскільки принцип спадкоємності у політичній системі має свою специфіку, що в свою чергу потребує застосування спеціальних дослідницьких процедур.

1.3. Принципи, методи та категоріальний апарат дослідження принципу спадкоємності в розвитку політичних систем

Метою даного підрозділу є обґрунтування способу організації дослідження і вибір інструментарію для вивчення проблемної ситуації, що покладена в його основу. Такий комплекс специфічних засобів потрібен для досягнення основної мети дослідження.

Обґрунтування методології необхідне нам для концептуального викладу мети, змісту, методів даного дослідження, які забезпечать отримання максимально об’єктивної, точної, систематизованої інформації про ідею принципу спадкоємності в розвитку політичних систем.

Методологічну основу дослідження принципу спадкоємності в розвитку політичних систем будуть складати загальнонаукові філософські підходи та принципи, що становлять власне методологію (діалектичний, системний); спеціальнонаукові (політологічні) підходи та принципи, що лежать в основі тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі; а також комплекс конкретних методів, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань (абстрагування, аналіз і синтез, узагальнення, порівняння та моделювання).

Перш за все, слід звернути увагу на вибір методологічних підходів та принципів, за допомогою яких можна найкраще розкрити поняття політичної системи та принципу спадкоємності в її розвитку. На наш погляд, це доречно зробити у багатопараметральній, багатофакторній площині, оскільки жоден з існуючих методологічних підходів не може повною мірою описати розвиток такого складного утворення, як політична система.

У даній роботі автор керуватиметься здебільшого діалектичним підходом і разом з тим звертатиметься до методологічних доробок системного підходу, що дасть можливість збільшити пояснювальний потенціал обох цих парадигм.

Саме діалектика пояснює, як відомо, сутність явищ завдяки аналізу протиріччя. Тобто, основним засобом діалектичного вирішення протиріччя між старим та новим у політичній системі має стати аналіз всього ланцюга реальних опосередкованих ланок між протилежними моментами, сторонами соціально-політичної дійсності. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв’язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю та явищем, змістом і формою, об’єктивність в оцінюванні дійсності.

У дослідженні ми повинні плідно використати принцип всезагального зв’язку, який спрямовує нас на пошук та формалізацію певної сукупності зв’язків між усталеними, набутими та новими елементами політичної системи. Саме наявність конструктивних зв’язків робить об’єкт системою.

Постановкою проблеми ми вже обумовили існування певного зв’язку між принципом спадкоємності і політичною системою. Тому є потреба уточнити сутність поняття „зв’язок” як взаємообумовленість існування явищ у часі. У даному дослідженні цим поняттям окреслюється принцип спадкоємності як об’єктивний зв’язок між новим та старим, між різними етапами або щаблями розвитку політичної системи.

Особливо важливо включити до комплексу методологічних засобів дослідження поняття „прямий зв’язок” та „зворотний зв’язок”. Це вдвічі актуально, оскільки мова йде про управління та саморегуляцію, що не відбуваються без корегування. Системна зміна взаємозв’язку є підґрунтям для дослідження динаміки відносин між визначеними явищами.

Для дослідження динаміки відносин принципу спадкоємності і політичної системи звернемося до поняття “механізм”. З його залученням у методологічний апарат дослідження аналіз проблеми стає доведеним. У визначенні механізму взаємодії принципу спадкоємності і політичної системи ми солідарні з визначенням, яке дав М. Моисєєв: “Вимовляючи слово “механізм”, ми маємо на увазі деяку сукупність логічних зв'язків,

процедуру змін, визначальних для виникнення в тій або іншій еволюціонуючій (такій, що розвивається) системі [122, с. 43]”.

За допомогою принципу розвитку ми сподіваємось висвітлити становлення механізму взаємодії політичної системи і її спадкового ядра та перехід цього специфічного комплексу в нову якість, а також сподіваємось описати зворотний вплив політичної системи на функціонування спадкового ядра. Також завдяки цьому принципу ми маємо розвести між собою поняття “функціонування” і “розвиток”.

У даному дослідженні ці процеси різняться між собою, оскільки розвиток – це процес, істотно відмінний від простої зміни станів, якою є функціонування. Розвиток – це така зміна станів, в основі якої лежить перехід на якісно новий етап розвитку при збереженні елементів і форм функціонування попередніх етапів. Функціонування демонструє повноту внутрішньої організації елементів спадкового ядра у межах системи, а розвиток відбувається завдяки збереженню, відтворенню у новій системі елементів попередньої.

Крім того, в дослідженні для пояснення особливостей, закономірностей переходу елементів старої політичної системи до нової, їх діалектичного зв’язку будуть використані наступні принципи: принцип об’єктивності, детермінізму, принцип суперечливості тощо.

Оскільки політична система є складним багатоелементним феноменом, що функціонує в системі взаємодії внутрішніх та зовнішніх факторів, виникає необхідність її вивчення на якісно вищому рівні – за допомогою провідних засобів дослідження будь-яких систем, а саме: системного методу.

Так, сутність системного методу полягає у комплексному дослідженні великих і складних об’єктів (систем) як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин.

Ми вже зазначали етапи виникнення та розвитку системного підходу і, власне, поняття “система”, а також дослідників, що працюють у цьому напрямку (підрозділ 1.1.), тому вважаємо за доцільне одразу перейти до

особливостей принципу системності, які були глибоко досліджені Є. Юдіним [241], що виділив такі його характеристики:

1. Вихідним пунктом будь-якого системного дослідження є уявлення про цілісність об’єкта, що вивчається.

2. Уявлення про цілісність системи конкретизується через поняття зв’язку. Це поняття використовується практично в будь-якому системному дослідженні.

3. Сукупність зв’язків та їх типологічна характеристика приводять до поняття структури та організації системи. Через ці зв’язки виражається упорядкованість системи, а іноді й спрямованість цієї упорядкованості.

4. Структура системи може характеризуватися як по “горизонталі” (коли мають на увазі зв’язки між компонентами одного типу, порядку), так і по “вертикалі” (зв’язки між елементами різного порядку).

Зв’язок, цілісність та стійка структура, яку вони обумовлюють, – такі ознаки, що відрізняють будь-яку систему [240, с. 134 – 135].

Усім перерахованим вище характеристикам цілісної системи відповідає, на наш погляд, політична система, яка у системному дослідженні аналізується як певна множина елементів, взаємозв’язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини.

Системний підхід доповнює принцип цілісності, який можна охарактеризувати як свого роду узагальнення, трансформацію категорій “частина” та “ціле”, законів їх взаємодії. Частина і ціле тісно пов’язані між собою. Ціле має смисл тільки по відношенню до частин, з яких воно утворене, а частина немислима поза цілим.

Призначення принципу цілісності полягає в отриманні знань про організацію та устрій політичної системи, про закони та механізми, що забезпечують стабільність цієї цілісності, а також фактори та закони її зміни та розвитку. Даний принцип дозволяє розкрити багатоманітність внутрішніх зв’язків, які забезпечують не тільки цілісність політичної системи, але й її зв’язки з іншими системами (природними, соціальними тощо).

Оскільки кожна система залучена як елемент або підсистема в систему більш високого порядку і навпаки, кожний елемент системи може розглядатися як підсистема, що володіє, у багатьох випадках, відносною автономністю поведінки [153, с. 75].

Цей спосіб розгляду характеризується в літературі як "метод декомпозиції" (В. Міхальович, В. Свиницький) або "принцип субординації елементів і ієрархічності структури" (Б. Українцев). Що ж до нашого об'єкту – політичних систем, – очевидно, слід говорити про принцип багаторівневого розгляду. Він допускає, що будь-який соціально-політичний об'єкт може розглядатися і як самостійна система, і як підсистема або елемент системи більш високого порядку, і, навпаки, сам підлягати декомпозиції [153, с. 78]. Специфіка структури, функціонування і розвитку будь-якої національної політичної системи детермінована численністю різних внутрішніх і зовнішніх чинників економічного, соціального, соціально-психологічного, культурного, нарешті, географічного і демографічного порядку [153, с. 67].

У нашому випадку політична система є частиною системи більш високого порядку – суспільства або соціального організму. Означена система може допомогти окреслити розуміння політичної системи та інших сфер суспільства (соціальна, культурна тощо) як цілісних і водночас диференційованих, що є дуже важливим для утворення теоретичної цілісності знання про об'єкт дослідження. Звідси витікають деякі специфічні вимоги до методики їх дослідження. Зокрема, особливу увагу потрібно приділяти взаємозв'язкам об'єкта з середовищем, кількості, інтенсивності, характеру і спрямованості таких взаємозв'язків [153, с. 79].

Отже, потрібно визначити ракурс змісту ґрунтовних по відношенню до політичних систем понять "суспільство", "соціальний організм".

У сучасних словниках поняття "суспільство" є однією з основних категорій соціальної філософії та соціології [135; 214; 221]. "Філософський словник соціальних термінів" за редакцією В. Андрущенка визначає суспільство у широкому розумінні як якісно відмінне від природи надскладне

багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас – органічно-цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів та форм взаємодії і об'єднання діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо, в яких знаходить своє виявлення всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей; у вузькому розумінні; а) діахронічно чи синхронічно зафіксований соціальний організм; б) відносно самостійний і цілісний момент такого організму; в) спільна основа, поле перетину і накладання індивідуальних дій людей (А. Тойнбі); г) корелят держави (громадянське суспільство) [221, с. 571 – 572].

Новітній філософський словник за ред. А. Гриціанова визначає розуміння цього поняття також в широкому та вузькому сенсі. Так, у першому випадку суспільство розуміється як виокремлено з природи системне утворення, яке являє собою форму життєдіяльності людей, що змінюється історично та проявляється у функціонуванні та розвитку соціальних інститутів, організацій, спільностей і груп, окремих індивідів; у вузькому – історично конкретний тип соціальної системи або окремий соціальний організм [135, с. 709].

У представленому дослідженні ми будемо використовувати тлумачення, яке подає авторський колектив під керівництвом В. Андрущенка у "Короткому енциклопедичному словнику". Тут зазначено, що "суспільство (соціальність, соціальне) – 1) у широкому розумінні: сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, в яких виражається їх всебічна залежність один від одного; 2) у вузькому розумінні: структурно або генетично певний тип (рід, вид, підвид та ін.) спілкування, що постає як історично визначена кількість або відносно самостійний елемент (аспект, момент та ін.) стійкої цілісності [213, с. 548]".

Відповідно до другого зазначеного терміну "соціальний організм" зауважимо, що філософську форму ідея соціального організму намагається набути давно і як інструмент пізнання стала широко застосовуватись для аналізу суспільного життя, а відтак і для політичної сфери. На думку В. Беха

[25], є досить природним, що ідея соціального організму раніш за все була застосована для вивчення сфери політичних відносин. Наголошуючи на складності політики, автор виокремлює наступні різновиди соціального організму – державний, управлінський і власне політичний. За таких умов термін “соціальний організм” логічно розглядати в поданні В. Беха, який тлумачить його як діалектичну суперечність між людиною і суспільством [25, с. 18 – 32]. У такому визначенні соціальний організм може у своїй структурі мати водночас: людину, державу, політичну та інші системи, спадкоємність, що співіснують.

Поряд із принципами системності та цілісності в дослідженні принципу спадкоємності в розвитку політичної системи використовується принцип структурності, який передбачає розгляд явища, що вивчається, як певної системи взаємопов’язаних компонентів.

Дане положення також можна прямо віднести до дослідження політичної системи, яка має складну внутрішню будову та певну закономірну організацію, кожен елемент якої відіграє свою специфічну роль. І тому, щоб мати уявлення про систему в цілому, важливо мати уявлення про структурні елементи, які її складають.

Поняття “структура” відбиває форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей у системі. У розумінні багатьох дослідників структура включає в себе не тільки чисту схему стосунків, упорядкованості елементів системи, але і самі ці елементи. Поняття “елемент” розуміється як складова частина чого-небудь. Елементи системи володіють певним числом ступенів свободи і можуть вибирати те або інше з безлічі допустимих станів, той або інший варіант поведінки. У зв’язку з цим функціональна модель системи невимірно складніше за її структурну модель [153, с. 76].

Крім того, оскільки принцип спадкоємності реалізується в політичній системі у вигляді збереження спадкового ядра системи, яке, в свою чергу, можна поділити на структурні елементи, врахування принципу структурності

вимагає розгляду особливостей взаємовідносин, взаємозв'язків та взаємозалежностей між окремими елементами спадкового ядра. Принцип структурності дозволяє проникнути всередину ядра, побачити його активізуючи та регулюючі механізми, внутрішню будову.

У цьому нам мають допомогти загальнофілософський та спеціальний або політологічний категоріальний апарат дослідження. Так, без загальновідомих філософських категорії – природа, сутність, зміст, форма ми не зможемо в повному обсязі надати цілісного морфологічного аналізу принципу спадкоємності в розвитку політичних систем.

Так, категорія "природа" тлумачиться Б. Юдіним як оточуючий нас світ у всьому багатоманітті своїх проявів. Це об'єктивна реальність, що існує поза і незалежно від свідомості [241, с. 461]. В даному дослідженні під природою розуміється те, що складає спадкове ядро політичної системи, це ті елементи власне, які є спадковою масою старої політичної системи, які в майбутньому стануть надбанням нової.

Категорія "сутність" – смисл даної речі те, що вона є сама по собі, на відміну від усіх інших речей і на відміну від мінливих станів під впливом тих чи інших обставин [113, с. 550]. Категорії сутності і явища висловлюють внутрішній зміст і єдність для поняття. У даному дослідженні під "змістом принципу спадкоємності" розуміється внутрішній стан, сукупність процесів взаємодії рівнів спадкового ядра, між собою, політичною системою і власне з соціальним організмом в цілому, зумовлюючи їхнє існування та розвиток. Із поняттям "зміст" тісно пов'язана категорія "форми", яка розуміється як зовнішній вид, зовнішній обрис [191, с. 536]. Оскільки форма змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, що дає змогу говорити про існування різних видів спадкоємності та підстави проаналізувати їх прояв у межах політичної системи.

Використані політологічні підходи та принципи – це сукупність ідей або специфічних методів політичної та соціогуманітарних наук, які є базою

для розв’язання проблемної ситуації даного дослідження, це наукові концепції, на які ми спираємося.

Рівень спеціальнонаукової методології потребує звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених у галузі політичної науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними. Пошуки методологічних основ даного дослідження здійснюються за такими напрямами:

- вивчення наукових праць відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення політичної галузі науки;
- аналіз наукових праць провідних учених-політологів, які водночас із загальними проблемами своєї галузі досліджували питання розвитку політичних систем;
- узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали проблему спадкоємності;
- аналіз концепцій у даній сфері наукової і практичної діяльності українських та зарубіжних учених-практиків.

Отже, виходячи з методологічних основ наукового дослідження, необхідно чітко відповісти на запитання про місце і роль принципу спадкоємності в розвитку політичних систем, суперечності, що виникають у процесі їх взаємодії. Це становить наукову концепцію даного дисертаційного дослідження.

У подальшій роботі широко використовуються такі методи: абстрагування, аналіз і синтез, порівняння, моделювання тощо.

За допомогою абстрагування, яке дає змогу замінити в пізнанні складне простим та відбиває основне в цьому складному, ми в уявному відході від несуттєвих властивостей, зв’язків, відношень. принципу спадкоємності і в одночасному виділенні, фіксуємо найважливіші риси політичної системи.

Методи аналізу і синтезу ми використовуємо на стадії поверхового ознайомлення з принципом спадкоємності в розвитку політичних систем, а також для вивчення сутності досліджуваного явища та виділення окремих

частин об’єкта, виявлення його властивостей, що лежать на поверхні. При цьому поглиблено вивчаємо причинно-наслідкові зв’язки між елементами культурологічного ядра системи. Це потребує виділення в складному явищі таких елементів, таких ланцюгів, які є центральними, головними, що значно впливають на всі інші сторони об’єкта.

Названі методи доповнюються узагальненням, що допомагає фіксувати загальні ознаки і властивості розвитку політичної системи.

Один із найпоширеніших методів – порівняння – використовується нами у процесі встановлення подібності та відмінності в розвитку політичних систем в різні історичні періоди. Загальне родове визначення політичної системи потребує його конкретизації відповідно до країн з різним політичним ладом.

Порівняння – це дія, направлена на встановлення ознак тотожності і відмінності двох або більше явищ, що зіставляються. Порівняльний аналіз політики орієнтує дослідника перш за все на розкриття загальних рис політичного життя різних країн, народів і епох.

Політичні процеси призводять до вельми складних зрушень у структурах політичних систем, до накопичення таких специфічних якостей, які не можна не враховувати при з’ясуванні механізму їх функціонування і розвитку. Тому порівняльний аналіз навіть однотипних за своєю соціально-класовою природою політичних систем не може обмежуватися лише фіксацією загальних рис, повинен бути орієнтований також на виявлення їх специфіки у всьому різноманітті її форм.

Для вивчення внутрішніх і зовнішніх зв’язків предмета та об’єкта дослідження суттєве значення має моделювання. За його допомогою вивчаються ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню. Під моделлю розуміють уявну або матеріальну систему, яка, відображаючи або відтворюючи об’єкт дослідження, може замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об’єкт. Нами буде здійснена

спроба створити динамічну модель спадкового інваріанту політичної системи та зв’язків цього інваріанту з нею.

Використання сукупності загальних методологічних положень теоретичному дослідженні потребує опису, аналізу та уточнення понятійного апарату конкретної галузі науки, тобто термінів і понять, що їх позначають. В цьому нам допоможе термінологічний аналіз та метод операціоналізації понять, які передбачають вивчення історії термінів, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв’язку і субординації понять, їх місця в категоріальному апараті, на основі якого базується дослідження.

Свою позицію відносно основних термінів дослідження автор виклав у ході дослідження, де вони докладно проаналізовані, тому на них не зупиняємось.

Завершальним кроком у створенні світоглядно-методологічного фундаменту концепції розвитку політичної системи є вибір провідного засобу дослідження. Ми вважаємо, що для досягнення генеральної мети загальна структура роботи має бути побудована як реалізація методу сходження від абстрактного (виявлення сутності, змісту, властивостей та функцій принципу спадкоємності) до конкретного (обґрунтування специфіки функціонування механізму дії принципу спадкоємності в політичній сфері за умови розгортання інформаційної цивілізації). Таким чином, засіб дослідження знімає протилежності між теоретичним і практичним.

Використання у дослідженні вищезазначених підходів, принципів, методів та сучасного категоріального апарату також повинне гарантувати певний науковий рівень проведення дослідження, обумовити новизну його теоретичних висновків та забезпечити ефективність практичних рекомендацій.

Отже, окресливши методологічні основи дослідження принципу спадкоємності в розвитку політичних систем, визначивши зміст основних понять, що використовуються нами як допоміжний інструмент вивчення предмета дослідження, можна зробити такі висновки:

Діалектика дає загальне уявлення про принцип спадкоємності в розвитку систем без наповнення цього поняття конкретним змістом. Це досягається за допомогою загальнонаукових підходів, які відтворюють різні сторони розвитку політичної системи, визначають механізми спадкоємності. Тому в даному дослідженні вважаємо доцільним використовувати комплексний підхід.

На цьому ми завершуємо аналітичну роботу зі створення методологічних засад дослідження принципу спадкоємності в політичній сфері. І тому є сенс підвести деякі підсумки, які б створили підґрунтя для подальшого теоретичного дослідження.

Висновки до першого розділу

Отже, підбиваючи деякі підсумки аналітичної роботи, які стали підґрунтям для подальшої теоретичної роботи над відтворенням механізму взаємодії принципу спадкоємності і політичної системи, зазначимо:

по-перше, генетичний та історичний аналізи переконливо довели, що проблема, яка покладена в основу роботи, є актуальною і принципово новою для вітчизняної суспільствознавчої думки;

по-друге, феномен принципу спадкоємності активно розглядався фахівцями різного спрямування (здебільшого біології, соціології, філософії, права тощо), але в політології майже не приділялося та й не приділяється уваги постановці та аналізу визначеної проблеми. І навіть у зазначених галузях науки явище спадкоємності вивчається поверхово, а його морфологічна основа залишається поза увагою дослідників.

по-третє, не дивлячись на розмаїття галузей дослідження спадкоємності, аналіз поняття виявив деяку спільність у його розумінні, що базується на визначенні спадкоємності як процесу передачі інформації від об’єкта до об’єкта та як необхідного зв’язку між ними.

по-четверте, поняття принципу спадкоємності в політичних систем представлено як об’єктивний зв'язок між різними етапами розвитку політичної системи та її елементів, при якому зміст та функції одного етапу зберігаються в іншому на якісно новому рівні.

по-п’яте, ретроспективний аналіз поняття показав, що історія становлення поняття сягає стародавніх часів і ґрунтується на існуванні двох парадигм. Перша, яка переважає для певного етапу історичного розвитку людства, це намагання науковців дослідити та пояснити характер біологічної спадковості і з’ясувати питання передачі набутих протягом життя ознак. Друга, яка дещо менше простежується, це намагання пояснити суспільні процеси, власне після виникнення теорії Г. Спенсера ці погляди затверджуються як еволюційна теорія, закони якої накладаються на

суспільство. Окреме місце в історії спадкоємності посідає цивілізаційна парадигма.

по-шосте, методологічний інструментарій, котрий існує сьогодні у розпорядженні вітчизняної філософської та політичної науки, є достатньо потужним і відповідним для досягнення поставленої мети за умов, якщо, по-перше, використати у якості провідного методу дослідження сходження від абстрактного до конкретного, а, по-друге, сміливо й відповідально синтезувати на цьому шляху в несуперечливу картину накопичені різними галузями науки знання.

Таким чином, логічним і необхідним стає перехід до теоретичного аналізу природи, сутності, змісту та форм принципу спадкоємності в розвитку політичних систем.

РОЗДІЛ 2
СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ І ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ СПАДКОЄМНОСТІ У ПРОЦЕСІ ДИНАМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Метою даного розділу є визначення природи, змісту, форм та видів спадкоємності, відтворення механізму прояву принципу спадкоємності в розвитку політичних систем, з'ясування специфіки досліджуваного явища у розгортанні інформаційного суспільства, а також з'ясування ролі спадкоємності у розбудові політичної системи України.

2.1. Природа, сутність, зміст та форми принципу спадкоємності в розвитку політичних систем

Метою даного підрозділу є обґрунтування принципу спадкоємності як об'єктивного зв'язку між етапами розвитку політичної системи, існування якого, в свою чергу, не залежить від характеру цього розвитку. Більше того, таке його самостійне існування у просторі системи і суспільства обумовлює взаємодію політичної системи зі своїми попередницями та суспільством на різних щаблях його історичного розвитку.

Для того, щоб подати принцип спадкоємності як самостійне утворення в межах політичної системи, яке співрозмірне з іншими системами, наприклад, духовною, соціальною, ідеологічною та іншими, треба обґрунтувати його специфічну природу, сутність, зміст, форми, а також функції.

При цьому зауважимо, що ці філософські виміри феномену "принципу спадкоємності" ми вже трохи намагалися з'ясувати в першому підрозділі роботи, коли досліджували основні поняття. Але аналіз будь-якого явища треба починати, як відомо, з визначення його природи, оскільки відповідь на

це питання визначає і полегшує шлях до визначення інших параметрів політологічного аналізу.

На нашу думку, спадкоємність зустрічається скрізь, де протікають процеси розвитку та взаємозв'язку. Погоджуємось з З. Мукашевим, який вважає, що "види спадкоємності в розвитку та взаємозв'язку різняться як механізмом спадкоємності, так і формою: існують особливості в сфері природи, суспільства і мислення [84, с. 25]".

Отже, природа (джерело) принципу спадкоємності полягає, на нашу думку, в існуванні спадкового інваріанту (Ю. Яковец) – далі – ядро системи, культурологічне ядро. Підтвердження цього ми знаходимо і в сучасній літературі [26; 27; 244], в якій чітко зафіксована потенційна можливість існування культурологічного (ціннісного) ядра, або фенотипу. Нагадаємо, що фенотип – це сукупність усіх ознак і властивостей організму (системи – Я. К.), які формуються в ході його індивідуального розвитку. Він складається в результаті взаємодії успадкованих властивостей організму – генотипу – та умов середовища, в якому він існує [165, с. 1396].

Отже, спадкове ядро є кодом політичної системи, що певним чином впливає на поведінку громадян, на функціонування системи в цілому. Наприклад В. Вагурін зазаначає, що, якщо в масовій свідомості домінує уявлення про ефективність тільки авторитарної влади, то введення демократичних принципів буде сприйнято, в кращому випадку, як наслідування сучасної політичної "моди" [39, с. 38–39].

Спадкоємність у розвитку політичної системи проявляється у нерозривній єдності спадку, використанні накопичених минулими поколіннями елементів системи та їх критичного аналізу, творчої переробки до повної відповідності з умовами сьогодення.

Оскільки спадкоємність притаманна всім сферам дійсності: природі, суспільству, пізнанню – можна прямо стверджувати, що будь-яке явище є результатом здійснення спадкоємності у процесі загальної зміни та розвитку і водночас є ланкою майбутніх спадкоємних зв'язків. Спадкоємність – це

об’єктивно існуючий нескінченний світовий зв’язок. У процесі ускладнення матерії та переходу від систем менш організованих до систем більш організованих має місце утримання окремих елементів та їх структур. Кожна більш складна ланка цього ланцюга зберігає щось із попередніх. Тому спадкоємність, на думку А. Д’яченка – це “зв’язок передачі (перенесення) окремих елементів, їх властивостей та структури від одного сталого стану до іншого у процесі зміни, розвитку та взаємодії явищ [72, с. 7]”.

Однак, політична система не існує сама по собі, а є, на думку В. Беха [25], рівнозначною частиною поряд з іншими частинами соціального організму країни (далі – суспільство). Нагадаємо, що в рамках системного підходу суспільство розглядається і визначається як соціальна система, тобто як деяке соціально-матеріальне утворення, в якому зв’язок елементів, що його утворюють, сильніший за зв’язок останніх з елементами, що не входять в це утворення [7; 9; 211; 228].

Підтвердження впливу спадкового культурологічного ядра на інші сфери суспільства знаходимо у Ф. Ісмаїлова, який наголошує, що розвиток політичної культури органічно пов’язаний з розвитком суспільства, оскільки йому притаманні елементи, властивості кожної системи, яка існує в певний історичний проміжок часу [84, с. 93].

Продовження цієї тези знаходимо у Ю. Яковця [244]**,** який проголошує спадкоємність найважливішою стороною процесу відтворення та розвитку систем в суспільстві. Пояснюючи це тим, що спадковий інваріант забезпечує збереження та передачу від покоління до покоління, від системи до системи основних характерних властивостей, ознак та механізмів, що визначають сутність, життєздатність, гомеостазис (внутрішню динамічну рівновагу) системи. При відсутності або порушенні такої передачі ланцюг історії, розвитку даного виду або класу систем (якщо мова йде про сім’ю, виробничу ланку, етнос, державу або людство в цілому) переривається. З ускладненням системи кількість успадкованих ознак, обсяг спадку збільшується.

Таким чином, культурологічне ядро політичної системи постійно взаємодіє з іншими підсистемами суспільства, визначає характер протікання процесів успадкування в його межах і є необхідною умовою не тільки їх існування, а й розвитку.

Тепер, коли з'ясовано природу принципу спадкоємності, можемо перейти до більш глибокого аналізу сутності цього явища.

Сьогодні науковці, які досліджують питання спадкоємності, намагаються з'ясувати її сутність в усіх аспектах. Так, З. Мукашев аналізує визначення спадкоємності, що дане Е. Баллером (нагадаємо, що воно наведено в підрозділі 1.2. даного дослідження), та звертає нашу увагу на те, "що спадкоємність є зв'язком, який здійснюється у процесі розвитку, відмічено протиріччя, які вона містить, можливість збереження тих чи інших елементів цілого, а значить, заперечення інших, що не зберігаються.

Ми не погоджуємося з висловлюванням автора, оскільки вважаємо, що спадкоємність полягає не лише в збереженні позитивних елементів старої системи, а взагалі у збереженні актуальної для системи інформації. Підтвердження знаходимо у визначенні спадкоємності Г. Ісаєнко, що вбачає її основне призначення у перенесенні позитивних рис, що видозмінюються у відповідності до нових умов, сторін, стадії, яка передувала стадії розвитку об'єкта, в його нову стадію та відкиданні реакційних рис, боків, що не відповідають новій дійсності [84, с. 23 – 24].

Таким чином, спадкоємність полягає у збереженні певних елементів цілого (суспільства, системи) або окремих сторін його структурної організації при зміні цього цілого як системи, його перетворенні.

У процесах відтворення політичних систем, що постійно повторюються, та їх взаємозв'язків виокремлюють два аспекти: зміна політичної системи і зв'язок у процесі зміни. Перший аспект вказує на суб'єкт спадкоємності на кожному конкретно-історичному етапі розвитку системи. З цієї точки зору одна політична система назавжди зникає з історичної арени, залишаючи результати своєї діяльності (культурологічне

ядро – Я.К.), інша система виконує функцію їх накопичення та консервації. Третя система готується прийняти досягнення попередніх систем та забезпечити подальший їх розвиток.

Другий аспект принципу спадкоємності – це зв'язок систем у процесі спадкування. В різні історичні періоди характер цих зв'язків змінювався, визначаючи специфіку прояву принципу спадкоємності в політичній системі.

Визначаючи природу принципу спадкоємності, ми вже наголошували на розумінні її як умови розвитку політичної системи та суспільства зокрема. Та оскільки розвиток розуміється нами як незворотня, спрямована якісна зміна (підрозділ 1.1.), на нашу думку, є сенс зняти протиріччя, що виходить з такого розуміння понять.

Протилежність розвитку як заперечення міститься у тому, що, з одного боку, воно виступає як постійне утримання та збереження позитивного із заперечення, накопичення його (і в цьому сенсі повторення нищого у вищому), а, з іншого боку, містить у собі перерви цієї поступовості "накопичення" та "повторення", різкі повороти та переломи в напрямку руху, стрибки, "повернення нібито до старого [84, с. 48].

Отже, будь-який розвиток є впорядкованою сукупністю змін. На нашу думку, ця впорядкованість виражається у наявності певного зв'язку та спадкоємності між етапами, послідовно змінюючими один одного, або сторонами розвитку, що робить його відмінним від зміни взагалі. І мають рацію А. Міклін та В. Подольський, називаючи спадкоємність внутрішньою основою розвитку, що обумовлює інтегральність, цілісність та направленість процесу розвитку як певної сукупності змін [84, с. 37].

Якщо розвиток у загальному вигляді – це утворення та накопичення нового, і нове утворюється на основі "зняття" похідного пункту, тобто збереження деяких елементів старого, перекомбінування та інтеграції їх у нову структуру, і якщо нове – повернення відомих рис нижчого, але на іншій основі, то як наслідок, визначальною рисою будь-якого розвитку виступає

спадкоємність у різних її формах. Без урахування взаємного зв'язку різних етапів і ланок розвитку як цілого неможливим є й сам розвиток.

На думку вже згадуваного Ф.Ісмайлова, серед утворюючих критеріїв розвитку спадкоємність виступає тією внутрішньою основою, яка обумовлює інтегральність, цілісність та направленість цього процесу як певної сукупності змін [84, с. 42]. Вважаємо аргументованість висунутого положення достатнім для зняття протиріччя, яке лягло в основу проблемної ситуації дослідження, та з повним правом можемо визначати спадкоємність як умову розвитку політичної системи, що, власне, дає нам право тлумачити її як принцип.

Для остаточного визначення сутності принципу спадкоємності вважаємо за потрібне звернутись до робіт науковців, визначених в книзі В. Колєватова "Соціальна пам'ять та пізання". Автор зазначає, що ці концепції є спробоами пояснити процеси розвитку суспільства, пояснюючи їх існуванням явищ, що приносять збереження, переробку та передачу інформації, яка забезпечує його розвиток. Так, існує група науковців, які, окрім терміна "спадкоємність", в такому ж або близькому значенні використовують поняття "пам'ять": "колективна пам'ять", "соціальна пам'ять" (В. Ребрин, Я. Ребане), а також терміни "історична пам'ять" (Е. Соколов), "соціально-історична пам'ять", "пам'ять світу" (А. Моль), "зовнішня пам'ять" (А. Малиновський) [95]. Наведемо деякі приклади.

Так, Е. Соколов, розглядаючи проблему "історичної пам'яті", зауважує: "потрібні соціальні зусилля для того, щоб результати пізнавальної діяльності та обміну інформацією були систематизовані, включені до загальної системи знання та стали доступними для подальшого використання". Тобто система збереження та передачі інформації в суспільстві виступає як продукт спеціалізованої діяльності людини. В. Устьянцев використовує поняття "історична пам'ять" дещо в більш вузькому значенні, визначаючи її як сукупність історичних джерел, переважно письмових [95].

Мережею знання та пам’яттю світу визначає систему збереження суспільної інформації А. Моль. Суспільству в цілому притаманна певна соціальна культура, яка відтворена у “мережі знання”, що формується тим чи іншим засобом з великої кількості матеріалів культури, що виробляються суспільством. Сукупність цих матеріалів, які можна було б зібрати в “універсальній бібліотеці”, можна умовно назвати пам’яттю світу. Зазанчена “пам’ять світу” є одним із двох типів “таблиць знання” [95].

Застосовує поняття пам’яті й А. Малиновський. Так, говорячи про “зовнішню пам’ять”, А. Малиновський вбачає причину її виникнення у необхідності для суспільства “спадкоємності пізнання зі збереженням інформації із покоління в покоління. “Зовнішня пам’ять” на перших етапах розвитку людського суспільства містилася у знаряддях. У подальшому почали розвиватися різноманітні знакові системи, що передавали те чи інше знання у вигляді окремих символів, а потім – у вигляді нотаток, цифр та інших форм фіксації знання, що постійно розширювалися [95].

Д. Лихачов: “...в пам’яті окремої людини та в пам’яті суспільства зберігається переважно те, що необхідне, добре – більш активно, ніж зле. За допомогою пам’яті накопичується людський досвід, утворюються традиції, що полегшують життя, трудові та побутові навички, сімейний уклад, суспільні інститути, розвивається естетичний рівень сприйняття та творчості, створюється знання [95, с. 160]”.

Погляди, що описані, мають певні схожі риси. “Історична пам’ять”, “пам’ять світу”, “зовнішня пам’ять” розглядаються перш за все в якості сховища традицій, досвіду, наукового знання тощо.

Аналізуючи різницю між біологічним та соціальним управлінням, В. Афанасьєв, наголошує, що останнє базується на зовсім інших інформаційних основах, але вирішальне значення має не спадкова інформація, а соціальна. Тут сформувалася специфічна надіндивідуальна система інформації, що забезпечує накопичення, збереження, передачу суттєво важливої інформації, що програмує поведінку індивідів від

покоління до покоління (вертикальний обмін інформацією), а також обмін інформації між людьми одного покоління (горизонтальний) [95].

“Соціальна пам’ять”, за В. Ребриним, це процес фіксації в загальнозначимій формі, систематизації та збереження узагальненого колективного досвіду людства, що був досягнутий ним у процесі розвитку науки, філософії, мистецтва, знання та образних уявлень про світ, які здійснюються суспільством за допомогою спеціальних інститутів, устроїв, засобів. Матеріали, що зберігаються, тим чи іншим шляхом надаються для “переписування” в пам’ять індивідів і, як наслідок, використовуються людьми в їх різноманітній діяльності. Ця пам’ять – невід’ємний елемент його суспільної свідомості.

На думку В. Колєватова, в цьому визначенні виокремленні функції, засоби та зміст соціальної пам’яті. Функція – це фіксація, систематизація, збереження та видача відомостей. До засобів фіксації, збереження, передачі, розповсюдження їх того чи іншого знання...безперечно відносяться твори з літератури та мистецтва, пам’ятки духовної культури, в яких опредмечується та передається від одного покоління до іншого суспільна свідомість. Все це являє собою апарат відтворення суспільної свідомості. Зміст соціальної пам’яті – це узагальнений колективний досвід людства, результати діяльності, знання та образи уявлень про світ [95].

Підтверджує попереднє визначення й інший автор – Я. Ребане, що присвятив проблемам соціальної пам’яті багато робіт та який одним з перших розпочав дослідження в цій галузі. Він ставить завдання “показати, що, функціонуючи в людському суспільстві механізми інформації створюють певну “соціальну пам’ять” – сховище минулого досвіду, що є базою формування індивідуальної свідомості та подальшого розвитку пізнання”. Соціальна пам’ять, на думку автора, – це своєрідне сховище результатів практичної та пізнавальної діяльності, що виступають в інформаційному відношенні основою формування свідомості кожної людини і процесів функціонування та розвитку індивідуального та суспільного пізнання.

Соціальна пам’ять охоплює значно більшу сферу, ніж сфера знань, навичок та вмінь, що передаються з покоління в покоління [95]”.

Однак думка автора сягає далі своїх попередників. Вивчаючи зміст соціальної пам’яті, Я. Ребане розглядає її як певний соціальний інститут, в якому реалізується інформаційне забезпечення суспільства. Однак, в одній із останніх робіт автор досліджує питання соціальної пам’яті дещо в іншому ракурсі. Він пропонує використовувати поняття соціальної пам’яті “як певний допоміжний філософсько-методологічний принцип [95, с. 66 – 67]”.

Інші автори, не використовуючи поняття “пам’яті”, також намагаються пояснити умови збереження інформації у суспільстві. В. Алексєєв, досліджуючи етапи розвитку людини та суспільства в антропогенезі, приходить до висновку, що “великий обсяг інформації, яка накопичена протягом поколінь, явно не можна порівнювати з обсягом та структурою мозку сучасної людини, навіть не дивлячись на складність цієї структури, що була виявлена дослідженнями багатьох років”. Вирішення цього протиріччя, на думку дослідника, відбувається шляхом формування в суспільстві особливої інформаційної структури – “колективного мозку”, який забезпечує збереження та передачу від покоління до покоління життєво важливої інформації. В. Алексєєв підкреслює: “...з розвитком цивілізації постійно розширювались канали обміну інформацією, що робило колективний мозок за останні 5-6 тис. років більш монолітним. Саме в цих тенденціях і полягає відмінність колективного мозку упродовж історії сучасної людини та колективного мозку в антропогенезі [95, с. 159]”.

Якщо узагальнити наведені поняття та абстрагуватись від сфери суспільства, яку вони визначають, можна виокремити спільні риси:

по-перше, це система інформації, що існує в суспільстві;

по-друге, це система інформації, що постійно накопичується і зберігається;

по-третє, це система інформації, яка забезпечує подальший розвиток системи шляхом переходу до наступних поколінь систем.

Враховуючи зазначене, хотілося б розставити певні акценти для остаточного з'ясування сутності принципу спадкоємності. Ми, даючи тлумачення поняття, ще починаючи з підрозділу 1.1., наголошували, що спадкоємність – це збереження певних елементів цілого, спадкового інваріанту тощо. Аналізуючи явище спадкоємності в літературі, ми звернули увагу на те, що в наукових колах соціогуманітарних наук вже сформувалася ціла низка понять, в яких фіксується наявність у суспільстві (а отже і в політичній системі – Я. К.) явищ, що забезпечують процеси збереження, переробки та передачі інформації і які є умовою його розвитку.

Ми погоджуємося з представленими визначеннями та думками, але єдине зауважимо, що, на нашу думку, оскільки політична система функціонує за загальними законами розвитку суспільства, безперечним є факт наявності в ній системи інформації, що є основним елементом успадкування наступною системою та гарантією продовження її існування у часі та просторі. Для термінологічної чіткості пропонуємо і в подальшому дослідженні застосовувати поняття "ядро системи", її спадковий інваріант (погоджуємося з Ю. Яковцем).

Аналіз механізму реалізації принципу спадкоємності в політичній системі може бути ефективним лише за умови висвітлення змісту її спадкового ядра. Тому стає можливим спочатку приступити до поетапного розкриття змісту поняття, що визначається, шляхом послідовного аналізу взаємопов'язаних понять (категорій), які в узагальненій формі відображають основні сутнісні ознаки принципу спадкоємності, а потім перейти до побудови єдиної моделі спадкового ядра політичної системи, яке розкриває цілісний зміст досліджуваного явища.

Оскільки вище ми зазначили, що ядро має ціннісний характер, вважаємо за потрібне розкрити зміст поняття "цінність". Сучасний обсяг поняття "цінність" є доволі великим. Під "цінністю" розуміється як все, що тільки може цінувати людина (цінності в широкому сенсі), так і лише

найглобальніші, базові цінності (у вузькому розумінні) індивіда та метацінності конкретної культури і навіть людства в цілому [47, с. 105–107].

Проте у працях відомих авторів утвердився погляд, що феномен, іменований словом “цінність” (що означає також “істотність”, “значущість”, “важливість”), являє собою складне утворення, яке міститься не тільки в пізнавальних структурах, але й у глибинних процесах соціального життя, в культурі, в світогляді людини [6; 13; 187; 207; 228; 229; 233]. Отже, за переконанням В. Стасевича, категорія “цінність” може і повинна трактуватися принаймні в трьох основних значеннях: як соціокультурне поняття, що описує контекст буття, який об’єктивно наявний; як психологічне поняття і як логіко-гносеологічне поняття [198].

Завдяки розумінню буття не просто як фізичної об’єктивної реальності, а як світу культури (чи – що одне й те саме – світу цінностей), цінності набувають подальшого аналізу. Найбільш типові вживання поняття цінності можна систематизувати так. Першим і найбільш поширеним варіантом є розуміння цінності як значущості предметів та явищ дійсності для людини, їх здатності задовольняти її матеріальні та духовні потреби. Ця точка зору відстоювалася та відстоюється такими аксіологами, як О. Дробницький [71] В. Сержантов [187], В. Тугаринов [208], М. Каган [89] та ін.

Згідно з другим варіантом, найбільш послідовно викладеним свого часу представниками грузинської школи (О. Бакурадзе, Н. Чавчавадзе [229], Г. Бакрадзе) та І. Нарським, до цінностей відносять лише найвищі суспільні ідеали.

Одночасно з першими двома підходами сформувався і третій, який безпосередньо об’єднує вихідні підстави перших двох. У ньому цінність розуміється як значущість і мета (ідеал) одночасно. Одним із перших в епоху тотального панування марксизму цю точку зору відстоював В. Тугаринов [208]. Він також розглядав цінність у суб’єктивно-об’єктивних вимірах.

За Д. Узнадзе, під філософське розуміння цінності підпадає практично все людське соціальне життя (культура) в його різноманітних проявах.

“Широке” (філософське) визначення поняття цінності як родового стосовно культури означає: його статус може бути усвідомлений лише у співвідношенні з такими поняттями, як пізнання і буття, тому що саме в ціннісному відношенні, яке розкривається змістовно через пізнавально-оціночну діяльність людини, і розкривається смисл культури, у тому числі й корпоративної [210, с. 68].

Ще одним засобом реалізації культурної спадкоємності є традиція. Її сутність, на думку М. Д’яченка, полягає в повторенні тих чи інших видів політичних відносин, які склалися раніше, в нових історичних умовах. Вона стосується більш формального аспекту збереження культурно-історичної діяльності при переході від старого до нового. В традиції закріплюються та передаються від покоління до покоління форми та засоби функціонування певних політичних інститутів [74, с. 138].

В монографії “Традиції й новації в правовому розвитку” Ю. Оборотов, визначає традицію як “загальний родовий досвід культури, який прийняв усталений характер, закріплений в певних стереотипах і правилах культурної діяльності [136, с. 155]” та зазначає, що традиції виступають як зв’язок часу, соціальний (правовий) спадок і якщо традиції передають естафету існування, то спадкоємність виступає як підтвердження того, що цю естафету прийнято, перейнято. Розвиток в межах традиції, яка здійснюється, не порушує суспільних відносин, а навпаки виступає гарантом їх усталеності [136, с. 61 – 62].

Не дивлячись на включеність традицій потік часу, вони за своєю сутністю не розвиваються, а розгортаються і трансформуються у зв’язку зі зміною обставин. Так всі традиції поділяють на статичні і динамічні. Для перших, на думку Ю. Обротова, характерною є постійність компонентів, жорстка структура, порівняна простота (саме ці традиції називають звичаями). Для другого різновиду традицій характерним є змінний склад компонентів, структура, що перетворюється, зростання складності чи спрощення [136 ,с. 61 – 62].

І. Суханов, вважає, що традиції ніколи не діють без зв'язку із звичаями, вони завжди функціонують на основі останніх. Закріплені звичаями, прості відносини та сформовані цими відносинами якості, традиції включають як передумову, як похідний матеріал для стабілізації і відтворення в житті нових поколінь складних суспільних відносин, соціально значущих та масових якостей. Звичаї та традиції – це форми передачі новим поколінням засобів реалізації ідеологічних відносин, що склалися в житті даного суспільства, які не регламентовані юридичними постановами та підтримуються силою суспільної думки [199, с. 125].

На нашу думку, політичні звичаї та традиції як засоби реалізації ідеологічних суспільних відносин завжди виникають, розвиваються та відмирають під дією політичних відносин. З докорінною зміною або загибеллю того чи іншого типу політичних відносин під час зміни ідеології найбільш сталою частиною останньої завжди є звичаї і традиції політичних систем.

Звичаї та традиції здатні консервувати застарілі форми політичних відносин. Стабілізуюча роль традицій, звичаїв оцінюється як сила, що спрямована на затвердження нового, прогресивного, але зі збереженням старого, усталеного.

Діалектика розвитку суспільства – єдність мінливого та сталого, динамічного та стабільного [199, с. 34]. Кожне покоління політичної еліти вносить зміни в політичні відносини і в той же час перш за все формується під впливом відносин, що були успадковані ним від попередніх поколінь.

Слово "традиція" означає "передача". Необхідно досягнути чітких та повних уявлень про те, що і як передається від покоління до покоління. Отже, це спонукає нас уважно розглянути питання про структуру звичаїв та традицій. Елементи звичаїв і традицій:

– ланки ідеологічних політичних відносин, що не регулюються юридичними постановами;

- ідейний зміст ідеологічних відносин (політичні погляди, правила, норми, положення, принципи моралі);
- дії (вчинки), що розкривають духовні якості особистості, які вимагає система політичних відносин;
- обряд як сторона звичаю, традиції, що твердо закріпилися в політичному житті.

Звичаї і традиції в своєму усталеному стані є, на думку І. Суханова [199], певного роду "пакунок" (ми вважаємо, що це культурологічне ядро – Я. К.), що створюється ідеологічними політичними відносинами, ідеями, духовними якостями і обрядовими актами, що відповідають йому, та який старе покоління еліти політичної системи передає молодому поколінню в спільній з ним діяльності, для того щоб направляти дії, думки та почуття молодого покоління по пройденому шляху. В динаміці, тобто в своєму реальному функціональному стані засобів трансляції компоненти цього пакунка розподіляються у часі.

Найбільш ефективною стороною розвинутих звичаїв та традицій є їх обрядовий бік. Між іншим, обряд не супроводжує звичай, традицію протягом всього часу їх функціонування. Він виступає лише в певний момент всього процесу, посилюючи думки та почуття людей.

Обрядова форма виникає тільки тоді, коли всі інші структурні частини звичаїв та традицій вже більш-менш затвердилися в політичному житті суспільства. Елементи структури звичаю, традиції – це чотири поступові ланки, по яких піднімається кожне нове покоління, засвоюючи звичаї та традиції попередніх поколінь. Наприклад, процес закріплення нової політичної еліти проходить в два етапи: по-перше, це наслідування поведінки попередньої еліти, оскільки нова поки що може створити модель поведінки та діяльності ідеологічних відносин тільки зазначеним шляхом. Наступний крок – формування власної моделі діяльності. Одним з найважливіших засобів такого формування виступає обряд, що є системою дій, іноді дуже символічних, в яких відтворюються думки та почуття попередніх поколінь,

що викликані реалізацією суспільного відношення та необхідні для нормального його функціонування. Утворення обряду – це завершальний етап встановлення традицій і звичаїв.

Наступним складовим елементом культурологічного ядра політичної системи є ідеї. У розвитку ідей має місце спадкоємність. Однак, які саме ідеї перейшли у спадок новій епосі, які ідейні цінності нова еліта сприйняла для подальшого розвитку, а які, навпаки, відкидає, – все це визначається специфічними інтересами та завданнями нової еліти, тобто, врешті-решт, суспільним буттям.

За визначенням Ф. Ісмайлова, в праці "До питання про розвиток моністичного погляду на історію" Г. Плеханова доречно зазначається, що: "...ідеології кожного даного часу завжди стоять у тісному – позитивному та негативному зв'язку з ідеологіями попереднього часу [84, с. 83]".

Кожна наступна ланка розвитку абсолютно "знімає з себе попередню", тобто нічого не втрачає та нічого не залишає за собою, а несе з собою багатство змісту минулого. Ідейні цінності передаються від покоління до покоління, від однієї політичної еліти іншій тощо.

У літературі момент виходу цінностей за межі людського організму охоплюється такими поняттями, як "архетипи" або універсальні образи й моделі для осягнення світу, "неосягнені структури", "Воно" З. Фрейда, "розуміння" В. Дільтея, "колективне несвідоме" К. Г. Юнга, "громадянська релігія" Е. Дюркгейма, "комунікативна дія" М. Вебера, "ноосфера" В. Вернадського, "настанова" Д. Узнадзе, "акцептор дії" П. Анохіна, "схема" П. Ферса і С. Московичі, "інформаційна модель" В. Пушкіна, "пасіонарність" Л. Гумильова, "менталітет нації", "умонастрій народу", "дух колективу" та ін.

Колективне безсвідоме – це апріорний образ світу, який сформувався у сиву давнину. У цьому образі визначилися певні риси, домінанти, які отримали назву архетипів (за К. Юнгом [243]) або ідей. Їх існування являє

собою відображення постійно повторюваного досвіду людства (наприклад, таке явище, як схід сонця, зумовило створення міфу про сонячного героя).

Особливість архетипових форм, на які зауважував К. Г. Юнг, полягає у тому, що вони не розповсюджуються завдяки традиціям, мові чи міграціям, а можуть виникати спонтанно, у будь-який час і в будь-якому місці, без жодного зовнішнього впливу. Це готовність знов і знов репродукувати одні і ті ж самі або схожі міфічні уявлення. Разом з тим архетипи виступають як сили чи тенденції, які спонукають людину до дії у випадках, коли з'являються: у снах, фантазіях, у повсякденному житті [243, с. 110].

Архетипи являють собою ту частину фенотипової інформації, що людина отримує у готовому вигляді як можливість мозку функціонувати певним чином. Архетипи як індивідуалізований прояв колективного безсвідомого являють собою "загальні форми мислених уявлень, що включають елементи емоційності та навіть периептивні образи [24, с. 253]". Це лише можливість існування, здатність до виявлення того, що існує.

Як доводить Р. Додонов, у первісну епоху ці колективні уявлення, що пізніше перетворилися на образи архетипів, ще не відсувалися за межі свідомості, а являли собою дійсні усвідомлені норми, які мали вигляд переважно примітивно-релігійних постулатів, що встановлювали оптимальні способи спільної життєдіяльності людей з метою їх виживання. Саме вони стали вираженням тієї соціальної інформації, що пізніше перетворилася на архетипову [69, с. 109 – 110].

Отже, архетип являє собою іманентну форму здійснення смислових зв'язків між людьми різних епох, культур, етносів. Через архетипи відбувається передача інформації, що забезпечує спадковість власне людських способів життя, людських реакцій на зовнішні впливи, що пов'язане з наявністю інтелекту та розуму, а також психічних функцій – мислення, розуміння, міркування.

Таким чином, архетип являє собою лише форму, яка не містить у собі якогось конкретного змісту. Наповнення архетипу відбувається лише в

психіці окремо взятої людини і відображає співвіднесеність архетипу та психіки [117, с. 117 – 119].

Отже, культурологічне ядро політичної системи утворюють наступні елементи: традиції, звичаї, обряди, ідеї та архетипи. Головним носієм культурологічного ядра є людина.

Однак визначення культурологічного змісту ядра не відкидає потреби у забезпеченні спадкоємності інших елементів політичної системи. Ми вважаємо, що власне такий зміст культурологічного ядра забезпечує наступність інших елементів. Так, на думку, Ш. Ейзенштадта [239] визначальними у формуванні інституціональних структур виступають два основних фактори, по-перше, культурні традиції та політичний стан, і, по-друге, місце суспільства в системі міжнародних зв'язків.

Так, на думку О. Бабкіної "існує двосторонній взаємозв'язок між політичними інститутами і політичними цінностями і орієнтаціями у процесі демократизації. З одного боку, існування і функціонування демократичних інститутів здійснює вплив на динаміку та розповсюдження демократичних цінностей, навіть незважаючи на їх недосконаліть, незадовільненість функціонування. З іншого, існують переконливі свідчення того, що наявність в суспільстві демократичних цінностей в свою чергу, здійснюють вплив на нові демократичні інститути, що "прищеплюються" суспільству [12, с. 13]".

Прагнення забезпечити суспільний порядок зосереджено на пошуку визначальних норм або параметрів порядку. Ю. Оборотов [137] зазначає, що найбільш важливими серед таких визначальних норм є: по-перше, нормативи, що встановлюють символічні та інституціональні кордони колективів для визначення тих, хто може приймати участь у взаємодії; по-друге, норми права та справедливого розподілу; по-третє, критерії регулювання доступу до влади та її використання в соціальних відносинах і інституційних утвореннях; по-четверте, загальний задум, що встановлює сенс та колективні цілі взаємодії, а також низку конкретних потреб; по-п'яте,

легітимність інституційних комплексів на основі норм права, справедливості та широких соціальних цілей.

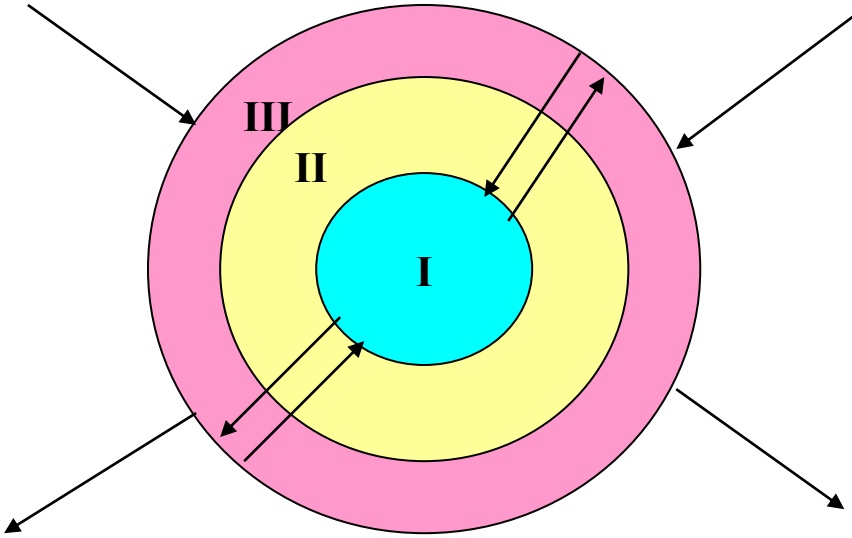
Встановлення визначальних норм здійснюється, з одного боку, шляхом взаємодії між елітами, які зайняті в організаційно-інституційній сфері та елітами, які виробляють моделі соціального порядку, утворюють норми або організаційні системи. Інша сторона представлена індивідуальними суб'єктам, соціальними верствами, групами або їх представниками, які намагаються виразити потенційну солідарність колективів та готові прийняти та підтримати системи довготривалої взаємодії [136, с. 52 – 53].

Однак, зміст культурологічного ядра полягає не лише в збереженні інформації, що здобута упродовж історичного розвитку політичної системи, але й являє собою певну сукупність процесів, що протікають на різних рівнях ядра. Кожен з цих процесів, на нашу думку є притаманним тому чи іншому етапу розвитку демократичної політичної системи. Однак, для підтвердження цього нам необхідно проаналізувати процес розвитку політичної системи, виявити особливості протікання кожного етапу та визначити закономірності переходу до наступного.

На нашу думку, в загальному вигляді культурологічне ядро політичної системи можна представити у формі моделі:

Мал. 2.1.1.

Евристична модель спадкового ядра політичної системи



Як видно з малюнка культурологічне ядро складається з трьох рівнів, а саме:

I. – рівень збереження відірваних (заперечених) цінностей (елементів) системи, що існували раніше. Цей рівень відображає зміст політичної системи упродовж всього історичного розвитку;

II. – рівень актуалізації цінностей (елементів) сьогодення, які домінують у політичній системі в конкретний історичний період;

III. – рівень формування цінностей (елементів) майбутнього – постійно діючий рівень. Цей рівень найбільше взаємодіє із зовнішнім середовищем. На шляху формування цінностей нової політичної системи реалізується головний зміст процесу політичного успадкування. Нові цінності необхідні для того, щоб система могла діяти в умовах історичного розвитку, що склалися, змінюватися, вдосконалюватися або здійснювати перетворення відповідно до вимог, законів політичного розвитку.

Між кожним рівнем існують канали інформаційного обміну, по яких прямує інформація (зображені стрілочками всередині і зовні ядра). Канали інформаційного обміну задіяні постійно, оскільки поповнення ціннісного ядра та політичної системи в цілому відбувається завжди.

Оскільки, як ми вже зазначали, нове в системі заперечує старе і водночас є його прямим продовженням. Тому нове – це не просто "забуте старе", але і явище, якісно перетворене, що містить елементи раніше не існуючого. На стику рівнів знаходяться фільтри політичної системи, функцією яких є ранжування, обмін чи заміна цінностей системи.

Оскільки ми заявили, що модель спадкового інваріанту політичної системи є динамічною, спробуємо це довести. Ми вважаємо, що на кожному рівні культурологічного ядра вона виконує певні функції, а саме:

Почнемо з первинного (III) – рівень формування цінностей (елементів)– виконує функцію інтеграції, накопичення інформації, яка потім може перейти до змісту ядра (I). Диференціація процесу успадкування безперервно пов'язана з інтеграцією. Інтеграція цінностей (елементів) містить у собі примноження досвіду, який накопився в системі. Інтегрований накопичений досвід постає перед кожною новою політичною системою як певна цілісність (ядро), таким самим воно відходить у буття на рівень збереження.

На другому рівні (II) – відбувається актуалізація досвіду, яка залежить від потреб політичної системи в тих чи інших формах історичного досвіду, що визначає ступінь залучення нової політичної системи в тканину попередньої; від завдань регулювання існуючої життєдіяльності суспільства, рішення яких забезпечує такий взаємозв'язок елементів, який найбільш сприяє збереженню рівноваги даної системи, скоординованого функціонування її елементів. Звідси можна зробити висновок, що потреби практики даної системи визначають, який бік досвіду/цінностей опановує політична система і як відбувається цей процес. Актуалізація досвіду

минулого обумовлюється, врешті-решт, рівнем розвитку політичної системи, а також системою взаємозв'язків елементів.

Також на цьому рівні відбувається процес трансформації цінностей (елементів) – зміни, перехід цінностей у нову якість, або на новий рівень та консервації – збереження цінностей (елементів) існуючої політичної системи. В. Колеватов зауважив, що збереження інформації тільки тоді має сенс, коли її можна використовувати. [95, с. 41–42].

Надалі може відбуватися процес інтеріоризації (влаштування цінностей на глибинний рівень спадкового ядра політичної системи), який визначається І. Кучмаєвою як переведення цінностей, що засвоєнні до рівня збереження. Цей процес дозволяє зберігати цінності, що не мають попиту сьогодні, але можуть знадобитися або актуалізуватися в майбутньому[106] .

Підтвердження цього знаходимо в роботі В. Шевченка, який зазначає, що "...У силу розвитку культури інформаційний запас збільшується, і виникають спеціальні форми збереження "залишків інформації" [235, с. 432]". Такими формами збереження можуть бути письмові джерела як свідчення досягнень людства та досвід поколінь.

Третій рівень виконує наступні функції: збереження – загальний процес утримання відповідних для періоду існування системи цінностей (елементів) на двох рівнях – поверховому та актуальному з послідовним консервуванням або відторгненням – чергові на зміну інваріанту, тобто ті, які ще будуть піддаватися фільтрації. Та функція консервації. Консервативна сила ядра використовується для того, щоб закріпити більш прогресивні цінності (елементи) та зробити їх всезагальними. Стрімкий розвиток суспільства ще не означає, що немає бути нічого сталого, що сприймалося б у відносно стереотипному вигляді новими поколіннями від попередніх. Стабілізації нового необхідна умова для перетворення досягнутого у всезагальну форму діяльності, це головна передумова спадкоємності.

Підтвердження процесів, що відбуваються на цих двох рівнях культурологічного ядра, знаходимо у О. Мостяєва, який наступним чином

поділив інформацію: “виділяють актуальну інформацію, що залучена до процесів відображення доцільного характеру; та мертву – ту, що не впливає на процеси, хоча і зафіксована у системі [124, с. 68]”.

Канали інформаційного обміну виконують функцію трансляторів – передачі цінностей політичної системи з одного рівня на інший і на виході в систему.

На думку того ж В. Шевченка, “процес трансляції полягає у квантуванні інформаційного запасу та дублюванні його вкрай малих пропорцій на численній групі носіїв. Висока надійність може бути гарантована лише великою надлишковістю, для підтримки якої при трансляції культурного досвіду, що розширюється та акумулюється, і збільшується тисячоліттями кількість населення [235, с. 435]”.

У загальному вигляді протікання цих процесів можна представити наступним чином: активно функціонуючи, політична система, власне спираючись на існуючі настанови, відбирає з культурологічного ядра інформацію, що необхідна для її функціонування. Асимілюючи інформацію, що вже набута, вона у той же час генерує, виробляє нові цінності.

Внутрішня інформація політичної системи – це інформаційна структура в стаціонарному стані, що існує до моменту впливу нової інформації. Як наслідок – зовнішня інформація – нова інформація (якісний та кількісний її вимір). У неживій системі внутрішньою інформацією є комплекс властивостей вже існуючої структури. В живій системі – спочатку включаються безпосередньо генетичні структури, а потім інформація, опосередкована через розвинуті структури організму.

Внутрішня інформація під впливом інформації зовнішньої розгортається у нову якість, що створює інформаційний контур, через який протікає інформація зовнішнього середовища. Ядро відчуває тиск з боку політичної системи у вигляді потоків інформації, асимілюючись, інформація пов’язується зі структурами системи (зворотній зв’язок), стає невід’ємною частиною нової інтегрованої структури та бере участь у процесі її

життєдіяльності. Таким чином, інформація політичної системи вноситься до культурологічного ядра та надає йому нових рис, тобто відбувається явище відображення системою взаємодіючого фактора.

В. Шевченко доречно нагадує, що один із засновників системного підходу в біології академік П. Анохін писав з цього приводу: “Вся історія розвитку живої матерії до найвищого етапу – мислячої людини – підкорюється одному і тому ж закону: пристосовуюча поведінка, що зберігає їй життя та призводить до прогресу, можливо, лише тому, що зовнішній світ через різноманітні параметри свого впливу “входить” до організму у формі найтонших інформаційних процесів, що досить точно відображають параметри цього об’єктивного зовнішнього світу [235, с. 15–32]”.

Цей вислів підкреслює декілька принципових моментів: по-перше, глибока єдність усіх процесів політичної системи, їх універсальність; по-друге, природність руху політичних систем у напрямку розвитку, підвищення складності, накопичення інформації; по-третє, адекватність та об’єктивність спадкоємності в політичній системі.

Ступінь зміни політичної системи під впливом інформації (цінність нової інформації) визначається властивостями взаємодіючих інформацій, а також тим, з яким рівнем організації системи ця інформація взаємодіє. Власне ця думка сповна відображається у класифікації спадкоємності (форми спадкоємності), що протікає в межах політичної системи.

Класифікація форм принципу спадкоємності.

У функціонуванні та розвитку політичних систем існує декілька видів спадкоємності, а саме:

1. За характером наслідування спадкового ядра у відношенні до політичної системи виокремлюють:

- ядрову спадкоємність – зміна цінностей всередині ядра;
- позаядрову – система обирає новий варіант цінностей (елементів);
- компіляційну – частина елементів старої системи поєднується з новими.

2. За характером змін, які відбуваються власне у ядрі виокремлюють спадкоємність, що протікає:

- без змін у змісті ядра;
- з частковими змінами спадкового інваріанту;
- з координаційними змінами сутності ядра.

3. За наслідками для розвитку політичної системи:

- позитивна спадкоємність – запозичення елементів старої політичної системи;
- негативна спадкоємність – повне заперечення елементів минулої політичної системи.

4. За характером передачі властивостей:

- консервативна – передача загальних властивостей ядра;
- спеціальна – передача однієї особливості старої політичної системи;
- прогресивна – посилення передачі спеціальної властивості з чергуванням поколінь.

5. За характером протікання:

- з перервою (перервана) – елементи на певний час зникають;
- безперервна – (елементи) актуальні постійно.

Завершуючи аналіз природи, сутності, змісту і форм прояву принципу спадкоємності в розвитку політичної системи з огляду на основну мету дисертаційного дослідження, ми зробили наступні висновки:

по-перше, спадкоємність дійсно є принципом, оскільки в результаті поглибленого теоретичного аналізу було доведено, що спадкоємність є необхідним зв’язком, детермінантою і умовою породження, існування, пристосування, збереження, саморегуляції та розвитку демократичної політичної системи, що реалізується у її здатності до передачі ціннісно-смислових елементів на новий рівень (етап) розвитку.

по-друге, принцип спадкоємності реалізується в політичній системі у вигляді існування спадкового ядра, яке має культурологічну основу; тобто

природа ядра є ціннісно-смисловою по суті і тісно пов'язана з іншими підсистемами суспільства;

по-третє, сутність принципу спадкоємності ми обґрунтували, як: перше – систему інформації, що існує в політичній системі; друге – система інформації, що постійно накопичується і зберігається; третє – це система інформації, яка забезпечує подальший розвиток системи шляхом переходу до наступних поколінь систем;

по-четверте, структурою культурологічного ядра політичної системи, представлено у вигляді трьохрівневої евристичної моделі спадкового інваріанту політичних систем: перший рівень – рівень збереження відторжених (неактуальних) цінностей системи, це рівень відображення змісту системи упродовж її розвитку; другий – рівень актуалізації цінностей сьогодення; третій рівень – рівень формування цінностей майбутнього; логічно доведено, що завдяки існуванню каналів взаємозв'язку, по яких циркулює інформація між рівнями ядра, елементами системи та іншими сферами суспільства забезпечується функціонування соціального цілого, а саме: а) згортання застарілих сегментів ціннісно-смислового поля (консервація, інтеріоризація); б) трансформація існуючих ціннісно-смислових детермінант (формування, актуалізація, утримання в активному стані); в) створення підстави для синтезу якісно нової системи цінностей для майбутнього розвитку;

по-п'яте, внутрішня інформація політичної системи – це інформаційна структура в стаціонарному стані, що існує до моменту впливу нової інформації. Як наслідок – зовнішня інформація – нова інформація (якісний та кількісний її вимір). Внутрішня інформація під впливом інформації зовнішньої розгортається у нову якість, що створює інформаційний контур, через який протікає інформація зовнішнього середовища. Ядро відчуває тиск з боку політичної системи у вигляді потоків інформації, асимілюючись, інформація пов'язується зі структурами системи (зворотній зв'язок), стає невід'ємною частиною нової інтегрованої структури та бере участь у процесі

її життєдіяльності. Таким чином, інформація політичної системи вноситься до культурологічного ядра та надає йому нових рис, тобто відбувається явище відображення системою взаємодіючого фактора.

по-шосте, серед основних форм прояву принципу спадкоємності зазначено такі: ядрова спадкоємність, позаядрова, компіляційна, спадкоємність без змін у змісті ядра, з частковими змінами та координаційними змінами, а також позитивна та негативна спадкоємність тощо.

Отже, ми досягли мети, яку поставили собі на початку даного підрозділу. У ході проведеного аналізу доведено, що принцип спадкоємності є умовою розвитку політичної системи, і зняте протиріччя, що було покладене в основу проблемної ситуації дослідження.

Таким чином, тепер ми можемо перейти до виявлення специфіки реалізації принципу спадкоємності в розвитку політичної системи.

2.2. Механізм прояву принципу спадкоємності в розвитку політичної системи

Метою даного підрозділу є зображення механізму відтворення принципу спадкоємності в розвитку політичних систем. Для цього зосередимось на трьох завданнях: проаналізувати етапи розвитку політичної системи, визначити місце і роль принципу спадкоємності в цьому процесі та виявити загальні закономірності взаємодії принципу спадкоємності і політичної системи в її розвитку.

Як уже зазначалося в підрозділі 2.1., спадкоємність є найважливішою стороною процесу відтворення та розвитку політичних систем і суспільства взагалі, яка забезпечує збереження та передачу від покоління до покоління, від системи до системи спадкового інваріанту – основних характерних їй

властивостей, ознак та механізмів, що визначають сутність, життєздатність, гомеостазис (внутрішню динамічну рівновагу) системи.

Розвиток постійно супроводжується збільшенням обсягів інформації у відкритих системах, що проявляється у накопиченні внутрішнього та зовнішнього розмаїття. Зростання розмаїття завжди пов'язане зі спеціалізацією окремих підсистем, звуженням кордонів та їх взаємодією із зовнішнім середовищем [235, с. 25].

Сприйняття повноти інформації з минулого, переробка та збагачення її залежать від суспільної системи, в якій вони здійснюються. Будь-яке суспільство, вважає Л. Шевирногова, свідомо регулює цей процес, організує його та виробляє відповідні засоби для досягнення поставлених цілей. Ці засоби можуть бути розраховані не тільки на свідоме бажання сприймати будь-яку інформацію зі спадкового ядра, але й на примусову передачу цього досвіду з боку суспільства. Під час цього процесу можуть виникати стихійні засоби засвоєння досвіду [236, с. 75].

Культурні цінності є результатом культурної діяльності людини, що включає у себе досвід, знання, інформацію епохи і поколінь. Результати минулої культурної діяльності стануть мертвим продуктом, якщо не будуть постійно включені в діяльність майбутніх поколінь [74, с. 135].

Носієм та головним фільтром культурологічного ядра політичної системи, на нашу думку, є свідомість особистостей, а передача культурологічного ядра від старої до нової системи також здійснюється за допомогою інформаційних каналів, що пов'язують ядро та політичну систему.

Проаналізувавши існуючі концепції політичного розвитку, ми стали на бік прихильників циклічної теорії (С. Зубков, А. Панов, Ю. Яковець, А. Тойнбі, М. Данілевський та ін.), які вважають, що політичний розвиток має циклічний характер. Тому пропонуємо визначити механізм дії принципу спадкоємності в розвитку політичних систем саме з цієї позиції, доповнюючи

цю теорію власними результатами, здобутими у процесі аналізу явища спадкоємності.

Отже, підтримуючи думку авторів С. Зубкова, А. Панова [82], вважаємо, що компонентами кожного циклу виступають фази формування політичної системи, її розквіту (розгортання), функціонування та занепаду. В межах протікання цих фаз політична система зберігає свою якісну специфіку. Протягом зміни одного циклу іншим відбувається якісна зміна політичної системи, яка супроводжується політичною революцією або революційною реформою. Повторення циклів утворюють кругообіг політичного розвитку. Якісну усталеність політичної системи в рамках окремої одиниці циклічного розвитку забезпечує власне механізм її функціонування та механізм прояву принципу спадкоємності. Наприклад, Ю. Яковец зазначає, що фази життєвого циклу будь-якої суспільної системи, і політичної в тому числі, одночасно "...є етапами зародження, розгортання, функціонування та відмирання притаманного їй спадкового інваріанту [244, с. 31]".

Характеристика циклів розвитку політичних систем передбачає розгляд внутрішньої структури кожного циклу та його компонентів.

І. Період формування політичної системи – поділяється на два етапи: по-перше, це виникнення нової політичної системи, яке проходить, в свою чергу, через дві фази – приховану та наявну. Прихована фаза характеризується тим, що в глибинах старої політичної системи з'являються нові елементи та сили, відбувається їх кількісне зростання. Явна фаза відрізняється тим, що нові елементи та сили створюють нову або модернізовану структуру, через яку виражається соціальна природа політичної системи.

Виникнення нової системи пов'язане, перш за все, з появою нових соціально-політичних рухів, що несуть за собою нові форми політичних відносин або виступають за їх утворення. Політичну систему можна рахувати як таку, що виникла, коли суб'єкти політичної участі конструюють нову систему влади та встановлюють взаємозв'язки між собою та її інститутами.

Ці взаємозв'язки поки що хиткі за своєю природою. Звідси можливі неочікувані напрями в політичному процесі [82].

Нова система має ще стати, народитися, тобто затвердитись, здобути усталеність, а доки її існування є дуже проблематичним, оскільки на фазі зародження формується та оформлюється ембріон [244] такий, що містить у собі зародки майбутньої системи. У фазі зародження нової системи культурологічне ядро із латентного стану переходить у відкритий стан. Ця фаза є короткотривалою, але болючою. Щойно народжена система ще слабка та безпорадна, однак це вже є щось самостійне, що вже живе окремим від батьків життям.

Оскільки нова система народилася у надрах старої, виховується нею доки не досягне самостійності. Перехідний період є процесом остаточного занепаду старої політичної системи, заміни її провідних структур, пошуком образу майбутнього та затвердженням нових відносин, норм, цінностей. Він являє собою особливу динамічну систему, що має власний устрій, механізми функціонування, методи регулювання та кордони тривалості.

У цей період у культурологічному ядрі активізуються процеси фільтрації цінностей старої системи, в глибинах якої визрівала нова та відбувається процес аналізу законсервованих та відторгнених цінностей, що містяться на рівні збереження. Активізація цих функцій зумовлена, власне, структурою перехідного періоду, яка, на думку С. Зубкова, А. Панова, містить ряд стадій [82, с. 42]:

- переоцінка існуючих цінностей та ідеалів, з'ясування положення політичної системи як кризового;
- переосмислення сучасного в контексті минулого та майбутнього, характеристика теперішнього стану політичної системи та його корінь у минулому;
- нове духовно-політичне самовизначення політичної системи та суспільства в своїй світовій політичній історії, пошук ідейної

домінанти, що здатна стати ціннісною базою для інтеграції нових соціально-політичних сил;

- ліквідаційні заходи, тобто демонтаж застарілої системи, що проводиться одночасно з будівництвом нової політичної системи (державне будівництво, формування нової системи, нових форм політичного керівництва, політичної участі).

Власне перехід може здійснюватися двома шляхами, а саме: революційною взаємодією, якій притаманні максимальна радикальність та швидкість перемін; та еволюційною взаємодією, яка відрізняється поступовістю перетворень, їх розтягнутістю в часі, розширеним у порівнянні з революційним "полем спадкоємності" елементів старої політичної системи.

Відповідно до теорії революції [82; 239; 244], вона має певні притаманні їй закономірності та тенденції, а також містить рухомі сили та певні наслідки. В загальному вигляді це визначається як:

1. революція є закономірною стадією циклічного розвитку. Оскільки кінець попереднього та початок наступного співпадають у часі, то рух є двотактним: революційним (фази зародження та становлення нових якостей) та еволюційним (фази його домінування та вдосконалення, а потім кризи та згасання);

2. революція та еволюція є нероздільними. Це дві форми єдиного пульсуючого руху. Революція перериває еволюцію, коли вона заходить в глухий кут, вичерпала закладений у даному розвитку потенціал та створює передумови для розгортання еволюційного руху на новому витку спіралі. Еволюція закріплює досягнуте, завойоване революцією, передує запобіганню вперед, відкриває простір для реалізації потенціалу нової, затвердженої якості і в той же час накопичує передумови для наступного революційного стрибка;

3. революції розповсюджуються з епіцентрів. Початкове поле революційних переворотів зазвичай маленьке; із свого епіцентру революція

розповсюджується хвилеподібно, перетворюючи все ширшу сферу. Епіцентр революцій постійно переміщується;

4. під час революційних переворотів стрімко зростають альтернативність та невизначеність розвитку, схоластичність, тоді як під час еволюції траєкторія руху більш інерційна, передбачувана. Революція порушує усталеність руху та містить декілька варіантів подальшого розвитку. Реалізація того чи іншого варіанту залежить від співвідношення революційних, контрреволюційних та нейтральних сил;

5. у період революції темп руху стрімко прискорюється, частота перемін зростає; з переходом до еволюційної стадії спостерігається зворотна тенденція. Революційний час стискається, стрімко нарощуються зміни, тоді як еволюційний час більш розтягнутий, зміни рідші та менш радикальні;

6. революція проходить у своєму розвитку ряд етапів та завершується переходом об'єкта (процесу) у новий стан з перевагою еволюційних форм його розвитку [239, с. 152 – 155]. Головна ж особливість революції полягає у тому, що революції роблять люди, соціальні сили: без їх свідомих цілеспрямованих дій у жодній зі сфер суспільства якісний переворот здійснитися не може. Та проти такого перевороту також виступають люди, зацікавлення яких пов'язані з минулим ладом.

Наступна особливість революції витікає з попередньої і полягає в тому, що вона є результатом протидії соціальних сил, серед яких, як ми вже зазначали, є активні прихильники революційних змін, противники революції та нейтральні сили, положення яких у результаті революції кардинально не зміниться. Ця особливість вимагає, перш за все, ступеня розуміння та цілеспрямованості дій її прихильників, сили та згуртованості їх супротивників.

Звідси витікає третя особливість революції – вона відрізняється великою невизначеністю, альтернативністю.

І остання, четверта особливість революції полягає у тому, що революції породжуються, перш за все, внутрішніми пружинами та протиріччями розвитку [239, с. 154–156].

Перехідний процес може мати інноваційний характер, тобто орієнтований на створення принципово нових форм політичної системи та соціального порядку, як правило, спадкоємність культурологічного ядра відбувається з координаційними змінами у його структурі (*ядра – Я. К.*), тобто має місце так звана ядрова спадкоємність.

На думку Е. Баллера, В. Ядова, це так звана "негативна спадкоємність". Так, Е. Баллер, розкриваючи зміст поняття негативної спадкоємності, визнає повне та абсолютне заперечення результатів, що були раніше досягнуті в розвитку культури, існування такої форми зв'язку між новим та старим у розвитку, коли нове повністю знімає старе, нічого не успадковуючи з його змісту. На його думку, з одного боку, в розвитку ідеології має місце "абсолютне" заперечення, а з іншого, – "повне" заперечення все ж таки включає в себе момент спадкоємності. Прибічники такої точки зору для її підтвердження використовують наступне положення Г. Плеханова в праці "До питання про розвиток моністичного погляду на історію": "...ідеології кожного даного часу завжди стоять в тісному – позитивному та негативному зв'язку з ідеологіями попереднього часу [84, с. 83]".

В якості прикладу "негативного" зв'язку (тобто "негативна спадкоємність" – Я. К.) Е. Баллер наводить зв'язки між геліоцентриською системою Коперніка та геоцентриською системою Птоломея, між сучасною хімією та середньовічною алхімією.

Негативна спадкоємність, на думку В. Ядова "...це розвиток тих чи інших поглядів та теорій всупереч відповідним поглядам та теоріям "попереднього періоду [84, с. 82]".

Ю. Харін стверджує, що в появі концепції "негативної спадкоємності" чималу роль зіграла так звана абсолютизація моменту спадкоємності в розвитку. Оскільки заперечення в діалектиці розглядається як момент

зв’язку, розвитку, то спадкоємність є загальною та обов’язково необхідною умовою прогресу. Спадкоємність – один із моментів розвитку, який неможливий без перерваності, стрибків, якісної зміни, перехід у зворотне.

Реальні процеси заперечення можуть носити й характер деструкції, де момент “утримання” практично відсутній або проявляється дуже незначною мірою. До того ж реально існує таке діалектичне заперечення, яке забезпечує подальший прогрес не через спадкоємний зв’язок, а навпаки, в формі рішучої відмови від будь-якої спадкоємності з ним [84, с. 83–84].

У той же час доволі помітні втрати інформації можуть виявитися і не фатальними. Франція кінця XVIII століття, Росія після Жовтневої революції, різко змінивши ідеологічну парадигму та соціальну структуру, за лічені роки регенерували суспільну форму, що розпалася. Логічно припустити, що “плутанина” незалежної інформації – призводить до незначних змін “генетичного” коду (рівень збереження ядра) системи та не перевищує певного критичного рівня .

Також перехідний процес може мати характер імітації, тобто повторення політичного й організаційно-технологічного досвіду інших країн при будівництві нових політичних систем. Наприклад, В. Чалоян у своїй книзі “Схід-Захід” писав про те, що все прогресивне, що було створене на Сході в країнах кавказько-візантійської та ірано-арабської цивілізації, стало здобутком Заходу. Завдяки тому, що Захід досяг більш високого щабля розвитку, досягнувши відомого підйому рівня соціально-економічного та культурного життя, він зміг спрямувати розвиток східного спадку, його “міркувального матеріалу” в новому напрямку. Захід виступив спадкоємцем Сходу. Західний Ренесанс є продовженням Ренесансу Сходу на новому, вищому рівні. В цьому й проявляється спадкоємність світової культури.

Говорячи про спадкоємність у розвитку загальнолюдської цивілізації, сучасна наука не стверджує ні винятковості Сходу, ані винятковості Заходу. Навпаки, вона підкреслює, що риса спадкоємності проходила інколи від

Заходу до Сходу, часом від Сходу до Заходу, а саме на основі такої спадкоємності здійснювався прогрес людства та його культури [84, с. 98].

У цьому випадку має місце так звана позаядрова спадкоємність, тобто переймання культурологічного ядра відбувається, по-перше, не з власної старої системи, яка породила нову у своїй основі, а по-друге, відбувається наслідування культурологічного ядра іншої політичної системи, яке найбільше відповідає вимогам сучасної стадії розвитку політичної системи. Така спадкоємність може протікати без будь-яких змін у його структурі та змісті, або ж із частковими змінами. Власне культурологічне ядро у цей час знаходиться поза межами системи – "ядро поза системою", тобто є інородним по відношенню до неї та функціонує у цей час уповільнено як самостійна система, що постійно поповнюється та чекає черги на нове життя або відтворення в системі власних елементів.

І так само, як і кожне нове покоління, безпосередньо не охоплює увесь масив цінностей внаслідок його великого обсягу, так само і політична система не завжди здатна адекватно оцінити та визначити необхідні для неї саме зараз цінності. У зв'язку з цим ми погоджуємося з думкою М. Д'яченка [74], який наголошує на необхідності розрізняти реальний, тобто включений в життєдіяльність даної системи, і потенційний обсяг культурного спадку. Однак треба зазначити, що в будь-який час може відбутися повернення системи до цінностей минулого. Так, наприклад, творців духовних цінностей та їх нащадків іноді відокремлюють цілі століття. Духовна культура Давньої Греції була відтворена майже понад тисячу років на зовсім іншому підґрунті. Творчість Шекспіра після його смерті була забута майже на триста років, його геніальні твори було знову відкрито тільки в середині XIX століття. Мистецтво мозаїки, що майже повністю зникло після падіння візантійської імперії, розквітло на Русі через декілька століть після захоплення Константинополя турками-османами. Подібних прикладів безліч, і всі вони підтверджують справедливість наступної думки: цінності попередніх поколінь, якщо їм і притаманний загальнолюдський зміст, завжди знаходять

своїх наступників. Звісно, якщо вони переосмислюються відповідно до потреб покоління сьогодення, набувають нового значення при включенні в контекст нової політичної культури. Наприклад, фрески Леонардо да Вінчі та музика Баха сприймаються нами зовсім по іншому, ніж їх сучасниками. Менш за все ми бачимо в них атрибути релігійного культу, тоді як в момент свого утворення вони перш за все сприймалися саме так.

Політичні якості, що не відповідають потребам сучасності, можуть бути викликані з історичного минулого, стати у нагоді наступним поколінням, коли виникає відповідна історична ситуація. Причому ступінь спадкоємності різних цінностей (політичних, естетичних, наукових) може бути не однаковим вже тому, що різними є темпи змін, що відбуваються в конкретних сферах суспільного життя. Політичні чи філософські ідеї століття переживають своїх творців в той час, коли естетичні смаки можуть мінятися під час життя одного покоління [232, с. 7].

Визначена нами як "компіляційна" спадкоємність має характер позитивної спадкоємності, оскільки являє собою процес поєднання елементів ядра старої системи, що є праобразом нової, та елементів культурологічного ядра іншої політичної системи, з урахуванням вимог сьогодення до нової системи, з метою швидкого становлення та розгортання новоутвореної системи у суспільстві.

В. Ядов писав: "Позитивна спадкоємність в ідеології – запозичення окремих ідей, розроблених попередніми поколіннями, що передбачають їх критичну обробку у відповідності з інтересами даного класу та рівнем наукового знання епохи [цит. за: 84, с. 82]".

По-друге, на етапі формування нової політичної системи відбувається процес становлення політичної системи, що виникла. Цей процес також містить у собі єдність двох процесів – роз'єднання та опозиції елементів старої політичної системи, сил, що її підтримують та чий вільний рух вона стримує; злиття народжених, нових та позитивних старих елементів (також проявляється компіляційна спадкоємність), об'єднання більш або менш

широких соціально-політичних сил, прогресивному руху яких перешкоджає наявність структури політичної системи.

У становленні нової системи набуває активності другий рівень ядра системи, а саме рівень актуалізації, на якому відбувається розгортання культурологічного ядра, повне оформлення та усталеність ціннісних компонентів системи. Нагадаємо, що також на цьому рівні відбувається процес трансформації цінностей – зміни, перехід цінностей старої системи (ті, що пройшли стадію фільтрації на відповідність новим умовам розвитку) у нову якість, або на новий рівень; консервації – збереження цінностей старої політичної системи та інтеріоризації (влаштування цінностей на глибинний рівень спадкового ядра системи), тобто відбувається переведення відторгнених цінностей до рівня збереження.

ІІ. Фаза розквіту (розгортання) політичної системи – наступний етап циклу політичного розвитку – перетворення політичної системи, що виникла в перехідний період, у розвинуту цілісну систему. Невизначеність, стихійність пошуку та “ідейних коливань” перехідного періоду змінюється визначеністю цілей, спрямованістю на їх досягнення. Цей період підйому вимагає рішучих дій для реалізації поставлених цілей. Це період об’єднуючої дії, що передбачає період рефлексії та характеризується низкою закономірних тенденцій формування нової політичної системи [82, с. 45].

По-перше, стрімко зростає тенденція щодо укріплення власної структури політичного владарювання та політичної участі, до раціональної регламентованості політичного процесу, що чітко обмежує поведінку в інтересах нової влади від будь-якої іншої. Відбувається більш-менш стрімке кількісне зростання елементів політичної системи, що встановлюється та що сприяє її цілісності [82, с. 46]. Спадкоємність у цей період проявляється у русі протиріч фази виникнення політичної системи – між різнорідними та протилежними елементами системи та культурологічного ядра – змінюються на протиріччя між новими утвореннями в структурі політичної системи та активізованими цінностями культурологічного ядра.

По-друге, відбувається зміна – асиміляція (відторгнення) або модифікація (трансформація) цінностей, ідей, які утворена політична система отримала від старої системи в якості спадку, тривають процеси, що є характерними для другого рівня культурологічного ядра.

По-третє, диференціація як необхідна умова розвитку політичної системи все більш посилюється та закріплюється в субординаційних зв'язках, які сприяють домінуванню процесів інтеграції. В силі інтеграційних тенденцій зростає число та інтенсивність взаємодіючих елементів політичної системи, посилюється їх взаємний зв'язок та зменшується їх самостійність по відношенню один до одного. Процеси диференціації та інтеграції в їх протирічній єдності та взаєообмежені відображають організаційну сутність переходу становлення політичної системи. Ми вже зазначали, що в культурологічному ядрі політичної системи також протікають процеси диференціації та інтеграції, а саме на рівні формування цінностей. Відбуваються додавання (прирощення) нових цінностей та досвіду, утворюючи цілісну систему цінностей нової системи.

III. Фаза зрілості політичної системи – характеризується тим, що втрачають значення рештки попередньої системи та діють лише притаманні новій політичній системі елементи. Це – період відносно плавної еволюції політичної системи в межах її власних законів та параметрів на шляху її поступового руху. В цей період розвиток полягає у вдосконаленні елементів та структури існуючої політичної системи. Однак, вона може розвиватися лише якісно, збільшуючи диференційовані однорідні елементи. І оскільки будь-який засіб політичного владарювання та політичної участі має певні межі складності власних внутрішніх та зовнішніх зв'язків, то вдосконалюватись, якісно розвиватися політична система може також до певної межі.

Зріла політична система – це система спеціалізована та пристосована до певної взаємодії з соціальним середовищем. При цьому найбільш усталеними та перспективними виступають ті функції політичної системи,

які сприяють потребам соціального середовища. Ці функції починають домінувати, і політична система в цілому стає функціонально спеціалізованою. Це означає, що вона здатна ефективно функціонувати в тому середовищі, в якому вона сформувалася.

Принцип спадкоємності в цей період визначається в повній відповідності ядра вимогам системи – "ядро в системі", яке забезпечує повне розкриття всіх закладених у ньому ознак та властивостей, в цей час домінуючим є рівень актуалізованих цінностей, який найбільше сприяє збереженню рівноваги даної системи, скоординованого функціонування її елементів. Однак у цей період функціонування системи також доволі активним є рівень формування цінностей культурологічного ядра, який може прискорити та породити нову нерівновагу в системі, оскільки виникають нові ембріони системи, які йдуть на зміну усталеної.

Зміни зовнішнього середовища підштовхують процес виникнення мутацій, непередбачуваних перетворень у ядрі; лише небагато з них проходять жорсткий фільтр – природного відбору і стають похідним пунктом зародження нової, такої, що відрізняється від попередньої та з притаманною їй спадковою мінливістю системи. Так, спадкоємність пов'язана з мінливістю. Потенціал перетворень реалізується на наступному етапі, де фаза занепаду системи, що відходить у минуле, співпадає з фазою розповсюдження системи, що приходить на зміну. Цей процес робить розвиток суспільства безперервним, хоча й нерівномірним, хвилеподібним [244, с. 33].

IV. Фаза занепаду політичної системи – зі зміною умов функціонування наступає останній етап циклу політичного розвитку, що містить у собі два взаємопов'язаних процеси, що відбуваються в політичній системі:

По-перше, розкладання, розпад структурних зв'язків, що не відповідають середовищу, яке змінюється.

По-друге, виникнення нових структур [82, с. 48].

Перетворення відображає зміни, що відбуваються в лоні старої політичної системи, та кладе початок перехідному періоду. Процеси розпаду, занепаду, стагнації політичної системи – причина та структурна частина процесу її перетворення.

Ці процеси виражаються у прискоренні дисфункцій політичної системи, що призводять до зниження рівня її організованості. В їх основі лежать, по-перше, вичерпність ідеологічної домінанти (ідеалу та цілі) політичної системи, занепад цікавості до неї як до такої, що не відображає соціальні потреби у зростаючої кількості громадян, розчарування у домінуючих установках через дискретизацію ідей внаслідок їх відриву від інтересів. По-друге, процес дезорганізації проявляється в послабленні рівня мотивації домінуючими цінностями як у підвладних, так і у частини владних структур. У результаті вони втрачають власну цікавість та стимулююче значення. По-третє, масові дезорганізуючі процеси в політичній системі, які є показниками її ризику, виражаються у невиконанні або недовиконанні обов’язків та процедур, що приписуються, в політичній безвідповідальності та недисциплінованості. Реакцією на це виступає посилення регламентуючої діяльності, зростання нормативних актів та контролюючих органів. Цілі державних інститутів політичної системи звертаються “всередину, а їх головним завданням стає” праця на самозбереження. До стадії конфлікту загострюються наступні протиріччя:

- між політичною системою та соціальним середовищем;
- між ідеологічною домінантою та потребою в нових ціннісних орієнтирах та організаційних формах;
- між лідерами та їх угрупуваннями за владу, престиж та заможність;
- між екологічними та суспільними спрямуваннями, відповідальністю за долю всього суспільства в політичному утворенні окремих індивідів та соціальних груп.

Вирішальною стадією кризи політичної системи є виникнення та об’єднання радикальної організаційної опозиції, яка прямо ставить завдання

про її знищення та реформування. Перемога опозиції і розпад основних організаційних зв'язків та інститутів старої політичної системи обумовлені зникненням соціальної потреби у них, вичерпаністю, тобто втратою минулої актуальності цілей, що перед ними поставлені. В цій ситуації ніякі компенсаційні механізми (наприклад, періодичні компанії по наведенню втраченого порядку, психологічний вплив, інерція звичаїв та традицій тощо) не здатні врятувати політичну систему від руйнуючої її кризи та необхідності перетворення [82, с. 48].

Відповідно до ядра системи треба зазначити, що в періоди стрімкої втрати актуальності існуючої системи цінностей та власне політичної системи ядро стає інородним по відношенню до системи – "ядро поза системою". Процеси аналізу та обробки цінностей тривають уповільнено, оскільки невизначеним стають критерії фільтрації (відбору) цінностей та складним є визначення місця усталених, актуалізованих цінностей.

Усунення з історичної арени політичних систем може відбуватися в різноманітних формах:

1. Через крах та більш-менш стрімку радикальну зміну старих владних структур, тобто у вигляді революційного стрибка. Так, наприклад, у результаті соціальних переворотів у суспільстві політична влада переходить від одного класу до іншого, змінюється форма панування на засоби виробництва. Ці зміни мають певну історичну форму. Наприклад, панівні при рабовласницькому устрої класи виникали на основі первіснообщинного устрою, зуміли підкорити своїм класовим цілям всі культурні досягнення (культуру племені), накопичені в період первіснообщинного устрою. Феодали при встановленні свого політичного панування виявили себе не тільки як економічно домінуючий клас, але і як такий, що має певною мірою розвинуту культуру. Буржуазія, в свою чергу, створювала власну культуру в боротьбі проти феодальної, але в цій боротьбі вона прагнула не до ліквідації експлуатації, а лише до зміни її форми. При переході від однієї фази до іншої культурне панування останньої не проявляється раптово, а протягом певного

часу в ній зберігаються рештки попередньої культури. Ступінь збереження цих решток залежить від ступеня боротьби між класами, оскільки духовна культура сама є частиною цієї боротьби. В ході історичного розвитку змінюється співвідношення класів, відповідно змінюється їх роль у розвитку політичної культури.

2. Через більш-менш глибокі реформи. Реформа – перетворення, зміна, перебудова якоїсь сторони громадського життя при зберіганні основ існуючого соціального ладу. Реформи – це еволюційний шлях зміни економічних, політичних і духовних відносин суспільства [201, с.52].

Реформування на основі модернізації передбачає появу нових цілей та завдань, зміну структури політичної системи, ревізію методів діяльності при збереженні традиційних форм, символіки та спрямованості. В результаті може виникнути нова за змістом політична система, що має лише зовнішню подібність з попередньою.

Форма перетворень залежить від гостроти політичної кризи та співвідношення соціально-політичних сил. Значний вплив на вибір форм усунення політичної системи, що втратила свої регулюючі здібності, здійснює міжнародний політичний досвід [82, с. 50].

У загальному вигляді механізм прояву принципу спадкоємності в розвитку політичної системи можна представити у вигляді таблиці, представленої у додатку А.

Проаналізувавши всі стадії розвитку політичних систем, маємо змогу виділити закономірності принципу спадкоємності, серед яких:

1. Ускладнення зв’язків між елементами політичної системи. Це проявляється у тому, що в ході політичного розвитку досвід діяльності еліти, яка виступає суб’єктом, що пізнає політичну реальність й активно відтворює її, постійно накопичувався та збагачувався. Завдяки активності суб’єктів спадкування примножувався та збагачувався досвід багатьох поколінь системи по збереженню та передачі спадку. Історично прогресуючи, цей

процес виступає як внутрішня закономірність функціонування та розвитку спадкоємності політичних систем.

Дія цієї закономірності обумовлена, таким чином, тим, що в кожній новій системі процес успадкування містить у собі не тільки цінності своїх попередниць та результати діяльності еліти, але й збагачується новими формами та методами передачі, сприйняття та засвоєння спадку.

2. Між політичною системою та культурологічним ядром існує зворотний зв'язок у вигляді каналів зв'язку, по яких прямує інформація. Канали інформаційного зв'язку задіяні постійно, оскільки поповнення та обмін інформацією між ціннісним ядром та системою в цілому відбувається постійно.

3. Ускладнення структури та функцій спадкоємного ядра відповідно забезпечує ускладнення самої системи та її постійний розвиток. Функції спадкоємності елементів ядра в процесі розвитку змінюються. Призначення спадкоємності для будь-якої системи – здійснення зв'язку між новоутвореною системою і системою минулого.

Наприклад, на початку розвитку суспільства роль спадкоємності полягала лише у впорядкуванні та врегулюванні процесу праці. Прості операції перших трудових дій людини потребували розробки плану дій, координації праці, і саме це емпіричне оволодіння таємницями ремісництва мало успадковуватись наступними поколіннями. Навчання нових поколінь в предметно-наглядній формі або завдяки мові закріплювало досягнуте. Ці обмежені практичні потреби дають пояснення специфіки спадкоємності в первісному суспільстві, коли обмін навичками виробництва переважно ставив за мету не зміну старого, а закріплення та збереження його, що врешті-решт сприяло розвитку, оскільки без закріплення досягнутого неможливе його примноження.

Ускладнення структури та функцій спадкоємності як внутрішньої закономірності системи, її функціонування та розвитку органічно пов'язані з політичними факторами та політичною структурою. Ускладнення останньої

призводить до ускладнення процесу спадкоємності, оскільки традиційні, культурні, психологічні та інші елементи політичного життя вдосконалювались протягом поступового розвитку, передавались від покоління до покоління у відповідності до інтересів груп у суспільстві.

3. Відбувається певна диференціація процесу спадкоємності, що обумовлена суспільним розподілом праці, диференціацією самої діяльності, що призвела до диференціації форм та засобів її успадкування та передачі, їх поглиблення та вдосконалення.

Приклад – тенденція до розкладу успадкованого типу діяльності на більш прості операції прогресувала в процесі переходу від рабовласницького устрою до феодального, від феодального до буржуазного. Дія цієї тенденції призвела до зміни процесу успадкування зв'язків.

4. Існує багатоманітність процесів, зв'язків та взаємодії елементів системи. Ця закономірність породжена розмаїттям сторін суспільного життя. Приклад: розширення географічного простору, засвоєння нових територій, відкриття нових культур та цивілізацій – все це сприяло подоланню розгалуженості системи. В результаті досвід перестав носити розгалужений характер та позитивно вплинув на появу нових зв'язків між системами, потребував нових механізмів їх використання.

На основі розвитку та розширенні зв'язків між системами здійснювався набір та передача інформації, що постійно збільшувалася та йшла з минулого досвіду, а також виховувалася здатність до її засвоєння та переробки в одиницю часу, тим самим забезпечуючи певні умови для прогресивного розвитку суспільства.

5. В умовах НТР з'являється й така закономірність дії принципу спадкоємності, як зростаюче накопичення знання про засоби та форми передачі досвіду [236, с. 70–75].

6. За Ю. Яковцем, загальна закономірність спадкоємності полягає у тому, що протягом століть зберігається та відтворюється в кожному новому поколінні соціальний генотип (*культурологічне ядро – Я. К.*), що охоплює

суттєві ознаки всіх елементів структури суспільства – від людини як біосоціальної істоти до її духовного світу, який найменшою мірою несе на собі відбиток природного субстрату. З прогресом суспільства поглиблюється диференціація утворюваних частин спадкового інваріанту та його проявів у різноманітних формах суспільного життя. Без механізму спадкоємності суспільство не могло б відтворюватись, зберігати та розвивати свою сутність та адаптуватись до мінливого зовнішнього середовища, воно органічно інтегрується з механізмами спадкової мінливості та відбору [244, с. 26].

7. Відторгнені цінності, або навіть ядро, яке певний проміжок часу знаходиться поза системою, так чи інакше актуалізуються в інший історичний період існування цієї або іншої системи.

8. Існування між суспільством і політичною системою закономірного зв’язку як наслідок впливу та прояву спадкоємності в межах всіх сфер суспільства.

Загальні висновки до підрозділу хотілося б представити у вигляді схематично зображеного алгоритму прояву спадкоємності в межах політичної системи (див. додаток Б) та зазначити, що:

по-перше, фази зародження життєвого циклу будь-якої суспільної системи водночас є етапами зародження, розгортання, функціонування та відмирання притаманного їй спадкоємного інваріанту – культурологічного ядра системи;

по-друге, послідовна зміна циклів розвитку систем одного рівня реалізує механізм спадкоємності;

по-третє, під час розвитку та зміни політичних систем відбувається накопичення та часткова зміна культурологічного ядра системи;

по-четверте, зміни в політичних системах впливають на внутрішні процеси, які відбуваються в культурологічному ядрі, та сприяють змістовній зміні його наповнення;

по-п’яте, система відносно до ядра здійснює два процеси – повністю включає ядро у себе (“ядро-в системі”) з актуальними на цей час цінностями

та заперечує ціннісне наповнення ядра, з подальшим відштовхуванням його за межі системи (“ядро-ззовні системи”).

2.3. Принцип спадкоємності у становленні політичної системи інформаційного суспільства

Метою даного підрозділу є перевірка результатів, здобутих у попередніх пунктах, оскільки кожні теоретичні висновки вимагають прикладного підтвердження. Наступні пошуки орієнтовані на: по-перше, визначення впливу принципу спадкоємності на розвиток світової політичної системи; по-друге, з’ясування специфіки прояву принципу спадкоємності в кожний конкретний період історичного розвитку системи.

Ми вже зазначали, що кожна політична система є підсистемою суспільства, соціального організму тощо. Такий підхід дає нам право визначати політичну систему кожної окремої країни як підсистему загальної світової політичної системи. Спробуємо накласти виявлені нами закономірності прояву та шляхи відтворення спадкоємності на політичну систему іншого порядку.

На сьогодні питання стосовно критерію для розподілу історичного розвитку остаточно не визначене. Оскільки у кожної з існуючих теорій (ліберальний підхід, формаційний тощо) є як прихильники, так і опоненти, і ті й інші досить переконливо відстоюють власну концепцію та наводять докази на доречність застосування саме власної, чи підтримують існуючу усталену класифікацію.

Але так чи інакше, у цих теоріях спостерігається одна закономірність: вони намагаються пояснити та розділити історичний процес з метою виявлення законів розвитку. Однак критерії розподілу є змінними.

Однак уже в середині XIX ст. накопичення знань про самобутні культури Сходу та інших незахідних регіонів світу сприяло появі наукової

концепції локальних цивілізацій, яка й дала життя цивілізаційному підходові до історії. Ця концепція ґрунтується на визнанні одночасного існування різних за змістом, але рівнозначних і рівноцінних локальних цивілізацій.

У силу розвитку соціально-гуманітарних та природничих наук цей підхід розвивався, уточнювався, видозмінювався. Ученими, що зробили видатний внесок у становлення цивілізаційної теорії, були: М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон. Серед російських й вітчизняних науковців, що вдосконалюють та розповсюджують цивілізаційні ідеї, зазначимо Б. Єрасова, В. Космину, Ю. Павленка, Б. Черняка, М. Кобищанова, Г. Климову, Г. Олеха, М. Моисєєва, Д. Ісаєва, Ю. Яковця, С. Мартинюк, В. Ісаєва та інших.

В. Косміна зазначає: термін "цивілізація" походить від лат. civilis (вихований, гідний, громадянський). Він уперше був застосований у 1757р. французьким мислителем маркізом Віктором Рікеті де Мірабо і визначалася як пом'якшення вдачі, ввічливість, чемність і знання, поширювані для того, щоб дотримуватися правил пристойності та щоб ці правила відігравали роль законів співжиття [97, с. 12]. Отже, в початковому й буквальному розумінні цивілізація – це якесь співтовариство (або суспільство) освічених і вихованих людей, громадян

В. Ісаєв визначає цивілізацію як засіб існування людей та людського суспільства на основі техніки та технології, а також як результат такого існування. "Все, що алгоритмізоване і може бути алгоритмізованим, все, що піддається лічбі, що може бути раціоналізовано та впорядковано, – всі результати такого засобу життєдіяльності людини і є Цивілізація. Вона – і зовнішні умови, і частина нашого внутрішнього життя [83, с. 27]".

На думку В. Космини "цивілізація – це сукупність (навіть система) самобутніх і взаємопогоджуваних політичних, економічних, соціальних та духовно-моральних засобів (принципів та інституцій), за допомогою яких суспільство забезпечує свою життєдіяльність та усталеність у просторі (на певних територіях) і часі (протягом століть чи тисячоліть) [97, с. 14]".

Продовжуючи, автор зазначає, що “цивілізація зароджується в первісному (варварському) соціальному й культурному середовищі внаслідок розвитку й ускладнення суспільного організму, набуття ним цілісності, збалансованості і стабільності в політичній, економічній та духовній сферах. Цивілізація – це вже цілісний соціокультурний світ, це наповнення всього життя соціуму певним внутрішнім смислом (культурою). Для людей однієї цивілізації існують єдині смисли в усіх сферах їхньої діяльності [97, с. 14]”.

Як критерій цивілізації та цивілізованості Л. Олех пропонує ступінь “зрілості суспільних відносин та іманентну якість цих відносин”. При цьому автор підкреслює, що саме поняття акцентує увагу на витікаючому розвитку людства. “Можна сказати, – пише Л. Олех, – що цивілізація – це міра соціалізації людства, яка відбувається зараз у масштабах світового співтовариства [139, с. 45]”.

На думку С. Мартинюк, сьогодні з’являються нові напрямки як у розумінні самого явища цивілізації, виникнення яких пов'язане з усвідомленням єдності світового історичного процесу та відповідальності людства за долю світу, так і щодо критеріїв їх типологізації. У цьому руслі вже у другій половині ХХ століття виникають концепції, які відображають ті кардинальні зміни, що починають відбуватися на цивілізаційному рівні [117, с. 26 – 27].

Початок теоретичної розробки проблеми нового типу цивілізації, у напрямку якого рухається людство, пов’язаний із іменем Д. Белла, який залучив до наукового обігу поняття “постіндустріальне суспільство”, проаналізувавши ті зміни в економіці американського суспільства, що стали очевидними в середині ХХ століття (порівняно з індустріальним капіталізмом, який існував до “великої депресії” 1929–1933 років). Новий тип суспільства розглядався в раціоналістичних поняттях лінійного прогресу, економічного зростання, підвищення добробуту та технізації праці, внаслідок чого робочий час скорочувався. Але вже тоді виникають питання про

доцільність безмежного зростання добробуту, тому що престиж володіння певними речами знижувався, особливо серед молоді.

Виникає цілий ряд інших назв цього типу організації соціального життя людини. Так, наприклад, у Е. Тоффлера [207]. це суспільство “третьої хвилі”, у Д. Белла [21; 22] – постіндустріальне суспільство, в межах котеджної цивілізації виокремлюють теорії Г. Мак-Люена – “глобальне село” та “електронний будинок” Е. Тоффлера. Також існує група теорій, що пропагує становлення екорозумної цивілізації (перехід від техноцентризму (природа як майстерня) до екологізму (природа як храм), спрямований на збереження навколишнього середовища) та теорія цивілізації дозвілля. Автори останньої пропагують самовираження особистості, вільний час і дозвілля, приватне життя. У результаті змінюється характер праці і структура зайнятості. Робота перестає відігравати центральну роль у житті людей. Еталонний тип особистості – людина граюча, вільна від диктатури праці.

Крім зазначених, виокремлюють наступні цивілізації майбутнього: кібернетична, технотронна, суспільство мереж та інші.

Але найбільш широкого застосування отримав сьогодні термін “інформаційне суспільство”, що як поняття виникає у 80-ті роки у зв’язку з мікроелектронною революцією, яка розгорнулася.

Концепція інформаційного суспільства (Е. Масуда, Д. Мартін, Г. Молітор та ін.) посідає провідне місце в сучасній науці. Вона змінила концепцію індустріального та постіндустріального суспільства і заснована на передумовах про те, що інформатика та інформаційна технологія виступають засобом зміни соціальної структури суспільства, виробничих сил та утворення цілісної індустрії інформації [131, с. 57–58].

Основу теорії інформаційного суспільства заклали Д. Белл, Т. Стоуньєр, А. Турен, У. Дайзард, А. Тоффлер, саме в їхніх фундаментальних працях 1970–1980-х років було окреслено основні риси концепції.

Інформаційне суспільство – соціологічна та футурологічна концепція, де основним фактором суспільного розвитку є виробництво й використання науково-технічної та іншої інформації. Нині футурологи, політологи, філософи, історики дискутують, чи є це суспільство різновидом постіндустріального суспільства, а чи новою фазою історичного розвитку передових країн.

Так, Д. Белл [22] основними ознаками нового суспільства вважає перетворення теоретичних знань на джерело інновацій та визначальний фактор політики. Це суспільство, у якому панує сервісна економіка, причому швидко зростає кількість працівників сервісу в системі охорони здоров'я, освіти, управління.

Р. Інглегарт зазначає, що в Сполучених Штатах, Канаді й Західній Європі значна частина робітників працює сьогодні поза фабричними стінами. Багато людей уже не живуть у механістичному середовищі, а проводять більшість свого виробничого часу в спілкуванні з людьми й символами. Зусилля людини все менше сьогодні зосереджуються на виробництві матеріальних товарів, натомість акцент робиться на комунікації й опрацюванні інформації, причому найважливішою продукцією виступають інновації та знання [171, с. 62 – 63].

Інформаційне суспільство ("третя хвиля") породжує нові інститути, відносини, цінності – те, що Е. Тоффлер називає новим ладом життя. Інформаційна цивілізація радикально перетворює соціокультурний простір, формуючи інформаційну культуру [171, с. 63].

На думку О. Проскуріної [171], техногенна культура народилася внаслідок двох мутацій традиційних культур: культури античного полісу й культури європейського християнського Середньовіччя. Їх синтез сформував ядро системи цінностей, на яких ґрунтується техногенна цивілізація. В свою чергу техногенна культура створила систему цінностей, які заклали основу інформаційного суспільства. Вважаємо, що базисні цінності життєвих

смислів та світоглядних орієнтирів цієї культури концентровано можна виразити наступним чином:

- розуміння людини як діяльнісної істоти, котра протистоїть природі й призначення якої полягає в перетворенні природи та підкоренні її своїй владі;
- розуміння людської діяльності як процесу, спрямованого на перетворення об'єктів і підкорення їх собі;
- перетворення світу як домінуючий фактор техногенної культури, причому креативні перетворення поширюються не лише на природні, але й на соціальні об'єкти, які стають предметами соціальних технологій;
- розуміння природи як неорганічного світу, репрезентованого матеріалами й ресурсами людської діяльності;
- цінність активної, суверенної особистості, пріоритет ідеалу вільної індивідуальності, автономної особистості, яка вписується в різні соціальні спільноти, маючи рівні права з іншими;
- пріоритети індивідуальних свобод і прав людини, яких не знали традиційні культури;
- особливе місце посідає цінність інновацій і прогресу, інновації стають головною цінністю;
- приорітет цінності науки, наукова раціональність стає домінантною в системі людського знання;
- особливе розуміння влади й сили: не тільки влада людини над людиною, але й влада над об'єктами, на які спрямовані силові впливи задля панування над ними, причому сюди включають не лише природні, а й соціальні системи;
- соціальний прогрес розглядається як позитивна діяльність, обумовлена знанням законів зміни об'єктів [171, с. 64 – 65].

Виходячи з положення про те, що сучасний етап розвитку людства стає перехідним від суспільства індустріального до інформаційного, ми повністю

погоджуємося з думкою С. Мартинюк, яка висловлює низку аргументів на підтвердження наступу нової епохи інформаційної цивілізації.

Так, перший аргумент – це факт здійснення наукової революції, що відмічається багатьма науковцями [25; 26; 139; 232]. Вона пов’язана із розвитком нових галузей пізнання (синергетики, кібернетики тощо) та зміною світоглядної парадигми, включення в яку принципів вірогіднішого стилю мислення докорінно змінює уявлення людини про саму себе, свої можливості, перспективи та місце і роль у загальній еволюції Універсуму, створюючи таким чином ідеологічні засади не тільки для підвищення інтелектуальних можливостей “середньої” людини, але і сприяючи інтенсифікації інформаційних процесів, що виводять людство на якісно новий етап розвитку.

По-друге, це здійснення інформаційного вибуху, який фіксується фахівцями з середини XX століття, коли швидке зростання обсягів інформації починає сягати таких меж, які перетворюють її на головну продуктивну силу, тим самим прискорюючи здійснення процесів управління та їх ефективність.

По-третє, різкий стрибок у розвитку засобів комунікації та обробки інформації (створення комп’ютерів, комп’ютерних мереж різних рівнів, факсимільного та супутникового зв'язку тощо).

По-четверте, переорієнтація економіки на обслуговуюче виробництво, пов'язане із здійсненням інформаційних взаємодій, ефективність яких дозволяє отримувати компаніям “третьої хвилі” прибутки, вищі від прибутків нафтових корпорацій і компаній.

По-п’яте, зростання ролі духовного виробництва у суспільному житті – науки та культури, акцентування на розвиток яких стає передумовою формування інформаційного суспільства як початкового етапу становлення інформаційної цивілізації.

По-шосте, швидкий розвиток інформаційних технологій як засобу управління громадською свідомістю (виборчі, рекламні технології,

нейролінгвістичне програмування, політичні і PR-технології та інші у соціальній сфері).

По-сьоме, це інтеграція держав, створення та укріплення глобальних зв'язків, у тому числі інформаційних, економічних, культурних, що надає додаткові можливості для вільної циркуляції інформації різного роду у межах світового співтовариства.

Виходячи з цього, автор визначає явище цивілізації нового типу як інформаційну цивілізацію. “Інформаційна цивілізація, – пише С. Мартинюк, – це такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціальності, при якому домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначальними факторами розвитку техніки та виробництва – інформація та знання. Це означає, що інформаційний характер отримують усі зв'язки, які виникають між людиною та суспільством, відображаючи загальноцивілізаційну спрямованість розвитку людської спільноти [117, с. 35]”.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому соціально-економічний розвиток залежить, перш за все, від виробництва, обробки, збереження, розповсюдження інформації серед членів суспільства. “Ми вступаємо у XXI століття, – пише М. Моисєєв, – цивілізація якого буде пронизана електронікою подібно тому, як організм тварини пронизаний нервовими волокнами. Головне тут полягає у тому, що без відповідного розвитку обчислювальної техніки ми не можемо розраховувати на вступ в еру “спрямованого розвитку [123, с. 198]”.

На думку І. Негодаєва, “на перший план тут уже поставлено не проблеми індустріалізації, а її інформатизації [131, с. 53]”.

Важливо зауважити, що інформаційний обмін, який стає системоутворюючим у суспільстві нового типу, існував завжди – і в аграрному, і в індустріальному суспільстві. Але його другорядне значення пояснювалося двома причинами: по-перше, порівняно невеликим (по відношенню до сучасного) обсягом інформації, що циркулювала у

суспільстві, через його більш просту організацію, яка не вимагала надзвичайно великих потоків інформації, та, по-друге, низькою швидкістю здійснення інформаційного обміну, що цілком обумовлювалася можливостями засобів передачі інформаційних повідомлень, переважно обмежуючись біологічними можливостями людини та тварин [117, с. 31 – 35].

Отже, ми вже зазначили, що стаємо на бік прихильників теорії інформаційного суспільства [21; 22; 108; 118; 205] та погоджуємось з розподілом історії людства на аграрну (з включенням доби первісного суспільства), індустріальну та інформаційну, який пропонують науковці сьогодні і який, на наш погляд, є найбільш продуктивним для визначення специфіки кожного типу цивілізації та дослідження процесу його виникнення.

Для нашого дослідження така типологізація є прийнятною ще тому, що дозволить нам більш чітко розкрити особливості прояву принципу спадкоємності у становленні політичної системи інформаційної цивілізації.

Спробуємо проаналізувати становлення інформаційної цивілізації шляхом аналізу існування, модернізації та розвитку політичних систем аграрного та індустріального періодів. Одразу хотілося б зазначити, що ми будемо намагатися віддавати пріоритет у розгляді політичній системі, що є об’єктом нашого дослідження, однак, оскільки становлення інформаційної цивілізації ми не можемо обмежити лише сферою політики, так чи інакше будемо торкатися інших сфер суспільства.

Ми вже зауважили, що аграрне суспільство будемо розглядати з включенням у нього доби первісного суспільства. Почнемо з нього, оскільки вважаємо його зародком розвитку власне політичних відносин, та оформлення їх у майбутньому у цілісну, структурно складну політичну систему. Можна з упевненістю стверджувати про початок етапу виникнення системи, бо саме цей період характеризується виникненням перших держав світу, перших спроб втілення та закріплення влади за конкретними особами

тощо. Отже, бронзове століття принесло нам власне виникнення держави та права. В цей час прийнято говорити про зародки існування цінностей демократії, які проявилися у виникненні перших груп чи осіб, котрим було надане право вирішувати виникаючі питання на користь племені. Загалом, родоплемінна демократія базувалася на кровноспоріднених зв'язках, спільній власності та простій демократичній діяльності. В цей час разом із зародженням політичної системи виникає та формується структура спадкового ядра системи, що проявляється поки що лише у вигляді виконання обрядів та традицій, а також їх усна передача наступним поколінням. Ми не будемо перебільшувати здобутків цієї доби, оскільки навряд чи можна стверджувати, що людина того часу могла б чітко сформулювати власні цінності (наприклад, принципи чи засади демократії, ідентифікацію вождів племені з політичною елітою тощо), обмежимося лише фактом існування і дотримання членами племені звичаїв та обрядів, які були сформовані в цей період, а також прийняття факту існування вождя та необхідності колективного прийняття рішень, що регламентували життя в межах племені.

Із переходом політичної системи первісної доби у відкритий стан – явну фазу, – підтверджуються припущення про виконання в межах ядра функцій формування та збереження цінностей: втіленням влади залишаються голови роду або вожді племені як "перші серед рівних", збори племені трансформуються у ради старійшин. Обрані вони були за принципом старшинства, і влада базувалася скоріше на моральному авторитеті. Так необхідність регламентування життя стала поштовхом для активізації процесів в межах ядра політичної системи та зумовила появу груп, які були наділені правом управляти та вирішувати проблеми своїх співплемінників, враховуючи їх інтереси.

Разом з "неолітичною еволюцією", появою землеробства та скотарства людство переходить у нову стадію розвитку від привласнюючого до відтворюючого господарства, наслідком чого стали суттєві прискорення

процесів розвитку суспільства, а значить, і політичної системи. На нашу думку, починається перехідний етап у розвитку системи, на якому, як ми вже зазначали, здійснюються аналіз сучасного стану системи та аналіз відповідності спадкового ядра новій (поки що майбутній) політичній системі, в ядрі активізуються функцій формування, фільтрації та збереження. Поява майнової та соціальної диференціації призвела до розколу суспільства на класи й появи державно-організованого суспільства (першим серед яких була Афінська республіка). Як наслідок, відбуваються процеси ускладнення політичної системи і, відповідно, її змісту.

Здобутками перехідного етапу стали в цей час: зміни у характері відношення правлячої групи до влади, а саме в осіб, які знаходилися біля "керма", почали виникати інші пріоритети, аніж загальне благо народу (виникнення нових цінностей особистості і нове відношення до влади – Я. К.)

Поява нових класів відобразилася на розподілі влади у суспільстві. Державний апарат тепер можна вже було поділити на певні сфери впливу. На чолі держави стояв фараон, цар, імператор, що ототожнював у собі верховну владу у суспільстві, а допомагала йому в управлінні група наближених, до яких входили візирі, міністри та намісники в регіонах (хоча цей факт є, на нашу думку, і здобутком попереднього етапу, оскільки змінилися наповнення і функції, а не факт існування правлячої групи як необхідного елементу системи). Виникає судова влада, судді, тюремники, поліцейські, військові головуючі та загони військових. В основі державного управління лежали принципи римського права. В цей час спостерігається розробка перших правових норм (Кодекс Хаммураппі, Архашастра, Мистецтво війни та ін.). Політичний устрій у світі базувався здебільшого на засадах порівняної демократії (грецькі поліси та держава інків), хоча й зустрічалися деспотії – переважно на Сході. Також досить цікавим є факт появи в цей період політики, що виражала інтереси певного прошарку суспільства в боротьбі за владу, з затвердженням поняття "громадянин", що пов'язаний з іншими вільними громадянами загальними інтересами, пращурами та традиціями.

Загалом цей період вважається століттями становлення свободи та демократії. Принцип спадкоємності спрацював тут у вигляді компіляційної спадкоємності або спадкоємності з частковими змінами спадкового інваріанту, про що свідчить низка фактів:

По-перше, це існування кровноспоріднених зв'язків.

По-друге, успадкування основ римського права як провідного для більшості держав (імітаційний характер розвитку системи).

По-третє, закріплення гілок влади, представницьких органів та головної цінності суспільства – вільного громадянина.

Серед актуальних залишаються здобутки попереднього етапу: а саме: по перше, збори голів родин та старійшин (що було відомою практикою, яка закріпилася у звичаях), наприклад, "Віче"; по-друге, існуючі звичаї на цьому етапі дозволяли зберігати усталений лад в родоплемінному суспільстві; по-третє, верховна влада знаходиться в руках правлячої верхівки; по-четверте, відбувається закріплення звичаїв і традицій у вигляді законів та трактатів, що регулюють суспільне життя (поява письмових джерел як гарантія збереження цінностей, які містяться на відповідному рівні спадкового ядра).

Оскільки зазначені вище процеси відбуваються еволюційним шляхом, перехідний період є дещо уповільненим. З початком переходу до аграрного суспільства політична система залишається в перехідній фазі розвитку (нагадаємо – найбільш тривала) та продовжуються процеси пошуку нових цінностей, аналіз існуючих тощо. Тобто в межах ядра найбільш активним залишається рівень формування, здійснюються процеси фільтрації та трансляції.

Переломним моментом у зміні політичної системи стає доба Середньовіччя. В цей час зазнають змін головні цінності вже сформованої політичної системи. Відбувається трансформація родоплемінних відносин, політичних інститутів та формування нових соціальних сил. Виникає та посилює свою міць станова монархія (влада у всьому станові дворянства). Розширюється група наближених до верховної влади, в яку входять васали

короля, що очолюють владу на місцях, кожний у своєму феоді. Це зумовило поліцентризм (багатоцентровість) у системі володарювання. Політика – це діло короля та його помічників, міністрів та крупних феодалів. Також у період переходу посилюється роль церкви в політичному житті суспільства, що активно підтримує владу короля, цінності воєнної демократії, що визріли в цей період.

Такий стрімкий перехід (разом з загальним переходом до доби аграрного суспільства) носить форму інноваційного, про що свідчать різкі перетворення в політичній системі. У період Середньовіччя (VI – XV ст.) затвердилося панування авторитарних, переважно монархічних, форм державного правління. “Демократія” зникає майже на двісті років. Вся влада мала належати одному правителю – монарху, якою його наділила церква. Підтвердженням змін у змісті ядра є активізація процесів пошуку нових ідей у вигляді пошуку нового порядку, поміркованої форми правління, потреби в покірності закону. Влада у цей період осмислювалася як здійснення божого промислу. Ці процеси сприяли активізації рівня збереження, в якому відбулася інтеріоризація цінностей минулого. Такі темпи розвитку політичної системи та зміна вектора пошуку цінностей сприяли відштовхненю ядра з системи, при якому відбулася консервативна спадкоємність (передача загальних властивостей ядра). До XV століття остаточно закріплюється абсолютна монархія (що базувалася на принципі спадкоємності влади від батька до сина) та з’являються парламенти як органи станового представництва від дворянства та духовенства. Обмежуються вольності феодалів, знищено кордони феодів, зміцнені центральні державні інститути. Серед змін у культурологічному ядрі спостерігаємо, посилення прагнення церкви в пошуку нової ідеології, що виразилася в основних ідеях, що відстоювала католицька церква в цей період: ідея свободи особистості (віруючої); про походження державної влади із суспільного договору між віруючими; про народний суверенітет та про людину як найкраще з Божих

творінь, гідне прославлення (поступка Відродженню). В добу Відродження формуються нові цінності – гуманізм і пошук індивідуальності.

У розвитку політичної системи все змінюється лише з початком переходу в добу індустріального суспільства, який зумовили, на наш погляд, криза абсолютизму, виникнення нового класу – буржуазії з претензією на політичне лідерство та поява теорій суспільного договору (Дж. Локк, Т. Гоббс, Ж .- Ж Руссо).

Повернення ядра політичної системи в її межі, а разом з цим і до демократичних цінностей відбувається у Новий час (XVII – XIX ст.) у вигляді класичної теорії демократії (теорій суспільного договору), сформульованої утилітаристами, яка спиралась на ідеї античності, але мала інші принципи. Вважаємо необхідним зупинитись на деяких із них, оскільки вони зумовили характер подальших перетворень.

Д. Брайс зазначає, що Дж. Локк, автор соціально-політичної концепції лібералізму і поняття "громадянського суспільства" у своїй книзі "Два трактати про державне правління" вперше говорить про те, що народ є повним носієм влади, але владі він передає лише ті права, що пов'язані з діяльністю правосуддя, здійсненням виконавчих функцій управління державою та відносин з іншими державами. Як наслідок – розподіл влади на законодавчу (парламент), виконавчу й федеральну. Виникає необхідність у розподілі певних повноважень між різноманітними установами, які призначені приймати рішення стосовно державних питань та виконувати волю більшості, яка наділяє їх цими повноваженнями. Звідси розподіл влади на гілки. Але до такого розподілу влади людство прийшло не одразу. Знадобилося багато часу для таких корисних в державному управлінні змін.

А Ж. - Ж. Руссо в своїй книзі "Суспільний договір або принципи політичного права" висловлює основну ідеєю "суспільного договору", якою також є ідея народу як суверена – носія верховної влади. Зокрема він проголошував, що свобода людей є їхнім природним правом, а тому індивід не має права розпоряджатися собі подібними. Лише за згодою індивідів

утворюється колективне ціле, яке постає як узагальнена “суспільна особа”. Учасники договору є “народом”, окремі особи – ”громадянами”, які підвладні державним законам. Концепція відомого енциклопедиста передбачала, що на чолі держави стає правляча еліта, яка укладає з народом договір, та в разі порушення правлячою елітою цього суспільного договору з народом останній має право скинути її та побудувати владу на засадах громадянського, республіканського устрою [35, с. 168–169]. .

В ядрі в цей час знову активізуються, по-перше, процеси трансформації і відторгнення цінностей попередньої політичної системи (наприклад, цінності абсолютизму; по-друге, процеси початку пошуку відносно нових цінностей, оскільки основне визначення пріоритетних цінностей вже відбулося, а саме: визнання необхідності колективного прийняття рішень, але у новому вигляді – необхідність створення представницьких органів народу, а значить, і до розподілу влади на верстви, повернення до демократичних цінностей тощо. Тому у нас є всі підстави стверджувати, що політична система цього періоду переходить до наступного етапу розвитку – етапу становлення політичної системи в межах фази формування системи.

Розгортання політичної системи відбувається в індустріальну добу, яку можна вважати оновленою в усіх сферах суспільного життя, та в політичній зокрема. В політичній системі спостерігаємо завершення ідейних коливань, які вирішилися на користь демократичних цінностей, основи яких були закладені на першому етапі; відбувається укріплення системи влади, що базувалася на принципі розподілу влади на три гілки: виконавчу, законодавчу, судову; провідною стає ідеологія лібералізму та панування всезагального виборчого права, а також пріоритету прав людини.

Враховуючи трансформації, що відбулися в спадковому ядрі, прискорюється динаміка рівня актуалізації, який відповідає за трансляцію цінностей з рівня збереження, однак не зупиняються процеси формування, фільтрації та консервації. Такий прискорений рух всередині ядра і системи та неможливість системи швидко перейти до нових умов функціонування

призвели на початку ХХ століття до політичної кризи, наслідком якої стало становлення тоталітарних режимів, трохи згодом і до двох світових війн, масових революцій та Холодної війни.

Здобутком цієї доби є: розуміння та остаточне визначення з пріоритетними цінностями (занепад тоталітарних режимів), затвердження національних держав демократичного спрямування і виникненням масових політичних партій переважно парламентських, а також партій, що стають представниками пригнічених станів населення, що робили ставку на знищення існуючого устрою, створення нового суспільства.

Продовжується закріплення позицій системи у вигляді становлення (у ІІ пол. ХХ ст.) громадянського суспільства, що спроможне розв'язувати суспільні проблеми без участі держави, а також встановлення певних правових норм та гарантій для приватних власників та допущення певних соціальних верств до управління державою – широкого виборчого права.

Чи є такий стан речей підґрунтям для ствердження про новий етап у розвитку політичної системи? Немає жодних сумнівів, що перехід суспільства до періоду інформаційної доби прискорив би перехід політичної системи до наступної фази розвитку – фази зрілості, яка має, на нашу думку, остаточно закріпитися разом з приходом інформаційного суспільства.

Перехідний період до інформаційної цивілізації датують 70-ми роками ХХ ст., але чи завершився процес становлення інформаційної доби сьогодні не визначено остаточно. Процес інформатизації суспільства набув глобального характеру і є стрижнем науково-технічного та соціально-економічного розвитку процес інформатизації особливо є характерним для більш розвинених у технічному відношенні країн, де він впливає суттєво на їх життя.

Так, І. Негодаєв, зазначає, що нині найрозвинутіші індустріальні країни, в першу чергу США, починають переходити від індустріальної стадії розвитку епохи, коли техніка, в тому числі й електроніка стають основним

фактором, який визначає соціальні зсуви, зміну уподобань, соціальної структури, цінностей, суспільства в цілому [131, с. 54].

Про пряму залежність переходу політичної системи на новий щабель розвитку – до інформаційної доби свідчить той факт, що вже сьогодні, в умовах прискорених темпів розвитку, швидкого переходу до ринкової економіки, масової демократизації, швидкої диференціації та дефуркації суспільних процесів ми можемо спостерігати зміни характеру спадкоємності: у людини спостерігається виникнення нового, більш динамічного та адаптивного менталітету з великим інноваційним потенціалом, що в свою чергу вимагає оволодіння сучасними механізмами відтворення та використання різноспрямованої інформації, що неминуче призводить до докорінних змін у культурологічному ядрі власне системи, що є потужним фактором нового інноваційного циклу. Людина сьогодення, яка у зв'язку з глобальною комп'ютеризацією світу та розширенням доступу до інформації, може відчути себе Людиною-Всесвіту. У зв'язку з такою поінформатизованістю головною цінністю стає не лише "володіння інформацією", а й творча її реалізація. Пріоритетним стає знання не лише професії, а й здатність людини відтворювати знання в інших галузях, тобто бути широко розвиненою. З загальних змін випливають і зміни в політичній системі.

Зміни, що відбуваються в політичній системі, тим більш докорінні, чим більшого динамізму вони вимагають від політичної системи та її спадкового інваріанту, що еволюціонували протягом тисячоліть хоча й повільно, але в правильному напрямку. Без здійснення трансформацій в культурологічному ядрі неможливо б було вийти з криз, які ці зміни супроводжували.

У сучасних умовах із швидко зміненими темпами такі трансформації, які можливі на основі використання найновіших інформаційних технологій, стали потужним фактором модернізації політичної системи.

Нагадаємо, що ознакою фази зрілості є розвиток політичної системи в межах власних законів – спостерігається монополізація політичного життя.

Втратили власне вагу партії, що були базою тоталітарних режимів; вдосконалення елементів – після подолання кризи державності в деяких країнах спостерігається зміна структури влади – затверджується принцип розподілу та балансу влади, децентралізації влади та структури існуючої системи, а також посилюється роль міжнародних організацій та міжрегіональних союзів. Ще серед здобутих цінностей зазначимо: свобода вибору, освіта, професіоналізм та розумне керівництво.

Спадком з минулої політичної системи залишається політичний плюралізм, виникнення великої кількості партій та рухів, що постійно ведуть виборчу боротьбу за владу. В основі механізму реалізації державних повноважень залишилася і панує демократична виборча система. Серед домінуючих цінностей інформаційного суспільства перехідного типу залишається цінність верховенства права як всередині держави, так і доповнена в галузі міжнародних відносин (наприклад, відмова країн Великої вісімки від надання пріоритету у вирішенні питань одній державі-лідеру тощо).

Однак, оскільки ми не можемо з повним правом стверджувати, що відбувся процес переходу політичної системи до фази зрілості, а відповідно, і неможлива наявність точного аналізу прояву принципу спадкоємності в цей час, наступним кроком нашого дослідження стане аналіз майбутнього лише у вигляді дослідницьких припущень про подальшу долю політичної системи.

Власне ми вже з’ясували, що інформаційне суспільство якісно відрізняється від попередніх, оскільки головним фактором тут виступають не матеріальні, а ідеальні фактори – знання та інформація, протягом отримання, обробки, збереження та видачі яких зайнято більшість членів суспільства. Д. Робертсон зазначає, що цивілізація – це інформація. Вона визначає економіку, технологію, мистецтво, філософію тощо. Інформаційні ресурси обмежують цивілізацію більше, ніж фізичні. В інформаційному суспільстві, однак, виробництво інформації не обмежує матеріальне виробництво, а надбудовується над ним, виконуючи роль його стимулу розвитку. Тому, на

думку І. Негодаєва. [131], точніше потрібно говорити не про якесь “чисте” інформаційне суспільство, а про інтеграцію індустріальних та інформаційних факторів розвитку і функціонування соціального організму при перевазі інформаційних.

Ми погоджуємося з думкою автора і зазначаємо, що зі встановленням інформаційного суспільства політична система під впливом принципу спадкоємності має залишити і, сподіваємось, залишить уже усталені та перевірені часом цінності, оскільки головною ознакою цього періоду є повна відповідність ядра вимогам системи. Можемо стверджувати, що власне цей етап є етапом розчину ядра в системі, оскільки між ними знищено майже всі протиріччя. Спадок попереднього етапу розвитку системи є актуальним для нового, структурні елементи системи також принципово не змінюються. Тому ми вбачаємо, що головними ознаками фази зрілості політичної системи стануть наступні моменти:

По-перше, політична система кожної окремої країни принципово не змінить власне своєї структури, однак у зв’язку з набуттям політикою глобального характеру, вважаємо, що в надбудові політичної системи з’являться міжнародні організації (куди ввійдуть представники від кожної країни), які будуть регулювати міжнародні відносини на основі загальноприйнятих нормативних актів. Нагадаємо, що перші спроби утворення такої інституції вже розпочато – Європарламент та Конституція ЄС.

По-друге, виходячи з першого пункту, можна стверджувати про посилення ролі міжнародних альянсів, організацій тощо.

По-третє, вже багато років йдеться про набуття ЗМІ стану четвертої влади, однак ми вважаємо, що затвердження такої позиції має відбутися зі зміною в структурі державного управління – влада інформації має стати контролюючим органом влади, що забезпечить відкритість та незаангажованість політики та власне політиків.

По-четверте, державний апарат має формуватися на професійній основі. Нагадаємо, що “політичний професіоналізм” – це сукупність специфічних знань, навичок та вмінь, якими повинен володіти політик задля досягнення загального блага громадян, інтереси яких він представляє. Протягом ХХ ст. наукові дослідження в сфері професіоналізму переходять у якісно нову площину, а саме виникнення окремої галузі – політичне консультування. Консультування придбало статус невід’ємного технологічного ланки та механізму забезпечення ланки політичних процесів. Наприклад, у сфері прийняття рішень і в електоральному процесі узгодження інтересів чи вибір депутатів певний період здійснювались за допомогою безпосередніх учасників цих дій, які не передбачали ніяких додаткових спеціальних функцій задля реалізації цих цілей. Однак згодом ситуація почала суттєво змінюватися (особливо у таких базових політичних процесах, як вибори та державне управління, де більш вираженою є потреба у висококваліфікованих діях). Було визначено ряд якостей, якими має володіти кожен професіональний політик. Серед них на сучасному етапі виділяють наступні:

- сукупність навичок та вмінь, серед яких одним із головних є здатність оцінити стан проблеми та здатність виокремити суттєвіші серед них;
- “безпристрасність” та об’єктивність настільки, наскільки цього вимагає ситуація;
- це сукупність етичних норм та правил поведінки;
- чесність та справедливість;
- прагнення досягнень;
- гнучкість мислення;
- сила волі та прагнення до деталізації;
- відповідальність та зобов’язання;
- найвищі стандарти чесності та компетентності;
- усвідомленість у соціальних тенденціях та проблемах [145, с. 56].

Сьогодні політичне консультування – це різновид професійної допомоги політикам та персоналу політичних організацій (клієнту) у рішенні їх спеціалізованих задач на основі зниження ризиків їх діяльності. Держава вирішує найрізноманітніші задачі. При цьому головним об'єктом цілеспрямованих зусиль держави є суспільство в цілому, яке у такий якості являє собою складне сплетіння різних мікро- та макрозалежностей, які виключають будь-які прості рішення. Тому прийняття рішень у державі – це безперервній діалог професіоналів та громадськості, взаємоопанування представників адміністративних структур державного управління, угруповань політичної еліти, консультантів та експертів, а також різноманітних органів громадськості.

По-п'яте, головним джерелом багатства є знання, яке у вигляді інформації стає найбільш важливим та значущим товаром, що є доступним для всіх індивідів, організацій, соціальних груп та суспільства в цілому.

На підтвердження наведемо цитату О. Ткача: "...держава як складна самоорганізуюча система ще більше вдосконалює власну структуру шляхом взаємодії законодавчої, виконавчої, судової влади та влади інтелекту. Влада інтелекту реалізується шляхом жорсткого добору до керівних ланок всіх рівнів найбільш підготовлених, компетентних спеціалістів [201, с. 64]".

Виходячи з цього, для політичної системи вкрай важливим є опанування саме політологічним знанням для суб'єктів влади та кожного пересічного громадянина з метою розуміння ситуацій, що відбуваються в суспільстві, оскільки вона є джерело, головна рушійна сила політичних змін. Також зазначимо, про необхідність збільшення спеціалістів-політологів та їх представництво в галузі політичного консультування, з утворенням центрів консультування для пересічних громадян.

По-шосте, має продовжитись демократизація суспільства та методів державної діяльності. Свобода членів суспільства починає уступати місце формуванню умов, в яких індивідуальність стає важливішою за організацію,

влада втрачає суспільно-командний характер. Стрімко зросте соціальна захищеність членів суспільства;

По-сьоме, повною мірою буде реалізовуватись вільний доступ до інформації, оскільки інформацію, що зберігалася, завдяки принципу спадкоємності стане більш доступною, навіть глибинний рівень ядра стане більш доступним для дослідження, оскільки утворено буде загальні “банки даних” [131]. Інформація політичних організацій стане відкритою для всіх, що забезпечить свободу мислення, однак зі збереженням інформації окремо взятих особистостей, що забезпечить свободу особистості. Власне це ствердження надає нам змогу наголошувати, що саме в період інформаційного суспільства принцип спадкоємності не втрачає своєї ваги, більше того, спостерігаються процеси раніше йому не притаманні, а саме: у зв’язку з вседоступністю інформації культурологічне ядро повністю входить у систему та починає процес розгортання, включаючи глибинніший рівень. Оскільки в цей процес вимагає прискорення руху всередині ядра, знімаються кордони та межі рівнів культурологічного інваріанту. Як кінцевий результат – злиття ядра з системою. Однак при цьому воно не перестає існувати, а змінює характер впливу на суспільство – ядро після злиття з інваріантами інших систем стає каналом зв’язку між всіма сферами суспільства.

По-восьме, погоджуємось з І. Негодаєвим, який стверджує про формування культури нового рівня – комп’ютерної, оскільки досягнення культури стають дійсно всезагальним здобутком. Автоматизується та комп’ютеризується отримання, обробка та видача великої кількості наукової інформації.

Цікавими є погляди на інформаційну політичну систему Є. Ніколаєва [133]. Аналізуючи вплив постіндустріалізації та глобалізації на процеси демократизації політичних систем світу, автор наголошує, що всі надії посилення демократичних тенденцій покладаються на нові процеси, які так чи інакше пов’язуються з інформатизацією суспільного життя. В теорії за концепцією так званої “електронної держави” передбачається. Що завдяки

поширенню інформаційних технології, доступу до Інтернету громадяни матимуть широке коло спілкування, полегшиться утворення суспільних груп за інтересами. Зміняться процедури прийняття рішень. Завдяки новим технологіям люди зможуть брати безпосередню участь у виробленні державної політики. Виникне зворотній зв'язок від громадян до влади через новітні засоби комунікації (традиційні засоби масової інформації – це одностороннє надання інформації). Внаслідок чого підвищаться прозорість політичного процесу та підзвітність дії влади. Можливо демократія стане менш "представницькою" та більш "прямою", "партисипаторною", наближеною до "афінської" своєї форми [133, с. 146].

І хоча поряд з перевагами запропонованої концепції, яка почала розвиватися у 60-х – 80- роках минулого століття і є певні недоліки (посилення контролю над електронними медіа та Інтернетом деякими урядами країн, а органи влади починають посилювати власну роботу із засобами масової інформації, виникнення ефекту "інформаційного шуму", тенденції примітивізації суспільної свідомості тощо), але в цілому, ми вважаємо, що в умовах сьогодення така перспектива принесла більше користі.

Таким чином, у процесі інформатизації політичної системи, суспільства в цілому відбувається прогресивно зростаюче використання інформаційних технологій та інформації, що зумовлює зміну характеру існування культурологічного ядра та спрямованості його розвитку. Ми не заперечуємо факт повернення ядра в попередній стан, якщо відбудуться зміни у суспільній структурі.

В якості висновків пропонуємо узагальнену порівняльну таблицю (див. додаток В), що наглядно демонструє характер зміни та елементи, які збереглися в політичній системи протягом історії. Ми намагалися відобразити в таблиці всі процеси, що відбувались під час становлення інформаційного суспільства в політичних системах, виділивши для аналізу ряд критеріїв, що на наш, погляд повністю відображають структуру

політичної системи: нормативна система, суб'єкти влади, домінуючі форми правління, структура державного апарату, домінуючі цінності, особливості політичної системи та панівна ідея.

Отже, оскільки рамки роботи не безмежні, то ми обрали не історико-політологічний підхід до вивчення впливу спадкоємності на розгортання політичної системи інформаційного суспільства, а структурно-функціональний алгоритм аналізу. Тобто згідно з ідеями, викладеними в попередніх підрозділах роботи, проаналізували вплив спадкоємності на становлення сучасної політичної системи. Наш вибір обумовлюється необхідністю забезпечити певні дослідницькі перспективи у ході подальшого аналізу впливу принципу спадкоємності на формування та становлення політичної системи української держави. Однак, це не означає, що ми у наступному підрозділі не розглянемо, як історично розвивалася політична система України.

2.4. Спадкоємність як чинник модернізації політичної системи України

Оскільки нами вже було зазначено, що будь-яка політична система за допомогою принципу спадкоємності зберігає надбання минулого у вигляді сховища – культурологічного ядра системи, котре в свою чергу виконує низку функцій по відношенню до системи та сприяє її розвитку. Доречним і логічним, на наш погляд, буде показати закономірності прояву принципу спадкоємності в розвитку політичної системи України.

Оскільки сам принцип передбачає розгляд історичних етапів становлення політичної системи (про це ми вже наголошували в попередніх пунктах), ми мали б зупинитись в своєму дослідженні на аналізі розвитку демократичної політичної системи України саме з цього пункту. Але ми

визначимо лише деякі минулі здобутки політичної системи та охарактеризуємо ключові етапи її розвитку.

Так, згідно з класичною класифікацією всю історію України прийнято поділяти на такі періоди: Київська Русь, Литовсько-Польський період, доба Козаччини, Україна у складі Росії та Австро-Угорщини, Україна в революційний період 1917-1920 рр., Радянський період та сучасність. Власне відповідно до цієї класифікації спробуємо простежити специфіку розвитку політичної системи України, відповідність чи невідповідність її фаз загальним фазам розвитку, які були проаналізовані в пункті 2.3. визначити особливості прояву спадкоємності в процесі модернізації політичної системи сучасної України. Оскільки історія державності України є доволі дослідженою в соціогуманітраних науках, вважаємо за доцільне обмежитися загальною характеристикою етапів становлення політичної системи і основну увагу приділити сучасності.

Поділяючи думку М. Горєлова, О. Моці, О. Рафальського, зазначимо, що “яскравішим явищем первісного світу [59, с. 66]” стала трипільська культура, на прикладі якої змальовано процес зародження політичної системи України. Не зупиняючись на ознаках, які є загальновідомими зазначимо, що на цьому етапі ми можемо говорити лише про прихований період у фазі зародження політичної системи, в межах якої ядро виконує функцію формування елементів з послідовним їх збереженням для майбутньої активізації при виході системи у відкритий стан. У межах тієї ж прихованої фази відбулося ускладнення процесів формування політичної системи у вигляді виникнення скіфської держави. Характерною рисою організації влади у скіфському об’єднанні була її ієрархічність, що засновувалася на уявленні про старшинство генеалогічних ліній і підтримувалася відповідною військовою організацією, владою царів, яка передавалася у спадщину, що дає нам змоги змогу: по-перше, співставити цю систему з “вождізмом”, структурою головною функцією якої було адміністративно-економічне управління, а, по-друге, говорити про перший

прояв принципу спадкоємності у вигляді успадкування владних повноважень. Отже, скіфське царство було, певно, однією з форм соціальної організації, яка називається “складним вождівством і знаходилося на межі перетворення на державу [59, с. 102]”.

Поштовхом для переходу політичної системи України у відкритий стан стало посилення ролі племені як військово-політичного об’єднання. Здобутком цього етапу стає “Віче” – верховний орган племінного самоврядування, народні збори чоловіків-воїнів. У спадок залишається існування вождів-князів, роль і значення яких зростає у результаті постійної військової активності племені. Навколо князя збиралася і гартувалася дружина, основним заняттям якої була служба князеві за винагороду. Князівська влада (як і раніше) як вищий законодавчий орган племінного управління перетворювалася з виборної у спадкову [50, с. 5 – 9].

Результат – поява першої східнослов’янської держави – Київської Русі та поступового переходу політичної системи у фазу розгортання. Здобутком політичної системи стало формування стану політичної еліти Київської Русі.

Активізуються процеси і всередині спадкового ядра, яке постійно поповнюється новими цінностями (елементами) – наприклад введення державної символіки, впровадження реформ та ін. Особливістю політичної системи України в цей період став стрімкий перехід політичної системи України на етап зрілості – етап дії елементів нової системи.

Відбуваються процеси ускладнення і усталення політичного устрою (апарат управління державою). У спадок з минулого етапу залишилась структура управління. Здобутком політичної системи цієї доби та свідченням активізації процесів всередині ядра стає чіткість та організація державної влади.

Переходячи до розгляду історичної ситуації наступного періоду, треба вказати, що рештки старої системи залишилися у вигляді збереження їх у сховищі спадкового ядра. З переходом українських земель до складу Литви та Польщі (Річ Посполита) політична система Київської Русі отримала майже

пряме продовження у Великому князівстві Литовському. З тією різницею, що місце удільних київських князів посіли представники литовської великокнязівської династії. Ще однією особливістю політичної системи цього періоду стало продовження існування прошарку, який можна віднести до політичної еліти того часу – боярства [59, с. 92 – 93]. Перехідний етап продовжувався у вигляді постійних пошуків політичної еліти того часу нового шляху розвитку, нових цінностей. Так на зламі етапів (від явної фази до розгортання політичної системи) – під час прогресуючого занепаду Литовської держави перед українською елітою постало питання необхідності вибору між ягеллонською Польщею та Московською Руссю.

Ці прискорені процеси фільтрації цінностей старої системи, аналізу законсервованих та інтеріоризованих цінностей всередині спадкового ядра системи, направлені на пошук нових цінностей, стали поштовхом переходу у новий стан політичної системи України. Підтверджує наступальний характер політики Польщі й М. Грушевський, котрий зазначає, "...зібравши українські землі під свою власть, вона (польська суспільність – Я. К.) постарала ся й звести до свого, польського взірця українське житє. Се процес ломання й нагинання під польський ранжир історично-вироблених форм українських в сфері суспільній, політичній, культурній. Процес закріпощення українського народу народності польській, не тільки в сфері культурній, або політичній, але також і суспільній та економічній – повертання української людності в народність служебну, підданську, експальоатовану... [62, с. 3]".

Польською владою була здійснена спроба насильницького насадження ідеології на українських землях. Власне, такі методи зумовили характер прояву принципу спадкоємності у вигляді змін імітаційного характеру, що стало причиною відштовхування ядра за межі системи. Продовжуючи думку М. Грушевського, знаходимо підтвердження: "...брак сильної й різкої опозиції сьому процесові з боку української спільності, з боку українського народу сьому фатальному процесові, сим убийчим змаганням польським

надає сим часом характер періоду упадку не тільки політичних, а й суспільних сил українського народу. Се часи його занепаду [62, с. 4]”.

Після 1649 року політична система України набуває нової форми – з’являється Гетьманщина або Гетьманська держава, яка завершила процес переходу політичної системи на новий етап розвитку (фаза становлення) і повернення до головних інституцій української держави як спадкоємиці Київської Русі. Хоча й продовжуються ідейні коливання в межах системи, спадкове ядро поступово повертається в її межі. Активізуються процеси трансформації та відторгнення цінностей насильницьки насадженої системи. Включається рівень актуалізації цінностей сьогодення. Підтвердження знаходимо у формуванні нового стереотипу в суспільстві, що стає головним генератором соціальної активності – закріплення в свідомості мас уявлення про козака як людину вільну від будь-яких обов’язків. Цей козацький ідеал стає “...життєздатним матеріалом для вирішення будови національної держави [59, с. 233]”.

Таким чином, за доби козацтва наступає етап становлення політичної системи, що виразилося у відторгненні насильницькі насадженої системи цінностей і в поверненні до ціннісного ядра, яке підкреслилося: по-перше, характерним запереченням монархічного врядування для своєї самоорганізації і відсутності монархізму як соціальної цінності; по-друге, перетворенням держави в олігархічну республіку зі встановленням влади в особі спадкоємного гетьманату. Надбанням системи цього періоду стали: інституалізовані відносини між людьми, тобто система права, звичаїв, організації влади й управління, організації громадянського життя тощо. З занепадом політичної системи козацької доби наступає наступний оберт в розвитку політичної системи України. Перебування Західної та Східної України у складі різних держав протягом 140 років вплинуло на формування відмінностей між ними, що позначилося на подальшій історії українського народу та відмінності у складі спадкового ядра.

У цей період спостерігаються певні особливості в розвитку політичної системи: піднесення національної свідомості сприяє прискореному розгортанню спадкового ядра в межах політичної системи. Відбувається повернення до інтеріоризованих цінностей минулого (наприклад, прагнення незалежності й самостійності), однак поки що ці процеси перетворення ще не дозволяли політичній системі діяти в межах власних законів та вдосконалювати елементи структури і сягнути нового щабля розвитку.

Нова доба стала насиченою новою ідеологічною боротьбою, яка велася на теренах України, врешті-решт призвела до наступного силового насадження цінностей політичних систем іншими країнами. В результаті діяльності радянської влади в Україні поступово насаджується та починає діяти нова система цінностей, а подальша політика та ідеологізація усіх сфер суспільства призвели до закріплення системи, яке відобразилося у січні 1924 року у прийнятті Конституції СРСР, яка завершила юридичне оформлення Союзу та панування однопартійної системи, зрощування партійного і державного апарату. Проіснувала ця система понад 75 років, пройшовши всі визначені етапи розвитку політичної системи.

Для кращого розуміння процесів, що відбувалися в описані вище періоди в Україні ми склали порівняльну таблицю за зазначеним принципом поділу (див. додаток Д).

Криза радянської системи назріває в середині 1960-х років та триває до початку 1980-х, в політичній сфері вона супроводжується “старінням” керівництва, яке було нездатне реагувати на нові тенденції розвитку, недієздатністю законодавчих органів тощо. В ідеологічній сфері спостерігається розходження між ідеологічними догмами і реаліями життя, усвідомлення нереальності досягнення мети побудови комунізму, зростання дисидентського руху і настроїв у суспільстві, посилення ідеологічного тиску. Починається активний процес трансформації політичної системи.

Формування нової політичної системи в Україні потрібно розглядати як тривалий і поступовий процес, фактично він дійсно почався в останні роки

існування СРСР. Поштовхом, якого вважається намагання керівництва КПРС реформувати політичну систему СРСР, яка залишалася незмінною протягом тривалого часу.

Ми повністю погоджуємося з думкою колективу авторів посібника з порівняльної політології [197], що є декілька важливих факторів, які витікають з особливостей загальних процесів модернізації (підрозділ 1.1.) пострадянських держав, котрі визначають специфічну логіку переходу, а саме:

по-перше, важливою особливістю посткомуністичних перетворень, і України зокрема (визначено – Я. К.) є "подвійний перехід" – одночасне поєднання завдань ринкового реформування економіки і демократизації, в той час коли в класичній логіці переходів вони є роз'єднаними в просторі і часі і перше зазвичай передує другому. Ринкова економіка в першій, другій та не комуністичній частині третьої хвилі передувала процесам демократизації, вона їх визивала та визначала;

по-друге, друга особливість обумовлена суттєвою різницею фаз модернізаційних процесів: більшість демократичних переходів раніше здійснювалося в межах більш ранніх ступенів індустріального розвитку і, більш того, до переходу до системи сучасного масового суспільства епохи "високого Модерну". Це створювало умови не тільки для органічного та стійкого економічного зростання, яке веде до створення масштабної економіки на основі масового індустріального виробництва, але й дозволяло відносно м'яко розширювати та адаптувати інститути демократії. Посткомуністичні держави, як правило, проводять демократичні перетворення вже після проходження фази індустріалізації, що обумовлює зовсім інший комплекс завдань, наприклад, частковий демонтаж старих промислових секторів економіки, які вже пов'язані з наступною стадією модернізації – побудовою "економіки знання" та постіндустріалізацією;

по-третє, перетворення відбуваються в ситуації недостатньо консолідованої національної держави, а в пострадянських державах взагалі

передують його утворенню. Процес демократизації в цій групі країн супроводжується або утворенням , або консолідацією національних держав (тобто як відомо, теоретики демократії, починаючи з Д.А. Растоу неодноразово звертали увагу на наявність національної єдності та відповідної ідентичності як необхідної умови успішної демократизації). Тобто демократичний транзит в посткомуністичних та пострадянських державах поєднується з процесами "національного відродження" – в цьому полягає відмінність цієї групи держав від країн, наприклад, Латинської Америки та Південної Європи. Поряд з високим ступенем етнічної та національної неоднорідності будівництво національної держави в посткомуністичних країнах дуже часто призводить до зростання націоналізму та приходу до влади етнократичних режимів, що несумісне з потребами демократії;

по-четверте, відсутність розвинутої системи громадянського суспільства з відповідним досвідом демократичного розвитку. Громадянське суспільство, що складається з політичних партій, суспільних організацій, незалежних медіа є однією з головних передумов класичних процесів демократизації, воно утворюється саме до, а не після переходу до демократії;

по-п'яте, ці процеси відбуваються в умовах кардинальної перебудови світового геополітичного порядку. Фундаментальна відміна переходів полягає в тому, що посткомуністичний транзит кінця 80-х поч. 90-х відбувався на міжнародній арені, яка сама знаходилась в умовах переходу. Принципово інша ситуація склалася після занепаду комунізму, який – зруйнував трансрегіональну "світову систему соціалізма"; завершило добу біполярного світу; та сприяло виникненню принципово нових завдань інтеграції посткомуністичних держав в світову економічну та геополітичну систему [197, с. 423 – 425].

Етап зародження нової політичної системи України протікає в межах двох фаз: прихованої та наявної. Проявом прихованої стадії стало загострення ситуації з 1986 – 87 рр. в межах системи Радянського Союзу, яке відбувається, на нашу думку, з прискорення соціально-економічного

розвитку в країні та пов’язаною з цим переоцінкою цінностей, що зумовили проведення низки реформ – починаються процеси демократизації суспільства, намічено курс переходу на ринкову систему, здійснюються спроби утворити правову державу.

Перехід нової системи в явну стадію відбувається з визначенням у 1988 році основних принципів політичної реформи – чіткий розподіл влади на виконавчу, законодавчу і судову; ліквідація зрощування партійного і державних апаратів; плюралізм політичного життя, створення інших партій, але при гегемонії КПРС, розширення повноважень рад. Наслідки – поява національно-демократичної політичної опозиції, вибори народних депутатів СРСР на альтернативній основі, запровадження нової посади – Голова Верховної Ради СРСР, яка стала працювати в парламентському режимі. Та найголовніші наслідки – розвал існуючої системи влади, підрив монополії КПРС на владу, зростання політичної активності населення (масові мітинги, демонстрації та акції протесту, формування широкого загальнонаціонального руху – Народного руху за перебудову, пізніше – страйковий рух та Народний рух України) і зародження багатопартійності.

Як наслідок, прискорюються процеси спадкового ядра, дієвим стає рівень актуалізації, в суспільстві провокують зміни ідеологічного характеру – ліквідація цензури в засобах масової інформації сприяла розквіту “неформальних організацій”. Багатопартійність стала причиною виникнення нової системи цінностей. Однак цей процес супроводжується складностями сприйняття нової програми розвитку для свідомості громадян – постійно прискорюються процеси фільтрації цінностей старої системи, аналізу законсервованих та інтеріоризованих цінностей (панівна ідея протягом кількох століть – здобуття Україною незалежності). Політична система дісталася перехідного етапу, який для України виявився досить тривалим.

Демонтаж старої системи відбувся революційним шляхом – путч 1991 року, результатом якого стало набуття самостійності радянськими

республіками, ліквідація радянських органів управління та побудова власної політичної системи.

На думку Є. Головахи, Н. Паніної в цей час в Україні відбувається інституціональний вибух, який є альтернативою еволюційної зміни системи соціальних інститутів і під яким розуміють здійснення в найстисліші терміни всеосяжної інституціональної реорганізації та прийняття нових законодавчих засад соціального життя. Вибуховий характер зміни продемонстрували розвал наддержави, втрата панування комуністичної ідеології, знищення інституту однопартійності, ліквідація монополії інституту державної власності, зникнення одіозних тоталітарних інститутів у царині духовного життя. В цей період виникають і стають легальними нові основні соціальні інститути: президентська вертикаль влади, багатопартійна система без домінування забороненої КПРС, приватна власність і великий бізнес, деідеологізовані силові структури [53, с. 36 – 37].

Після правового оформлення держави відбувається визначення основних прав, свобод і обов'язків громадян. У червні 1996 року прийнято Конституцію України.

На думку, Ф. Рудича [182] в Україні перехід до демократичної держави і правового суспільства почався зі створення нової політичної системи. На першому етапі було прагнення створити соціально-політичні інституції за європейським взірцем. Наблизизилася до рівня професійного парламенту Верховна Рада України, у системі державної влади створено такі нові органи, як інститути Президента України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України, Вища рада юстиції, обласні, районні державні адміністрації.

У перші роки трансформації, на перший погляд, принципово змінюється ситуація, внаслідок диференціації соціалістичної номенклатури та появи нових політичних, економічних, інтелектуальних еліт, породжених крахом комуністичної ідеології та незалежним розвитком України. Так, на думку Є. Головахи, Н. Паніної, власне в конфлікті старих і нових еліт

приховане основне джерело вибуху в суспільстві, оскільки для кризових періодів суспільства протистояння еліти і маси (за винятком окремих стихійних виступів, легко придушуваних згуртованими елітами) може набувати революційних форм, що загрожують масовими кровопролиттям і громадянською війною, лише в тому разі, коли інтереси владної еліти виявляються несумісними (взаємовиключними) з інтересами опозиційних політичних сил. Таким чином, незважаючи на те, що в Україні процес диференціації еліт призвів до протистояння "партії влади" і опозиції, в суспільстві не знайшлося достатньо активних і організованих сил, здатних надто тривалий еволюційний процес відмирання старої суспільної системи перетворити на революційних вибух, спираючись на наявну масову недовіру владним структурам і незадоволення економічним становищем країни [53, с.40 – 41].

Також, підтверджує це і С. Бульбенюк [36] наголошує на тому, що у більшості посткомуністичних країн зберігається політичне протистояння прихильників та противників демократії, що свідчить про недостатню легітимність демократичної влади. Так системні проблеми здійснення демократичних переходів у посттоталітарних державах пов'язані з особливостями функціонування самих демократичних режимів. Однією з найстуттєвіших проблем є зростання в суспільствах перехідного типу почуття апатії та розчарування, а також феномен "авторитарної ностальгії", породжений нездатністю правлячих еліт вирішити найгостріші суспільні суперечності.

Таким чином, на етапі становлення політичної системи в України відбувається затвердження нової структури органів влади: єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, що забезпечує правову базу перетворень. Виконавчі органи влади: вищий – Кабінет Міністрів України; центральні органи – міністерства, державні комітети і відомства; в областях, містах, районах – державні адміністрації. Головою держави є Президент України. Триває процес формування й

утвердження судової влади, що зосереджується у діяльності Конституційного Суду, Верховного Суду, загальних, господарських та військових судів.

Державотворчому процесу в Україні сприяли державотворчі традиції, демократичний вибір. Серед особливостей процесу державного будівництва зазначимо: становлення та утвердження незалежної держави відбувається в умовах незавершеності процесу формування української нації, недостатнього рівня національної самосвідомості, а також існування в суспільстві досить слабких демократичних традицій, тяжке соціально-економічне становище, яке призвело до розчарування частини населення в ідеї суверенності.

Розширюючи цю тезу зазначимо, що специфіка демократичних транзитів у посткомуністичних країнах, супроводжувались не тільки соціально-економічними кризами, різкою соціальною диференціацією населення та зростанням маргіналізації суспільства, а й спричинила поширення у масовій свідомості певне розчарування і в демократичних цінностях та орієнтирах також.

На думку Г.Іскакової, однією з особливостей (проблем) цього періоду є те, що великий вплив на політичні процеси здійснює політична еліта, яка в 1990-роках мала ті ж самі цінності, що й радянська [85]. Це, на нашу, думку, значно гальмувало швидкість проявів нових елементів культурологічного ядра, а отже і швидкість розвитку політичної системи.

На думку С. Бульбенюк, різні елітарні групи мають приблизно однакові ресурсні можливості, що призводить до гіпертрофії значення зовнішніх центрів впливу на хід демократизації в Україні. Діяльність цих елітарних груп базується на реалізації “ідеї протекторату”, що на практиці означає інтеграцію окремих груп електорату на основі територіальної, а не загальнонаціональної ідентичності, принципах клієнтської лояльності, підтвердженням чого стали вибори 2004 року, 2006 та 2007 років. Різновекторні групи політичної еліти виступають в ролі носіїв діаметрально протилежних політичних цінностей, цілей, ідеалів, які спираються на сформовані раніше стереотипи масової свідомості, на некритичне сприйняття

громадянами “своїх” цінностей та ідеалів та абсолютне відторгнення “чужих” політичних взірців [36, с. 66].

Ще однією особливістю є те, що де-юре політична система прямувала шляхом опозиції до старої системи – демократичним шляхом, де факто кучмівський режим був фактично збереженням старих форм управління державою. Протягом 1994 – 1998 рр. спостерігається відновлення легітимності елементів радянської системи: державного патерналізму, комуністичної партії, “псевдоприватизованих” підприємств тощо. Що не могло не позначитись на процесах, які протікають в межах ядра політичної системи. Так, зміни характеризуються тим, що існування політичного плюралізму попереднього етапу завершилося визначенням двох основних ідеологій у суспільстві: правої та лівої. Протягом тривалого часу трималось протистояння двох систем, що, на нашу думку, є характерним для зазначеного етапу розвитку політичної системи.

Правління часів Л. Кучми характеризувалося ще кількома протилежними тенденціями. Так, період 1994 – 1999 рр. є провальним з економічної точки зору, але характеризується політичною стабільністю, тоді як другий президентський термін цілком стабільний з точки зору економіки, супроводжувався бурхливими політичними збуреннями. Почасти причини цього пов’язані з касетним скандалом і провальним вибором наступника на президентських виборах 2004 року. Зміни, що протікають в межах культурологічного ядра системи, характеризуються тим, що існування політичного плюралізму попереднього етапу завершилося визначенням двох основних ідеологій у суспільстві: правої та лівої.

Перший елітарний бунт проти президента Л. Кучми у 2001 році не увінчався успіхом. Однак інша ситуація склалася у 2004 році, коли спостерігалося суттєве піднесення рівня життя більшості населення, що дало змогу людям відчути певну свободу дій, які тепер могли бути спрямовані на відстоювання власних політичних вподобань, а не на просте фізичне виживання, як спостерігалося раніше. Перетворення народу з пасивного

об’єкту політики в активний її суб’єкт вилилося у “Помаранчеву революцію”. Події помаранчевої доби переломили адміністративний сценарій президентських виборів в Україні, призвели до перелому більшості тенденцій розвитку масової свідомості. Значні зміни, що сталися у суспільній свідомості під впливом революційних подій, пов’язаних з виборами Президента, давали підстави для висновку, що в процесі демократичного розвитку України настав перелом.

Так, зростання демократичних настроїв фіксувалося за наступними показниками: довіра до Президента, уряду, представницької влади; довіра до інституту багатопартійної системи, партій і партійних лідерів; усвідомлення власної політичної ефективності – упевненість в тому, що пересічні люди можуть впливати на політичні процеси що відбуваються в країні; підвищення соціального оптимізму – очікувань і впевненості в тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься [53, с. 45].

З кінця 2004 року політична система України знаходиться у фазі переходу на новий щабель свого розвитку – до етапу перетворення нової системи у цілісну і розвинуту систему. Ідейні коливання змінюються на нові чіткі цілі у вигляді визначеного зовнішнього курсу України в Європейське співтовариство. Відбувається зміна технологічних, владних функцій держави та її органів управління.

Отже, з 2004 року починає функціонувати нова модель влади.

Як показали результати політологічних досліджень, опубліковані в статті В. Бебика, Н. Трач [18] в цілому на цей час українська суспільна свідомість вже визначилася з вибором ідеологічної доктрини: ми будуємо капіталізм (74,8%) на наступних засадах: європейськості та християнських принципів; демократії та соціального захисту; лібералізму. При цьому кожний десятий (9,9%) орієнтується на консервативні (національно-демократичні та соціальні) цінності, а кожен дванадцятий (7,9%) – на комуністичну та соціалістичну (в радянському варіанті) ідеологією державотворення [18, с. 8].

На нашу думку, з 2008 року можна говорити про початок становлення в Україні влади громадянського суспільства та розгортання національної свідомості українців. Ми погоджуємося з думкою М. Розумного [179], що незважаючи на несуттєві конструктивні недоліки, нова модель влади в Україні почала функціонувати, і це висуває на порядок денний необхідність її подальшого реформування стосовно підвищення її ефективності, демократичності та відповідності європейським стандартам.

Розвиток демократичних інституцій, зокрема – посилення ролі парламенту в політичній системі, висуває нові вимоги до механізмів політичної відповідальності та підвищення рівня політичної культури учасників політичного процесу загалом. Парламентська модель передбачає вищу міру конкуренції політичних сил, але, разом з тим, і зростання ризиків нестабільності, що супроводжують діяльність органів влади, сформованих на коаліційній основі [179, с. 10].

Але потрібно також зазначити, що початок становлення є доволі проблемним і болючим. Поки що неадекватне чи неефективне функціонування органів влади супроводжується політичними кризами.

Причини кризи мають як системний, так і ситуаційний характер. Системні причини виникнення кризи обумовлені , значною мірою, неефективною та незбалансованою моделлю влади, закладеною змінами до Конституції 8 грудня 2007 року. Основні проблеми цієї моделі:

– невідповідність функцій і повноважень у сфері відповідальності основних інститутів влади – Президента, уряду, парламенту;

– нечітке розмежування повноважень Президента і Прем’єр-міністра у сфері виконавчої влади;

– неврегульованість функціонування інститутів владної більшості та опозиційної меншості в парламенті.

До системних джерел кризи слід віднести й стан партійної системи, а також характер виборчого законодавства України в частині, що стосується

обрання народних депутатів. Управлінські кризи стали додатковим джерелом нестабільності політичної системи і зростання соціальної напруги.

Головним проявами яких стало подальше загострення конфліктів між політичними силами та групами в парламенті та іншими представницькими органами влади, а також руйнування системи владних балансів та противаг.

Криза спостерігається і у в межах елітарних груп, що знаходяться при владі. Погоджуючись з думкою С. Бульбенюк [36], зауважимо, що діяльність елітарних груп базується на реалізації "ідей протекторату", що на практиці означає інтеграцію окремих груп електорату на основі територіальної, а не загальнонаціональної ідентичності (вибори 2004, 2006, 2007). Внаслідок чого українській політичній еліті так і не вдалося виробити цілісну систему політичних цінностей і запропонувати її суспільству.

Продовжуючи автор зазначає, що ще однією суттєвою причиною кризи є проблема інституалізації парламентської опозиції, що передбачає вибір найоптимальнішої моделі опозиційної діяльності [36, с. 66 – 67].

Так, як вважає М. Михальченко [120] на сучасному етапі політична система України знаходиться перед проблемою вирішення загроз, які постали перед нею, а саме немає чіткого політичного ідеалу країни й політичної доктрини, яка б його обґрунтувала; головний політичний ризик – відокремлення влади від народу, визрівання конфлікту між ними, а в результаті – послаблення держави в цілому, загроза розвалу її як соціального організму та ін.; незавершеність будівництва суверенної держави. Об'єднання політиків можливе лише навкруги національної ідеї, яка поки що в Україні не оформлена чітко. Однак, на думку автора, головним серед ідеологічного плюралізму є не конкретний зміст різних ідей, а "ідеологічний код" суспільства: вільне змагання ідей і збереження політико-юридичного механізму змагання в умовах незалежності країни. І цей "код" зацікавлені зберігати всі конструктивні політичні сили, оскільки він забезпечує ідеолого-політичну комунікацію: при всій різниці ідей існує можливість ідеологічного компромісу в одній площині – незалежність і єдність країни [120, с. 6].

С. Бульбенюк зазначає, що подальша демократизація суспільства неможлива без: активізації діяльності громадянського суспільства і проведення системної трансформації, провідною метою якої є формування в Україні такої системи суспільно-політичного устрою, яка становила б собою втілення соціополітичних потенцій нації, її культурних і ментальних особливостей та була б здатна розвиватися відповідно до ключових тенденцій загальноцивілізаційного суспільного поступу [36, с. 68].

Підтвердження тези про залежність становлення демократії від ступеня розвиненості громадянського суспільства знаходимо і у інших політологів України, зокрема: О. Бабкіної [11; 12], М. Михальченка [120], Ф. Рудича [182] та ін.

Так, наприклад, О. Бабкіна зазначає, що "демократія виступає суттєвою ознакою громадянського суспільства [12, с. 9]", а причинами суперечності в розвитку політичної системи є:

1. недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства;

2. відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства;

3. недостатній рівень політичної і правової культури;

4. певна безсистемність та невпорядкованість законодавства [12, с. 11]".

Ф. Барановський [14] в межах шляху вдосконалення демократичних процесів виокремлює наступні:

1. Консолідація самої суті демократії. Інститути громадянського суспільства і ЗМІ мають ефективніше використовувати функції комунікації між суспільством і державою, внаслідок чого зміцніють їх демократичні основи.

2. Орієнтація на більшу відкритість суспільних організацій, що сприятиме збільшенню прозорості і демократичності. Великі суспільні і політичні об'єднання все ще не відіграють своєї історичної ролі. Принципи громадянської ангажованості мають бути більш прозорими й

демократичними, жорстко фіксоване членство може поєднуватись з участю у діяльності та заходах цих організацій.

3. Кристалізація національної ідеї, побудованої на цінностях демократичної,соціальної, правової держави. Наразі очевидно, що незважаючи на індивідуалізацію, плюралізацію способу життя громадян, загальні соціальні ознаки і відчуття спільної долі не були втрачені. Це наочно продемонстрували події "помаранчевої осени" 2004 року.

4. Розбудова розвиненого інформаційного суспільства. неможливо досягти успіху в здійсненні політичної модернізації без належної уваги до комунікативного компонента політичної системи. на сьогодні немає сталих комунікацій між державною владою і населенням. Йдеться про розвиток так званої (вже нами згадуваної в підрозділі 2.3.) електронної демократії та функціонування електронного уряду.

Демократія не вичерпується масовою участю у виборах та референдумах. Демократичні закони й установи не діятимуть, якщо громадянам бракує демократичної свідомості і демократичного менталітету.

Серед важливих чинників, які визначають спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України є: відхід від надмірної харизматизації суб'єктів політичного процесу і запобігання політичним конфліктам. Перший чинник пов'язаний з переходом від надмірної персоніфікації політичного спектра до спектра, побудованого на ідеологічних засадах, основою яких є саме європейські цінності демократії, дотримання прав і свобод громадян, соціального розвитку, раціоналізму і толерантності. Щодо другого чинника, то слід зазначити, оскільки сучасний етап державотворення в Україні супроводжується постійними конфліктами, основним у вирішенні цього стану має стати консолідація суспільства, консенсус щодо функціонування основних політичних інститутів [14, с. 58 – 60].

Ми погоджуємося з представленими думками і з думкою В. Горбатенко [57], який зазначає, що дієву модель політичної системи неможливо створити

лише через політику, інструментальними засобами. Її можна створити через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей (а отже цінностей, які містяться в спадковому ядрі політичної системи).

Наслідками цих процесів може стати утворення політичної еліти нового типу – професійний політик з відмінною спеціальною освітою, без наслідків тягаря радянської системи. прискорення цих процесів, на нашу думку, залежить перш за все від динамічності процесів в межах спадкового ядра системи. Так швидке затвердження у масовій політичній свідомості цінностей і ідеалів нової політичної системи сприятиме її прискоренню й стабілізації, а отже і переходу до фази розквіту.

Перехід України до нового етапу розвитку політичної системи, де діятимуть елементи лише нової політичної системи може відбутися, на нашу думку, не раніше 2010 року та буде характеризуватися:

по-перше, вдосконаленням елементів та структури існуючої політичної системи;

по-друге, посиленням соціальної спрямованості політики, надійного забезпечення прав та свобод громадян;

по-третє, незалежністю судової системи;

по-четверте, відбудеться зміцнення ролі четвертої влади (ЗМІ);

по-п’яте, виникненням як стабілізуючого фактора третьої нейтральної ідеології (напевно, соціалістичного спрямування);

по-шосте, посилиться роль інтелектуальної еліти, яка стане рушійної силою закріплення влади громадянського суспільства.

Прискорення набуття Україною наступного етапу можливе, на нашу думку, лише за умови реалізації наступних завдань:

1. Формування у масовій свідомості демократичних цінностей і ідеалів (для більшості вони так і не перетворилися на безперечну цінність);

2. Створення і закріплення національної ідеї;

3. Утворення балансу між такими інститутами влади: законодавчою, виконавчою і судовою; президентом, парламентом і урядом; центром, регіонами та місцевим самоврядуванням;

4. Формування нової політичної еліти з новою системою цінностей;

5. Активізація діяльності громадянського суспільства;

6. Інституалізація парламентської опозиції.

Описані процеси відображені в таблиці, яка є прикладом прояву принципу спадкоємності в розвитку політичних систем, в основу покладено період переходу політичної системи радянської доби до сучасного етапу в історії українського державотворення (див. додаток Ж)

В результаті аналізу спадкоємності як чинника модернізації політичної системи України ми дістали наступних висновків:

По-перше, зародки політичної системи України можна простежити ще за часів виникнення трипільської культури. Головним осередком виникнення політичної системи є Київська Русь, яке є визначальним фактором у подальшому становленні політичної системи України. Надалі політична система України проходить у своєму становленні всі визначені в підрозділі 2.2. етапи і підтверджує дієвість запропонованої моделі спадкоємності протягом наступних етапах розвитку: починаючи від етапу виникнення політичної системи до етапу її занепаду, та навіть, паралельному існуванні декількох політичних систем в межах території сучасної України. які стали спадкодавцями політичної системи сьогодення.

По-друге, етапом зародження і виникнення нової політичної системи можна вважати кризу в СРСР 1986-87 рр. Результатом цієї доби став початок утворення нової модернізованої структури (зміна конституції, перехід до багатопартійності). В межах ядра спостерігається прискорення процесів на рівні актуалізації і збереження, що проявляється у ліквідації цензури, виникненню багатопартійності, і як наслідок впровадження нових цінностей.

По-третє, перехідний етап для України не став виникненням і є чи не найбільш тривалим. На цьому етапі виявляється особливість політичного

розвитку України, оскільки демонтаж старої системи відбувається революційним шляхом, а процеси в межах ядра протікають еволюційно з постійними коливаннями цінностей і пошуку оптимальних.

По-четверте, державотворчому процесу в Україні сприяли державотворчі традиції, демократичний вибір. Серед особливостей процесу державного будівництва зазначимо: становлення та утвердження незалежної держави відбувається в умовах незавершеності процесу формування української нації, недостатнього рівня національної самосвідомості, а також існування в суспільстві досить слабких демократичних традицій, тяжке соціально-економічне становище, яке призвело до розчарування частини населення в ідеї суверенності.

По-п’яте, коливання відбуваються і на етапі становлення політичної системи, що проявляється в постійних поверненнях до старої системи (доба правління Л. Кучми).

По-шосте, з Помаранчевою революцією система перейшла до нового етапу розвитку – до етапу перетворення в цілісну розвинуту систему. Хоча на сучасному етапі політична система України знаходиться перед проблемою вирішення загроз, які постали перед нею, але є переконливі факти, які свідчать про поступове наближення її до етапу дії лише нових елементів та подальшого розвитку системи в межах власних законів та параметрів руху, вдосконалення елементів структури.

По-сьоме, стабільний розвиток політичної системи можливий лише за умови повернення до базових цінностей розвитку політичної системи, що підтверджують переважна більшість сучасних політологів. А перехід України до нового етапу розвитку політичної системи, де діятимуть елементи лише нової політичної системи може відбутися не раніше 2010 року.

Висновки до другого розділу

На основі глибокого теоретичного аналізу принципу спадкоємності в розвитку політичних систем автор дійшов таких висновків:

По-перше, момент спадкоємності відсутній у процесах, що протікають на одному рівні. Визначення “спадкоємність” виражає загальні, суттєві, необхідні, усталені, повторювані риси процесів перетворення систем з боку їх генетичного зв’язку, а також їй притаманні всі ознаки філософської категорії, а саме: об’єктивність, всезагальність, сутність, необхідність, відносна повторюваність

По-друге, в розвитку політичних систем спадкоємність виступає як зв’язок між системами, що змінюють одна одну та кожна з яких є безпосереднім продовженням іншої, а також спадкоємністю визначається зв’язок між окремими етапами, ступенями розвитку явищ політичної дійсності.

По-третє, культурологічне ядро політичної системи утворюють наступні елементи – традиції, звичаї, обряди, ідеї та архетипи. Головним носієм культурологічного ядра є людина. Елементи структури звичаю, традиції – це чотири поступові ланки, по яких піднімається кожне нове покоління, засвоюючи звичаї та традиції попередніх поколінь (для політичної системи – це політична еліта).

По-четверте, по відношенню до системи ядро виконує цілу низку функцій по забезпеченню системи необхідним спадковим інваріантом і постійним його оновленням.

По-п’яте, в своєму розвитку політична система проходить фази формування політичної системи, її розквіту (розгортання), функціонування та занепаду. В межах протікання цих фаз політична система зберігає свою якісну специфіку. Протягом зміни одного циклу іншим відбувається якісна зміна політичної системи, яка супроводжується політичною революцією або революційною реформою. Повторення циклів утворюють кругооберт

політичного розвитку. Якісну усталеність політичної системи в рамках окремої одиниці циклічного розвитку забезпечує власне механізм її функціонування та відтворення принципу спадкоємності.

По-шосте, зі встановленням інформаційного суспільства політична система під впливом дії принципу спадкоємності має залишити вже усталені та перевірені часом цінності на якісно новому рівні.

По-сьоме, українська реальність сьогодення в повному обсязі демонструє прояви принципу спадкоємності. Українська політична система зберегла свою особливість та унікальність, пронісши протягом всього історичного розвитку провідну ідею – державотворення та незалежності, захищаючи її від ідеологічного загарбництва інших політичних систем.

ВИСНОВКИ

Спробуємо узагальнити результати дослідження. Гносеологічний аналіз такого складного явища як спадкоємність допоміг створити цілісне уявлення про природу, сутність, зміст, форми та особливості прояву принципу спадкоємності на різних етапах розвитку політичних систем. Головний здобуток даної роботи полягає у тому, що сформульована у вступі мета була досягнута шляхом послідовної реалізації низки завдань, що визначило логіку руху дослідження.

Позитивних результатів досягнуто завдяки тому, що нами розроблений та реалізований загальнонауковий алгоритм дослідження, а саме: проблемна ситуація, мета та завдання, об’єкт та предмет дослідження.

Зазначимо низку позитивних результатів, що були отримані в ході дослідження.

По-перше, доведено, що спадкоємність – це об’єктивно існуючий нескінчений зв’язок не тільки у горизонті біологічних але й функціональних систем. У політичних системах спадкоємність визначено як об’єктивний зв’язок між етапами її розвитку, що забезпечує збереження, формування та передачу змісту культурологічного ядра системи на новий рівень. Доведено, що принцип спадкоємності забезпечує політичну систему матеріалом з якого вибудовується її морфологія і формуються онтологічні, функціональні, аксіологічні, нормативні характеристики на основі запозичення та утримання цінностей спадкового інваріанту.

По-друге, теоретичний аналіз передумов дослідження спадкоємності в науковій сфері показав, що інтеграція знань про дане явище у спадщину сучасної соціогуманітарної науки відбулася на основі вивчення специфіки проявів законів та закономірностей біологічної науки, що дістали подальшого розвитку в працях органіцистів, соціал-дарвіністів, еволюціоністів, фізиків, соціологів, правоведів, філософів та прихильників цивілізаційної концепції;

По-четверте, позитивні наслідки роботи забезпечила методологічна база дослідження, до комплексу якої було включено як традиційні підходи і принципи, так і методи, що добре себе зарекомендували у ході дослідження політологічних явищ та систем. Провідним методом дослідження визнано сходження від абстрактного до конкретного, завдяки якому автор "приміряє" закони і закономірності, що позитивно зарекомендували себе у сфері біологічних організмів до організмів соціального походження.

По-п'яте, встановлено, що явище спадкоємності в царині політичного буття за своєю природою є ціннісно-смисловим, сутність якого полягає у забезпеченні цілісності і сталого розвитку конкретної політичної системи шляхом відтворення, збереження та передачі культурологічного ядра, покладеного нацією – державотворцем у її основу. Зміст принципу спадкоємності подано як сукупність трьох типів самовідтворювальних процесів (згортання застарілих елементів; трансформації і постійної реновації існуючих ціннісно-смислових детермінант; створення підстави для синтезу якісно нової системи цінностей у просторі майбутнього розвитку. Наявність розмаїття форм його прояву в політичному житті сучасного світу класифіковані за декількома критеріями; наявність закономірностей в його функціонуванні і розвитку у внутрішньому і зовнішньому дискурсах.

По-шосте, результатом аналізу структури культурологічного ядра політичної системи стало створення евристичної трьохрівневої моделі культурологічного ядра, що забезпечує спадковість у політичній сфері. Теоретично доведено, що завдяки існуванню специфічних каналів взаємозв'язку, по яких циркулює інформація, забезпечується стале функціонування політичного цілого. Наведено місце і роль інформації у збереженні і трансформації культурологічного ядра. Завершенням стало виявлення закономірностей дії принципу спадкоємності та відтворення специфіки еволюційного і революційного розвитку політичних систем та алгоритму функціонування принципу спадкоємності.

По-сьоме, серед головних результатів пошукової роботи, в першу чергу, є відтворення механізму реалізації принципу спадкоємності, який забезпечує усталеність буття політичної системи шляхом її трансформації і розвитку якісно нових елементів ціннісно-смислового поля політичної системи. Доведено як саме в межах протікання цих фаз політична система зберігає свою якісну специфіку і проявляє потяг до усталеного розвитку на засадах відтворення ціннісно-смислового поля.

По-восьме, порівняльний аналіз історичних форм правління та структури державного апарату, панівної ідеології та домінуючих цінностей політичних систем аграрного, індустріального та інформаційного суспільств, виявив що особливість інформаційної доби полягає у злитті спадкового ядра з політичною системою, яке після цього не перестане існувати, а лише змінює характер і силу впливу на суспільство за умови переходу світової спільноти до інформаційної єдності соціального життя.

По-де’вяте, праксеологічний аналіз стану політичної системи України підтвердив дієвість запропонованих результатів і вказав, що (незважаючи на постійне примусове насадження цінностей з боку більш розвинених політичних систем і гальмуванням процесів поповнення та фільтрації джерела іманентного розвитку) українська політична система у загальноцивілізаційному русі до інформаційної фази розвитку світової спільноти може інтегруватись на основі крос-культурної комунікації, що веде до оновленого загальнополітичного простору і набуття політичними структурами сталого розвитку у сучасному глобалізованому світі.

Послідовне виконання вищевикладених наукових завдань забезпечило реалізацію мети даного дисертаційного дослідження. При цьому автор доходить до двох важливих висновків, суть яких полягає в наступному: по-перше, принцип спадкоємності в розвитку політичних систем виявився потужним предметом пізнання оволодіння яким по-новому висвітлює життєдіяльність і перспективи розвитку політичної сфери сучасного суспільства, а по-друге, вивчення і застосування на практиці одного з трьох

провідних принципів розвитку біологічних організмів до функціональних соціальних систем є не тільки можливим але й корисним, оскільки висвітлює функціональні системи зовсім у іншому, непередбачуваному ракурсі. У той же час відтворення проявів даного принципу в життєдіяльності політичних систем збагачує наші знання про його атрибутивні властивості і структурно-функціональні можливості у сфері сучасного політичного буття. Крім того, вимагає негайного вивчення прояву інших двох законів (принципів) розвитку біологічних систем, а саме: мінливості і добору в політичній сфері та їх цілісність як синергетичних джерел саморозгортання політичного життя сучасної світової спільноти.

Вищезазначеними кроками ми створили перспективу для цілої низки досліджень, що можуть формуватись за різними критеріями. Наприклад, багатообіцяючими є гіпотези щодо аналізу механізмів прояву принципу спадкоємності у відповідності до сфери аналізу: соціальної, економічної, духовної тощо. Також перспективним може стати аналіз взаємозв'язку культурологічного ядра з відповідними інваріантами інших сфер суспільства та багато інших аспектів даного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесова Г. А. Синергетические аспекты межцивилизационного взаимодействия в условиях глобализации. / Г. А. Аванесова // Синергетическая парадигма. – 2003. – № 1. – С. 463 – 477 .

2. Акофф Р. Л. Планирование будущего корпорации. / Р. Л. Акофф – [общ. ред. и предисл. В. И. Данилова-Данильяна]. – М. : Прогресс, 1985 – 327 с.

3. Акуленко В. І. Культурна спадщина людства: Збереження та використання. / В. І. Акуленко / НАН України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького. – Київ, 2002. – 160 с.

4. Алтухов В. Л. Философия многомерного мира. / В. Л. Алтухов // Общественнне науки и современность. – 1992 – № 1. – С. 15 – 27.

5. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ “Атлант ЮемСі”, 2005. – 498 с.

6. Анисимов С. Ф. Ценности реальные и мнимые (критика христианского истолкования и использования ценностей жизни и культуры). / С. Ф. Анисимов. – М. : “Мысль”, 1970. – 183 с.

7. Антипов Г. А. Проблемы методологии исследования общества как целостной системы. / Г. А. Антипов, А. Н. Кочергин, [отв.ред. Ю. Г. Марков] / АН СССР. СО. Институт истории, филологии и философии. – Новосибирск : Наука. СО., 1988. – 258 с.

8. Аристотель Сочинения: в 4 т. / В. Ф. Асмус (ред.) / АН СССР. Институт философии. – М. : Мысль, 1975. – 550 с.

9. Афанасьев В. Г. Системность и общество. / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.

10. Бабкин В. Д. Народ и власть. / В. Бабкин, В. Селиванов. – К. : Манускрипт, 1996. – 446 с.

11. Бабкина О. В. Неоконсервативные политические теории Запада: сущность, проблемы, тенденции развития: дис... доктора полит. наук: 23.00.03 / О. В. Бабкина / АН Украины. Институт философии. – К., 1992. – 366 арк.

12. Бабкіна О. В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. В. Бабкіна // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції [“Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі”], (Київ, 8 – 9 лютого 2006 року) / Укладач Г. О. Нестеренко / За ред. В. П. Беха. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – 364 с.

13. Бакиров В. С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. / В. С. Бакиров. – Х. : Высшая школа, 1988. – 150 с.

14. Барановський Ф. Спільність внутрішніх та євроінтеграційних потреб вдосконалення політичної системи України. / Ф. Барановський // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. – С. 57 – 65.

15. Барулин В. С. Социальная философия: [Учебник для студентов вузов]. / В. С. Барулин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Фаир – Пресс, 2002. – 500 с.

16. Баскаков А. Я. Методология научного исследования: [Учебное пособие для студентов вузов]. / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков / Межрегиональная академия управления персоналом (МАУП) – К. : МАУП, 2002. – 214 с.

17. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія]. / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.

18. Бебик В. “Третя республіка”: державний устрій та ідеологія. / В. Бебик, О. Самойленко, Н. Трач // Політичний менеджмент. – 2007. – № 4. – С. 3 – 13.

19. Бевзенко Л. Життєвий успіх, цінності, стилі життя / Л. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 4. – С. 132 – 151.

20. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. / Д. Белл / [В. Л. Иноземцев (пер. с англ.)]. – М. : Academia, 1999. – 787 с.

21. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. / [Віталій Лях (упоряд.)] / Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : Либідь, 1996. – С. 194 – 250.

22. Белл Д. Социальные рамки информационного обшества: Пер. с англ. // Новая технократическая волна назападе / [П. С. Гуревич (сост.)]. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330 – 342.

23. Берг Р. Л. Генетика и эволюция: Избранные труды. / Р. Л. Берг / [отв. ред. С. И. Малецкий, Л. Д. Колосова] / РАН СО. Институт цитологии и генетики. – Новосибирск : ВО “Наука”. Сибирская издательская фирма, 1993. – 283 с.

24. Бех В. П. Фірма в дискурсі організменої ідеї: [Монографія]. / В. П. Бех, А. В. Гашенко – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2006. – 376 с.

25. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: [Монографія] / В. П. Бех – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.

26. Бех В. П. Социальный организм. / В. П. Бех. – Запорожье : РА “Тандем-У”, 1998 – 186 с.

27. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу: [Монографія]. / Ю. В. Бех. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.

28. Біологічний словник. / За ред. К. М. Ситника, О. П. Топачевського. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1986. – 679 с.

29. Биология: Большой энциклопедический словарь. / Абрамов И. В., Абрамов И. И., Агафонов Н. П., Агре Н. С., Адрианов О. С. / [М. С. Гиляров (гл.ред.)]. – 3-е репр. изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999. – 864 с. – (Большие энциклопедические словари).

30. Биология: Справочное пособие. / А. А. Слюсарев, А. В. Самсонов, В. Н. Мухин и др. / [ред. В. А. Мотузного (ред.)]. – К. : Вища школа, 1985. – 368 с.

31. Биология. Толковый словарь с английскими эквивалентами. / В. П. Андреев, А. Г. Макаров, Г. И. Дубенская, Е. Ф. Сороколетова. – СПб. : Лань, 1999. – 448 с.

32. Блауберг И. В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. / Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. – М. : "Знание", 1969. – 48 с.

33. Бляхер Л. Я. Проблема наследование приобретенных признаков. История априорных и эмпирических попыток ее решения / Л. Я. Бляхер. – М. : Издательство "Наука", 1971. – 274 с. – (Шмуцтит : АН СССР. Институт истории естествознания и техники).

34. Бойко-Бойчук Л. Методика синергетичного аналізу соціально-політичних систем (теоретичний аспект). / Л. Бойко-Бойчук // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 92 – 105.

35. Брайс Д. Современные демократии. / Д. Брайс. – М. : "Прогресс", 1992. – 203 с.

36. Бульбенюк С. Проблеми демократизації України: теоретичний і прикладний аспекти. / С. Бульбенюк // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 62 – 70.

37. Бурлачук В. Ф. Символ и власть: роль символических структур в построении картины социального мира. / В. Ф. Бурлачук / НАН Украины; Институт социологиии (Киев) – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 266 с.

38. Быченков В. М. Сверхколлективные образования и безликие формы социальной субъективности. / В. М. Быченков. – М. : Российская академия социальных наук, 1996. – 976 с.

39. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества. / В. А. Вагурин. – Луганск : Копицентр, 2005. – 200 с.

40. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: теоретико-методологічний і науковча-праксеологічні аспекти: дис... доктора політ. наук: 23.00.03 / І. М. Варзар / НАН України. Інститут держави і права імені В. М. Корецького. – К., 1995. – 369 арк.

41. Варзар І. М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної і політичної систем транзитного суспільства. / І. М. Варзар // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції [“Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі”], (Київ, 8 – 9 лютого 2006 року). / Укладач Г. О. Нестеренко / За ред. В. П. Беха. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2006. — 364 с.

42. Василенко И. А. Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства. / И. А. Василенко / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Философский факультет. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. — 272 с.

43. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). / В. В. Василькова. – СПб. : Издательство “Лань”, 1999. – 480 с. – (Серия: “Мир культуры, истории и философии”).

44. Василькова В. В. Синергетика и социологический эволюционизм. / В. В. Василькова // Синергетическая парадигма. – 2003. – № 1. – С. 50 – 58.

45. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. / [А. М. Воден (пер.), Ю. В. Перов (вступ. ст.), К. А. Сергеев (вступ.ст.)]. – СПб. : Наука, 2000. – 479 с. – (Слово о сущем).

46. Гегель Г. В. Ф. Сочинения / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Наука, 1959. – . –

Т. IV. – М. – 440 с.

47. Генетические коды цивилизации: материалы третьей научной конференции [“Человек и природа – проблема социоестественной

истории”], (сентябрь 1994 г., Феодосия, Республика Крым) / [Кульпин Э. С. (ред.)]. – М. : “Московский лицей”, 1995. – 200 с.

48. Герцен А. И. Сочинение в девяти томах. / А. И. Герцен / [под общей ред. В. П. Волгина и др.]. – М. : Гослитиздат, 1955. – .–

Т. 2 : – Дилетантизм, 1955. – 515 с.

49. Гиппократ Избранные книги. / [В. П. Карпов (ред., вступ. ст. и примеч.), В. И. Руднев (пер.)]. – М. : Сварог, 1994. – 736 с.

50. Гісем О. В. Історія України в таблицях. / Гісем О. В., Мартинюк О. О., Трухан О. Ф. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2007. – 478 с.

51. Глазко В. І. Цивілізаційні кризи і революції: генно-культурна парадигма / В. І. Глазко // Вісник НАН України. – 2006. – № 9. – С. 24 – 43.

52. Глотов М. Б. Преемственность социальная // Социологическая энциклопедия. В 2 т. / [В. Н. Иванов (гл.ред.)] / Национальный общественно-научный фонд. – М. : Мысль, 2003 – .–

Т. 2. : Н – Я. – С. 249 – 250.

53. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до “помаранчевої революції”. / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32 – 51.

54. Головнев А. Конечная Вселенная: Физико-философская концепція. / А. Головнев. – К. : Издательский Дом Дмитрия Бураго, 2002. – . –

Кн. 1: Три тайны Вселенной: Мироздания, Жизнь, Разум. – 344 с.

55. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис... доктора політ. наук: 23.00.02 / В. П. Горбатенко / НАН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького. – К., 1999. – 379 арк.

56. Горбатенко В. П. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. / В. П. Горбатенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 3 – 13.

57. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 239 с.

58. Горбатенко В. П. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України. / В. П. Горбатенко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 9 – 12.

59. Горєлов М. Є. Цивілізаційна історія України. / Горєлов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень; Інститут археології. – К. : ТОВ УВПК "ЕксОб", 2005. – 632 с.

60. Грачев Г. В. Личность и общество в условиях кардинальних общественных измененииний: формирование концепции информационно-психологической безопасности / Г. В. Грачев // Синергетическая парадигма. – 2003. – № 1. – С. 312 – 330.

61. Грееф Г. Общественный прогресс и регресс. / Г. Грееф. – СПб. : Типография Ю. Н. Эрлих, 1896.

62. Грушевський М. С. З політичного життя Старої України: Розвідки, статї, промови / М. С. Грушевський. – К., 1917. – 127 с. – Описано мовою оригіналу.

63. Грушевський М. С. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. / П. С. Сохань (голова ред.кол.) / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського та ін. – 2.вид. – К. : Наукова думка, 1991. – .– (Пам'ятки історичної думки України).

Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII віків. – 687 с.

64. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь. / [А. Л. Тахтаджян (отв.ред.)]. / РАН / – 2-е изд., доп. – СПб. : Наука, 2001. – 568 с. – (Серия "Классики науки").

65. Дашков Г. В. Наследование // Социологическая энциклопедия. В 2 т. / [В. Н. Иванов (гл.ред.)]. / Национальный общественно-научный фонд. — М. : Мысль, 2003 – .–

Т. 2. : Н – Я. – С. 17 – 18.

66. Данилов-Данильян В. И. Моделирование: системно-методологический аспект. / Данилов-Данильян В. И., Рыбкин А. А. // Системные исследования. – М., 1982. – С. 182 — 209.

67. Делакрое К. Х. Синергетика и познание социальных трансформаций / К. Х. Делакрое // Синергетическая парадигма. – 2003. – № 1. – С. 18 – 35.

68. Дмитренко М. А. Формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства (політологічний аналіз): дис... кандидата політ. наук : 23.00.03 / М. А. Дмитренко / АПН України. Інститут вищої освіти. – К., 2005. – 190 арк.

69. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. / Р. А. Додонов / Запорожский государственный университет. – Запорожье : РА “Тандем-У”, 1999. – 256 с.

70. Драгневич О. В. Спадкування: за законом і за заповітом / О. В. Драгневич. – К. : Видавець Фурса С. Я., 2005. – 60 с. – (Серія “Правовий всеобуч населення”).

71. Дробницкий О. Г. Ценность. / О. Г. Дробницкий // Философская энциклопедия. – Т. 5. – М. : Государственное научное издательство “Советская энциклопедия”, 1970. – С. 462.

72. Дьяченко А. П. Словарь авторских терминов, понятий и названий. / А. П. Дьяченко. – М. : ИКЦ “Академкнига”, 2003. – 376 с.

73. Дьяченко Н. В. Преемственность в развитии культуры и культурный процесс: [учеб. пособие] / Н. В. Дьяченко. — Харьков : Изд-во при ХГУ “Основа”, 1984. – 84 с.

74. Дьяченко Н. В. Отрицание и преемственность в развитии культуры. / Н. В. Дьяченко. – Харьков : Изд-во при ХГУ “Основа”, 1992. – 171 с.

75. Егоров В. К. Еще раз об осмыслении культуры: чтобы нове предложения не затмили проверенные. / В. К. Егоров // Синергетическая парадигма. – 2003. – № 1. – С. 370 – 384.

76. Жюлиа Дидье Философский словарь / Жюлиа Дидье / [Н. В. Андреева (пер. на рус.яз)]. – М. : Международные отношения, 2000. – 539 с.

77. Заіка Ю. О. Становлення та розвиток спадкового права в Україні. / Ю.О. Заіка. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 280 с.

78. Закономерности развития сложных систем: эволюция и надмолекулярные неравновесные явления. / Э. Н. Елисеев, В. В. Бакакин, Н. В. Белов и др. / [под ред. К. О. Кратца, Э. Н. Елисеева]. – Л. : “Наука”, Ленинградское отделение, 1980. – 343 с.

79. Захарченко М. В. Історія соціології від античності до початку XX ст. : [посібник для студентів вузів]. / М.В. Захарченко, О. І. Погорілий. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.

80. Зеленько Г. І. “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України / Зеленько Г. І. – К. : Критика, 2003. – 216 с. – (Серія “Критичні студії”).

81. Зеленко Г. І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: дис... кандидата політ. наук: 23.00.02 / Г. І. Зеленько / НАН України. Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса. – К., 2001. – 190 арк.

82. Зубков С. А. Политическое развитие и его движущие силы в современном обществе : [учеб. пособие]. / С. А. Зубков, А. И. Панов. – М. : МИИТ, 2000. – 164 с.

83. Исаев В. Д. Человек в пространстве цивилизации и культуры / В. Д. Исаев. – Луганск : Світлиця, 2003. – 188 с.

84. Исмаилов Ф. Ю. Преемственность в историческом процессе. / Ф. Ю. Исмаилов / [под ред. Ж. Т. Туленова]. – Ташкентский педагогический институт имени Низами. – Ташкент : Изд-во “Фан” Узбекской ССР, 1989. – 174 с.

85. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи / Г. Іскакова // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 128 – 134.

86. Історія держави і права України: Курс лекцій. / [Шевченко О. О., Самохвалов В. О., Шевченко М. О., Капелюшний В. П.; Гончаренко В. Г. (ред.)]. – К. : Вентурі, 1996. – 288 с.

87. Історія світової кльтури: [Навч. посіб. для студ гуманіт спец. вищ. навч.закл.]. / [Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. В. Шинкаренко, В. С. Гриценко, В. В. Єфименко]. – 4-е вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2003. – 368 с.

88. Історико-політичні уроки української державності: енциклопедичний словник / [Відп. ред. Ю. І. Римаренко] / НАН України. Інститут держави і права імені В. М. Корецького та ін. – К.; Донецьк, 1998. – 544 с.

89. Каган М. С. Философская теория ценностей. / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.

90. Калініченко М. Влада громадянського суспільства: [Монографія]. / М. Калініченко. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2006. – 175 с.

91. Картель Н. А. Генетика: Энциклопедический словарь. / Н. А. Картель, Е. Н. Макеева, А. М. Мезенко / Институт генетики и цитологии НАН Беларуси, Белоруский республиканский фонд фундаментальных исследований. – Минск : Тэхнология, 1999. – 448 с.

92. Категоренко О. І. Трансформаційні та модернізаційні аспекти політичної системи сучасної України: політологічний аналіз: дис. ...

кандидата політ. наук: 23.00.02 / О. І. Категоренко / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2004. – 183 арк.

93. Качуровський М. О. Синергетика: нове мислення: [навч. посібник]. / Качуровський М. О., Наумкіна О. А., Цикін В. О. / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка – Суми : СумДПУ, 2004. – 128 с.

94. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач. / Дж. Клир / [пер. с англ. М. А. Зуева]. – М. : Радио и связь, 1990. – 539 с.

95. Колеватов В. А. Социальная память и познание / В. А. Колеватов. – М. : Мысль, 1984 – 190 с.

96. Корнієнко В. О. Політичний ідеал: проблеми еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку: дис... доктора політ. наук: 23.00.03 / В. О. Корнієнко / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 413 арк.

97. Космина В. Г. Вступ до історії сучасної цивілізації: Конспект лекційного курсу: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей. / В. Г. Космина / Запорізький державний університет. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 76 с.

98. Костюк В. Н. Изменяющиеся системы / В. Н. Костюк / РАН ВНИИ системных исследований. – М. : Наука, 1993. – 352 с.

99. Костюк В. Н. Теория эволюции и социоэкономические процессы. / В. Н. Костюк. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 176 с.

100. Крип’якевич І. П. Історія України. / І. П. Крип’якевич. – Львів : Світ, 1990. – 519 с. – (Пам’ятки Історичної думки України).

101. Крисаченко В. С. Философский анализ эволюционизма. / В. С. Крисаченко / отв. ред. В. Л. Храмова / АН УССР. Институт философии. – К. : Наукова думка, 1990. – 216 с.

102. Кудрявцев В. Н. Социальные деформации: (причины, механизмы и пути преодоления) / В. Н. Кудрявцев / РАН. Институт государства и права. – М., 1992. – 134 с.

103. Кули Ч.Х. Человеческая природа и социальный порядок. / Ч. Х. Кули / пер. с англ. – М. : Идея – Пресс, ДИК, 2000. – 309 с. – (Университетская библиотека).

104. Кухтенко А. И. Эволюция, коэволюция, хаос. / А. И. Кухтенко. – К., 1993. – 37 с.

105. Кухтенко А. И. Аналитическая теория логико-динамических систем. / А. И. Кухтенко. – К., 1994. – 45 с. – (Перепр. / НАН Украины ; Институт кибернетики имени В. М. Глушкова; 94 – 20).

106. Кучмаева И. К. Культурное наследие: современные проблемы. / И. К. Кучмаева / [отв.ред. А. И. Арнольдов]. – АН СССР, Институт философии – М. : Наука, 1987. – 173, [1] с.

107. Кучмаева И. К. Социальные закономерности и механизмы наследования культуры. / И. К. Кучмаева – М. : Государственная академия славянской культуры, 2006. – 277 с.

108. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. / Д. Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. / [Віталій Лях (упоряд.)]. / Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : Либідь, 1996. – С. 362 – 380.

109. Лапкин В. В. Концепция эволюционного усложнения мировой политической системы. / В. В. Лапкин, В. И. Пантин // Политические исследования. – 2006. – № 1. – С. 157 – 174.

110. Ленин В. И. Полное собрание сочинений в 40 т. / В. И. Ленин / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1977 – . –

Т. 29. – 1977. – 535 с.

111. Леонтьєва Л. Проблема протидії інформаційно-психологічному впливу в сучасних умовах. / Л. Леонтьєва // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 65 – 73.

112. Лобань Т. Особливості українського менталітету та його вплив на процес державного будівництва в Україні. / Т. Лобань // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 106 – 112.

113. Лосев А. Ф. Сущность. / И. Т. Фролов (ред.) – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 550.

114. Лукашев А. В. Принцип эволюции. / А. В. Лукашев. – СПб. : Издательский дом “Бизнес-Пресса”, 2000. – 238 с.

115. Луман Н. Власть. / Н. Луман / [пер. с нем. А.Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.

116. Лясота А. Є. Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи: дис... кандидата політ. наук: 23.00.02 / А. Є. Лясота / Дніпропетровський національний університет. – Д., 2005. – 220 арк.

117. Мартинюк С. Є. Генезис інформаційної цивілізації: [Монографія]. / С. Є. Мартинюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 150 с.

118. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homosapiens. / Й. Масуда // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. / [Віталій Лях (упоряд.)] / Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : Либідь, 1996. – С. 335 – 361.

119. Методологія соціального пізнання: здобутки та проблеми. Матеріали Всеукраїнскої науково-теоретичної конференції 25 травня 2005року / [В. І. Воловик (голова редкол.)] / Інститут вищої освіти АПН України; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Запорізький національний університет; Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Київ–Запоріжжя : Просвіта, 2005. – 332 с.

120. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній України: виклики й відповіді. / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 3 – 8.

121. Михальченко М. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 18 – 28.

122. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы (эколого-политический анализ). / Н. Моисеев / Международный независимый эколого-политологический университет – М. : МНЭПУ, 1994. – 47 с.

123. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. / Н. Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.

124. Мостяєв О. Світ як затриманий розпад: Роздуми щодо еволюції відкритих систем. / О. Мостяєв. – К. : МП “Леся”, 2004. – 346 с.

125. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури України. / В. Нагорний // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 83 – 94.

126. Налимов В. В. Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного. / Налимов В. В., Дрогалина Ж. А. – М. : Изд-во “Мир идей”, АО АКРОН, 1995. – 432 с.

127. Налимов В. В. Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье. / В. В. Налимов. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 344 с.

128. Налимов В. В. Самоорганизация как творческий процесс: философский аспект. / В. В. Налимов // Синергетическая парадигма. – 2002. – № 1. – С. 143 – 154.

129. Наследование // Биология: Энциклопедия / Гл. ред. М. С. Гиляров. – М.: Большая Росийская Энциклопедия, 2003. – 884 с. – С. 394.

130. Наследственность // Биология: Энциклопедия / Гл. ред. М. С. Гиляров. – М.: Большая Росийская Энциклопедия, 2003. – 884 с. – С. 395.

131. Негодаев И. А. На путях к информационному обществу / И. А. Негодаев. – Ростов-на-Дону, 1999. – 396 с.

132. Николаева М. И. Политическая система современной Украины: процессы институциональных изменений и стабилизации: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / М. И. Николаева / Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. – О., 2003. – 192 л.

133. Ніколаєв Є. Постіндустріальний процес як виклик для інституту держави. / Є. Ніколаєв // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 144 – 155.

134. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: дис. ... доктора політ. наук: 23.00.02 / О. В. Новакова / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганск, 2007. – 386 арк.

135. Новейший философский словарь. / А. А. Грицанов (сост. и гл. науч. ред.). – 3.изд., испр. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1279 с. – (Серия “Мир энциклопедий”).

136. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: [Монграфія]. / Ю. М. Оборотов. – Одеса : “Юридична література”, 2001. – 160 с.

137. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): [Монграфія]. / Ю. М. Оборотов. – Одеса : “Юридична література”, 2002. – 280 с.

138. Обушний М. І. Політологія: Довідник, навч. посіб. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач, [за ред. М. І. Обушного] / Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. – К. : Довіра, 2004. – 599 с.

139. Олех Л. Г. Цивилизация и революции. / Л. Г. Олех / [отв.ред. А. Т. Москаленко]. – Новосибирск : Наука. СО., 1989. – 192 с. – (История и современность).

140. Оноприенко Ю. И. Биологическая организация и наследственная информация. / Ю. И. Оноприенко. – АН СССР, Дальневосточное отделение, Биологический почв. институт. – Владивосток : ДВО АНСССР, 1990. – 168, [2] с.

141. Остапенко М. А. Політична культура сучасноїмолоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва): дис... кандидата політ. наук: 23.00.03 / М. А. Остапенко / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2000. – 207 арк.

142. Остапенко М. А. Політичний плюралізм як базова цінність політичної культури демократичного типу. / М. А. Остапенко // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції [“Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі”], (Київ, 8-9 лютого 2006 року) / Укл. Г. О. Нестеренко / За ред. В. П. Беха. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2006. – 364 с.

143. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства: [Навч. посібник для студ гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів] / Ю. В. Павленко / Міжнародний фонд Відродження. – К. : Либідь. – 1996. – 358 с. – (Програма “Трансформація гуманітарної освіти в Україні”).

144. Павлов Т. Избранные философские произведения. В 4-х т. / Т. Павлов / [пер. с болг. ред. О.И.Попов]. – М. : Иностранная литература, 1961, – . –

Т.1. – 1961. – 602 с.

145. Перминова О. С. Профессионализм как реализация жизненного смысла. / О. С. Перминова // Кадры предприятия. –2002. – № 2. – С. 55 – 71.

146. Пилипенко В. Е. Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (синергетический подход). / Пилипенко В. Е., Поддубний В. А., Черненко И. В.; [отв. ред. Ю. Н. Пахомов] / АН Украины; Институт социологии (Киев). – К. : “Наукова думка”, 1993. – 96 с.

147. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений. / Ю. М. Плотинский. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Логос, 2001. – 296 с.

148. Плохинский Н. А. Наследуемость. / Н. А. Плохинский / [отв. ред. канд. биол. наук З. С. Никоро]. – Новосибирск : Редакционно-издательский отдел сибирского отделения АНСССР, 1964. – 196 с.

149. Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: в 2 т. / Европейский ун-т в Санкт-Петербурге. Факультет политических наук и социологии; Общество социальных исследований и публицистики (GSFP); [Владимир Гельман (науч.ред.), Петра Штыков (ред.сост.), Симона Шваниц (ред.сост.)]. – СПб. ; М. ; Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге; Летний сад; Berliner Debatte Wissenschafftsverlag, 2003. – .–

Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы. – 2003. – 510 с.

150. Пойзнер Б. Н. Хаос, порядок, время в древних картинах мира. / Б. Н. Пойзнер // Синергетическая парадигма. – 2003. – № 1. – С.508 – 518

151. Политическая энциклопедия: В 2 т. / Национальный общественно-научный фонд / Г. Ю. Семигин (пред. науч.-ред.совета). – М. : Мысль, 2000. – . –

Т. 1 : А – М. – 752 с.

152. Политическая энциклопедия: В 2 т. / Национальный общественно-научный фонд / Г. Ю. Семигин (пред.науч.-ред.совета). – М. : Мысль, 2000. – . –

Т. 2 : Н – Я. – 704 с.

153. Политические системы современности: (Очерки). / [Ф. М. Бурлацький, Г. Н. Манов, В. Г. Каленский и др.; отв. ред. Ф. М. Бурлацкий, В. Е. Чиркин]. – М. : “Наука”, 1978. – 253 с.

154. Політична історія України XX ст.: у 6 т. / О. В. Гарань, О. М. Майброда, Ю. І. Шаповал та ін. / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса – К. : Генеза, 2003. – . –

Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002). – 696 с.

155. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. / [Курас І. Ф, Рудич Ф. М., Балабан Р. В. та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 350 с.

156. Політологічний енциклопедичний словник. / В. Б. Авер'янов, І. В. Алесєєнко, С. С. Андрєєв, О. В. Антонюк / [Ю. С. Шемшученко (відп. ред.), В. П. Горбатенко (упоряд.)]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – 736 с. – (НАН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького; Українська асоціація політологів).

157. Політологічний словник: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. / М. Ф. Головатий, О. В. Антонюк (ред.): Міжрегіональна академія управління персоналом. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

158. Политология: Словарь-справочник. / [М. А. Василик, М. С. Вершинин, Л. Д. Козырева, И. А. Барыгин, Ю. В. Косов]. – М. : Гардарики, 2000. – 328 с. – (Disciplinae).

159. Политология: [Учеб. пособ. для студ. вузов]. / [Н. И. Сазонов, А. А. Фисун, В. И. Чигиринов и др; Н. И. Сазонов (ред.-сост.)]. / Харковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков : Фолио, 2001. – 831 с.

160. Політологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф.; [О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.).] – 2. вид., перероб., доп. – К. : Видавничий центр "Академія", 2001. – 526 с. – (Серия "Альма-матер").

161. Політологія: підручник. / Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф.; [О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.).] – 3. вид., перероб., доп. – К. : Видавничий центр "Академія", 2008. – 567 с. – (Серия "Альма-матер").

162. Політологія: Термінологічний словник. / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв / Є. М. Луценко (уклад.). – К. : ДАКККіМ, 2005. – 176 с.

163. Поляков В. А. Эволюция человечества. Закономерности развития цивилизации / В. А. Поляков / Международная научная школа универсологии (МНШУ); Международный союз академий (МСА); Российская национальная академия управления, межсистемного прогнозирования и кардинальной психологии (РНАУМПКП); Всеукраинская академия управления, межсистемного прогнозирования и кардинальной психологии (УАУМПКП); Беларусское отделение МНШУ (ОЭС). – М. : Издательство “Национальной академии управления, межсистемного прогнозирования и кардинальной психологии”, 2002. – 40 с. – (Причинная системология, социосистемология, универсология).

164. Пономарев А. А. Синергетика живих систем / А. А. Пономарев / НАН Украины. Научно-учебный центр прикладной информатики . – Киев, 2004. – 77 с.

165. Популярний энциклопедический словарь. – М. : Научное издательство “Большая Российская энциклопедия”, 2001. – 1583 с.

166. Предборська І. М. Мінливість, соціум, людина: [Монографія]. / І. М. Предборська. – Суми : “Слобожанщина”, 1995. – 136 с.

167. Преемственность поколений как социальная проблема / [Редколлегия: канд. филос. наук Л. Н. Москвичев (отв. ред) и др.]. – М. : Изд-во “Мысль”, 1973. – 295 с.

168. Проблема взаимосвязи организации и эволюции в биологии: (советско-польское исследование). / И. К. Лисеев (отв.ред.) / АН СССР. Институт философии. – М. : Наука, 1978. – 295 с.

169. Проблеми коеволюції. Філософські науки: зб. наук. пр. / [Вандишев В.М. (ред)] / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка – Суми : Ред. вид. від СДПУ ім. А.С. Макаренка, 2000. – 98 с.

170. Прокофьев Ф. И. Общество: проблемы механизма и направленности движения / Ф. И. Прокофьев / Приднепровская государственная академия строительства и архетектуры. Кафедра философии и политологии. – Д. : Сузір’я, 2000. – 104 с.

171. Проскуріна О. Політико-правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні. / О. Проскуріна // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 62 – 68.

172. Пугачев В. П. Политология: Справочник студента. / В. П. Пугачев. – М. : Филологическое общество “Слово”, 1999. – 576 с.

173. Развитие политических систем в современном мире. / [Ред. кол. : М. С. Айвазян, Г. Н. Манов, С. П. Перегудов ; В. Е. Чиркин (отв.ред.) и др.]. / АН СССР, Институт государства и права. Советская ассоциация политических наук. – М. : “Наука”, 1981. – 200 с.

174. Ракитов А. И. Новый информационный подход к взаимосвязи истории, иформации и культуры: пример России / А. И. Ракитов // Вопросы философии.– 1994. – № 4. – С. 14 – 34.

175. Ракитов А. И. Системно-логический анализ понятия наследственность. / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1974. – № 10. – С. 119 – 129.

176. Рамзевич Н. К. Словарь гуманитария. / Н. К. Рамзевич. – М. : Былина, 1998. – 313 с.

177. Реєнт О. П. Історія України у схемах і таблицях: [Навч. посіб. для студ. вузів і шкіл]. / Реєнт О. П., Шевченко В. М. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 162 с.

178. Розвиток суспільства: [Монографія]. / [Е. Афонін, Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук, І. Грицяк; І. Розпутенко (заг.ред.), Б. Лессер (заг.ред.)]. / Національна академія державного управління при Презедентові України. Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів. – К. : К.І.С., 2004. – 340 с. – (Книгозбірня державного управління).

179. Розумний М. Розвиток політичної системи України: виклики і загрози. / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 9 – 13.

180. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій. / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 35 – 49 .

181. Руденко Ю. Ю. Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз): дис... кандидата політ. наук: 23.00.02 / Ю. Ю. Руденко / АПН України. Інститут вищої освіти. – К., 2003. – 181 арк.

182. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави. / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 3 – 14.

183. Рябов С. Г. Політологія: Підручник / С. Г. Рябов. – 3-е вид., перероб., доп. / За ред. О. В. Бабкиної, В. П. Горбатенка. – К.: Академія, 2006. – 526 с.

184. Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів / С. Г. Рябов. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : Видавничий дім “КМ Академія”, 2001. – 253с. – (Серія “Книга НаУКМА”).

185. Свидерский В. И. Новые философские аспекты элементно-структурных отношений. / В. И. Свидерский, Р. А. Зобов / Ленинградский государственный университет имени А. А. Жданова. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1970. – 128 с.

186. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики. / Т.В. Семигіна. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 256 с.

187. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия. / В.Ф. Сержантов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 359 [1] с.

188. Сидельникова Т. Т. Политология: коментарии, схемы, афоризмы: [учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений]. / Т. Т. Сидельникова, Д. А. Темников, И. А. Шарагин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.

189. Системность и эволюция / [отв. ред. Ю.А. Шрейдер]. – М. : Наука, 1984. – 92 с. – (АН СССР. Московское общество испытатлей природы, Институт биологии развития).

190. Словарь современных понятий и терминов. / Н. Т. Бунимович, Г. Г. Жаркова, Т. М. Корнилова, В. А. Макаренко, Л. Д. Петрова и др. / [Н. Т. Бунимович (общ. ред.)]. – 4-е изд., дораб. и доп. – М. : Республика, 2002. – 527 с.

191. Содержание. / Словарь иностранных языков. – 17-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1988. – С. 536.

192. Сорокин П. А. Система социологии. / П. Сорокин. – М. : Наука, 1993 – .– (Социологическое наследие).

Т. 1: Социальная аналитика: Учение о строении простейшего родового социального явления. – 447 с.

193. Социальная философия: [Учебник]. / [Андрущенко В. П., Горлач Н. И. (ред.)]. — Киев-Харьков : Издательский центр “Единорог”, 2002. – 736 с.

194. Социологическая энциклопедия. В 2 т. / [В. Н. Иванов (гл.ред.)] / Национальный общественно-научный фонд. – М. : Мысль, 2003 – .–

Т. 2. : Н – Я. – 863 с.

195. Социологический энциклопедический словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. / [Г.В. Осипов (ред.), З.Т. Голенкова (сост.)]. / РАН; Институт социологии (Москва); Институт социально–политических исследований. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 488 с.

196. Социология: Энциклопедия / [А. А. Грицианов (сост.), В. И. Абуменко, Б. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко]. – Минск : Книжный дом, 2003. – 1312 с. – (Серия “Мир энциклопедий”).

197. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира. / [под ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова]. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2005. – 592 с.

198. Стасевич В. П. Культура як аксіологічний феномен буття (соціально-філософський аналіз природи та ієрархії культури): дис... кандидата філос. наук : 09.00.03 / В. П. Стасевич. – Донецьк, 2004. – 166 с.

199. Суханов И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. / И. В. Суханов. – М. : Политиздат, 1976. – 216 с.

200. Тахтаджян А. Л. Principia tektologica. Принципы организации и трансформации сложных систем: эволюционный подход. / А. Л. Тахтаджян. – изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб. : Издательство СПХФА, 2001. – 121 с.

201. Ткач О. І. Політологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл]. / О. І. Ткач – К. : Ельга: Ніка-Центр, 2003. – 264 с.

202. Ткач О. І. Стратегії політичної модернізації країн Латинської Америки: дис... доктора політ. наук: 23.00.02 / О. І. Ткач / Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 2007. – 428 арк.

203. Ткачук В. Особливості дослідження та моделювання політичних процесів в Україні. / В. Ткачук // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 34 – 39.

204. Токар Л. О. Сучасні уявлення про спадковість. / Л. О. Токар. – К. : Вид-во “Радянська школа”, 1962. – 173 с.

205. Тоффлер А. Будущее труда: пер. с англ. / А. Тоффлер // Новая технократическая волна на Западе / [сост. и вступ, ст. П. С. Гуревича]. – М. : Прогресс, 1986. – С. 250 – 275.

206. Тоффлер Е. Третя хвиля. / Е. Тоффлер // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. / [Віталій Лях (упоряд.)] / Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : Либідь, 1996. – С. 275 – 334.

207. Тоффлер Е. Третя Хвиля. / Е. Тоффлер / [Андрій Євса (пер. з англ.)]. – К. : Видавничий дім “Всесвіт”, 2000. – 475 с. – (Міжнародний футурологічний бестселер).

208. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме. / В. П. Тугаринов. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1968. – 124 с. –

(Ленинградский ордена Ленина государственный университет имени А. А. Жданова).

209. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1972. – 272 с.

210. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. / Д. Н. Узнадзе / АН ГрССР, Институт психологии имени Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 451 с.

211. Устич С. І. Системне дослідження суспільства. / С. І. Устич. – Львів : Світ, 1992. – 136 с.

212. Філософія: [підручник для вищої школи]. / [В. С. Афанасенко, В. І. Волович, Г. Т. Головченко, М. І. Горлач, В. Г. Кремень; В. Г. Кремень (заг.ред.), М. І. Горлач (заг.ред.)]. – 3-е вид., перероб. та доп. – Х. : Прапор, 2004. – 735 с.

213. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник. / НАН України; Академія педагогічних наук України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка / [Л. В. Губерський (ред.), В. П. Андрущенко (авт.- упоряд.)]. – К. : Знання України, 2002. – 669 с.

214. Философский словарь: Разъяснение философских категорий, понятий, терминов. Описание осн. филос. направлений и школ. Персоналии и взгляды выдающихся философов от античности до современности. Целостный взгляд на философию. Доступность и окрытость материала / [Игорь Васильевич...Андрущенко (авт.- сост.)]. – К. : А.С.К., 2006. – 1053 с. – (Новые словари).

215. Философский словарь / М. М. Розенталь (ред.). – изд. 3-е. – М. : Политиздат, 1975. – 576 с.

216. Философский словарь / И. Т. Фролов (ред.) – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

217. Философский словарь = Philosophisches Worterbuch: Основан Генрихом Шмидтом / [Георги Шишкофф (ред.перераб.изд.), М. М. Беляев

(пер.с нем., сверка и ред.текста), В. А. Малинин (общ.ред.)]. – 2-е. изд., перераб. – М. : Республика, 2003. – 575 с.

218. Філософський словник соціальних термінів. / Андрущенко В. П., Андрущенко Т. В., Бакіров В. С., Балабанова Г. П. [заг. ред В. П.Андрущенко]. – 3 вид., доп. – Київ – Харків : "Р.И.Ф.", 2005. – 672 с.

219. Философский энциклопедический словарь. / [Е. Ф. Губский (ред. сост.)] – М. : ИНФРА-М, 2005. – 576 с. – (Библиотека словарей "ИНФРА-М").

220. Философский энциклопедический словарь / [Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.Э. Араб-Оглы, Л.Ф. Иличев и др.] – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

221. Філософський енциклопедичний словник. / [В. І. Шинкарук (голова редкол.)] / НАН України; Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с. – (Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень).

222. Фісун О. Політико-режимна трансформація України та дилеми пострадянського неопатримоніалізму: гегемонія, картель чи консенсус еліт? / О. Фісун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Питання політології. – 2002. – № 555. – С.42 – 51.

223. Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи. / О. Фісун // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 39 – 50.

224. Франкл В. Человек в поисках смысла: [Сб.]. / Франкл В. Э. / [пер. с англ. и нем., общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева; вступ статья Д. А. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.– (Библиотека зарубежной психологии).

225. Хилько М. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей / М. Хилько // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 115 – 126.

226. Ходаківський В. Д. Трансформація політичного режиму в Україні як предмет політологічного дослідження. / В. Д. Ходаківський // Матеріали

міжнародної науково-теоретичної конференції [“Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі”], (Київ, 8 – 9 лютого 2006 року) / Укл. Г. О. Нестеренко / За ред. В. П. Беха. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2006. – 364 с.

227. Хьелл Л. Теория личности; Основные положения, исследования и применение: [учеб. пособие для студ. и аспирантов психологических фак., а также слушателей курсов психологических дисциплин на гуманит. фак. вузов] / Хьелл Л., Зиглер Д. / [С. Меленявская (пер. с англ.), Д. Викторова (пер. с англ.)]. – Спб. : Питер, 1997. – 608 с. – (Мастера психологии).

228. Цикин В. О. Философия самоорганизации сложных систем. / В. О. Цикин. – Сумы : СГПУ, 2001. – 196 с.

229. Чавчадзе Н. З. Культура и ценности. / Н. З. Чавчадзе. – Тбилиси : Мецние-реба, 1984. – 171 с. – (В надзаг.: АН ГрССР, Институт философии).

230. Человек и общество (политология): краткий энциклопедический словарь-справочник. / [отв. ред. Борцов Ю. С., науч. ред. Коротец И. Д.]. – Ростов-на-Дону : Изд-во “Феникс”, 1997. – 608 с.

231. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения. / [И. Т. Фролов (отв.ред); П. С. Гуревич (сост.)]. – М. : Политиздат, 1991. – 464 с.

232. Чешко В. Ф. Наука, этика, политика: социокультурные аспекты современной генетики. / Чешко В. Ф., Кулинченко В. Л. / Украинская ассоциация по биоэтике. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 227 с.

233. Чипорович А. Человек как участник целостного, саморазвивающегося потока жизни на Земле. / А. Чипорович // Общественные науки и современность. – 1993. – № 6. – С. 98 – 109.

234. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовського. / Ф. М. Шабульдо. – К., 1987. – 392 с.

235. Шевченко В. О. Універсальний природний цикл. Загальна інформаційно-ентропійна концепція систем, що розвиваються (якісний аспект). / В. О. Шевченко. – К. : Вища школа, 1992. – 171 с.

236. Шевырногова Л. А. Преемственность поколений в поступательном развитии общества. / Л. А. Шеврыногова / [науч.ред. И. М. Чудинова]. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1983. – 110 с.

237. Шендрик А. И. Времен связующая нить: (Проблемы преемственности духовной культуры). / А. И. Шендрик. – М. : Знание, 1988. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия “Молодежная”; № 4).

238. Эволюция, коэволюция, хаос. / Кухтенко А. И. – Киев, 1993. – 37 с. – (Препр. / АН Украины. Институт кибернетики имени В. М. Глушкова; 93-5).

239. Эйзенштадт Ш. Н. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. / Ш. Н. Эйзенштадт / [А. В. Гордона (пер. с англ.), Б. С. Ерасова (ред.)] / Институт “Открытое общество”. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

240. Элемент // Словарь иностранных языков. – 17-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1988. – 608 с. – С. 582.

241. Юдин Б. Г. Природа. / Философский словарь / И. Т. Фролов (ред.) – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 461 – 462

242. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. / АН СССР. Институт истории естествознания и техники. – М. : Наука, 1978. – 391 с.

243. Юнг К. Г. Собрание сочинений. Психология бессознательного. / К. Г. Юнг / [пер. с нем.] – М. : Канон, 1994. – 359 с.

244. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец – М. : Наука, 1999. – 448 с.

245. Almond G. A., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nation. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963. – 562pp.

246. Van De Vijver G. Identification and psychic closure. A dynamic structuralist approach of the psyche // Closure. N.Y., 2000.

ДОДАТОК А

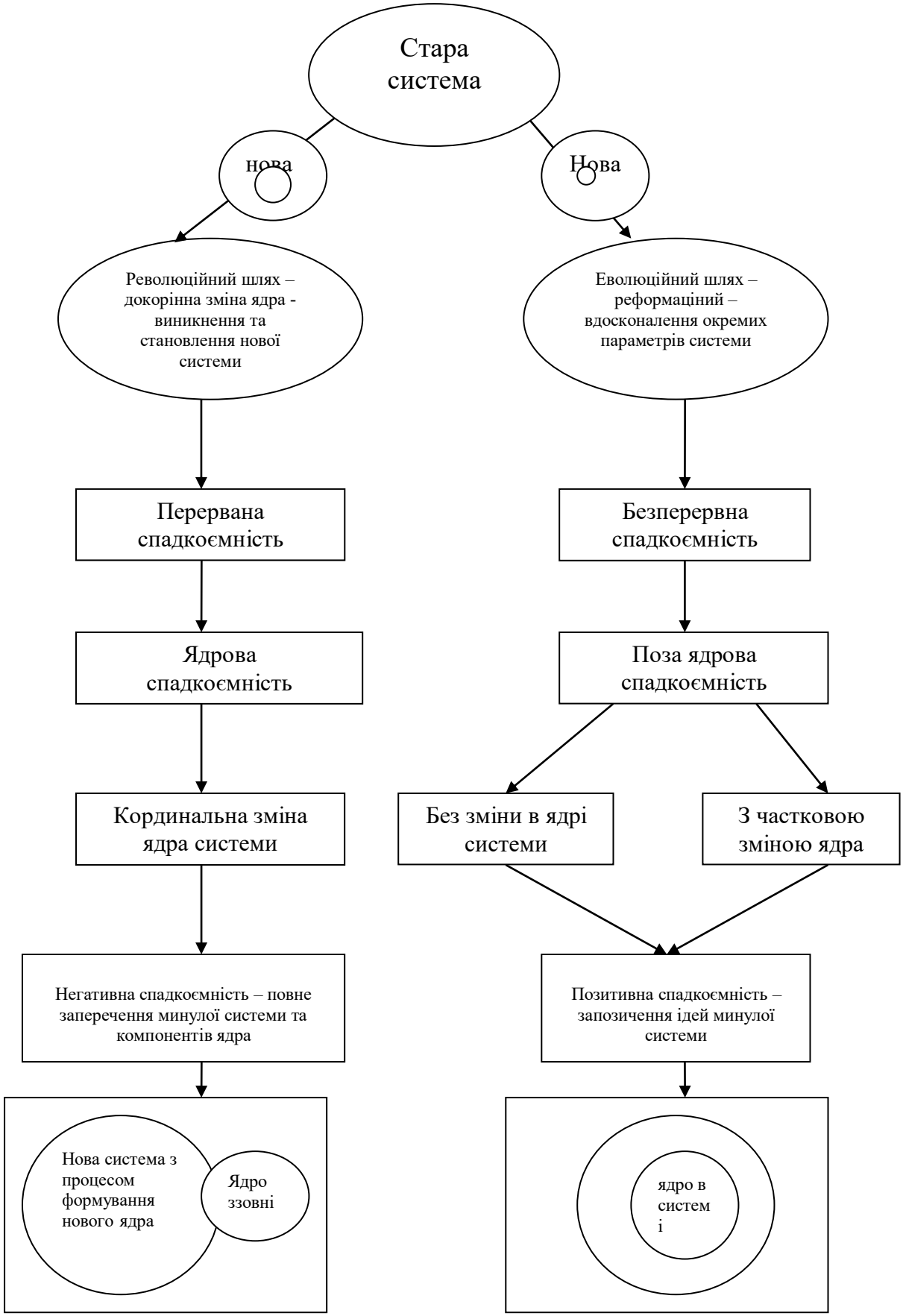
Форми прояву принципу спадкоємності в розвитку політичних систем

<table>
<tr><th>ЕТАПИ</th><th colspan="2">ЗОВНІШНІ ПРОЯВИ (спадкоємність у політичній системі)</th><th>ВНУТРІШНІ ПРОЯВИ (процеси, що відбуваються в ядрі)</th><th>ПРИКЛАД</th></tr>
<tr><td colspan="5">ФАЗА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ</td></tr>
<tr><td>Етап виникнення нової системи</td><td colspan="2">Нові елементи утворюють нову систему в межах протікання двох фаз:
• Скрита – нові елементи виникають в межах старої системи;
• Явна – нові елементи утворюють модернізовану структуру</td><td>Діє рівень збереження та формування. Ядро виходить у відкритий стан. Відбуваються процеси:
• фільтрації цінностей старої системи
• аналіз законсервованних та інтеріорізованих цінностей</td><td>Поява рухів за нові політичні відносини, уклади та за утоврення нової системи влади.</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Перехідний етап (найбільш тривалий)</td><td colspan="2">Аналіз сучасного стану системи. Демонтаж старої</td><td>Аналіз відповідності ядра новій системі. Прискорення процесів фільтрації та інтеріорізації</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">Зміна системи може відбуватися двома шляхами</td><td>революційним – докорінна змінна ідеології або винкнення нової, повне заперчення старого укладу</td><td>Ядро відштовхується за межі системи, на зміну йому приходе нове ядро, нової системи. Оскільки із-за прискорених темпів змін воно не здатно пропустити через себе обсяг інформації</td><td>Перевороти, бунти, революції, штурми Пострадянські республіки після розпаду СРСР</td></tr>
<tr><td>еволюційним – шляхом реформування або пошук нових ідей з метою модернізації</td><td>Шлях пошуку нових цінностей, ідей. Активізується рівень формування цінностей та постійно відбуваються процеси фільтрації та трансляції цінностей в межах ядра</td><td>Україна 1991-2004рр.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Зміна може носити інноваційний характер</td><td>Активізуються процеси пошуку нових ідей, відбувається ядрова спадковість з ітеріорізацією</td><td>Так само як революційним шляхом</td></tr>
</table>

		минулих цінностей	
	Зміна може носити іммітаційний характер	На зміну ядру приходить ядро іншої системи, яке береться за основу – зразок. Ядро системи відштовхується за її межі.	
Етап становлення	Продовжуються ідейні коливання в системі. Нова система може стати • в опозицію до старої злиття породженної системи зі старою	Активізуються процеси трансформації та відторгення цінностей старої системи починає Діяти рівень актуалізації, оскільки основне визначення пріорітетних цінностей вже відбулося та знову включається рвень формування, оскільки є постійно діючим.	Об'єднання прогресивних сил з старою владою або повна опозиція
ФАЗА РАЗГОРТАННЯ СИСТЕМИ			
Етап перетворення нової системи у цілісну розвинуту	Ідейні коливання змінені на чіткі цілі, відбувається усталення та укріплення системи влади, інституцій та політичний устрій	Розгортання ядра. Продовжує діяти рівень актуалізаціїз врахуванням процесів трансформації цінностей.	Україна у 2007-2009 рр.
ФАЗА ЗРІЛОСТІ СИСТЕМИ			
Етап дії лише елементів нової системи (етап плавної еволюції)	Розвиток системи у межах власних законів та параметрів руху, вдосконалення елементів та структури існуючої системи Виникнення зародків нової системи	Ядро повністю відповідає вимогам системи – дмінує рівень актуалізації та рівень формування нових якостей, оскільки вже виникають нові зародки системи цінностей	Америка Клінтона
ФАЗА ЗАНЕПЕДУ СИСТЕМИ			
Етап порушення структурних зв'язків з зовнішнім середовищем	Зниження рівня організованності системи. вичерпання ідеологічної домінанти. Втрата лідерства правлячої еліти або виснажлива боротьба за нього. Винкнення радикальної опопзиції	Ядро втрачає власну цінність і знов свиштовхується системою. Процеси тривають уповільнено, невизначенним є критерій фільтрації і невизначенним є місце існуючих цінностей.	100 днів, що потрясли СРСР. Доба пребудови

ДОДАТОК Б

Алгоритм прояву принципу спадкоємності в політичній системи



ДОДАТОК В

Порівняльна таблиця політичних систем різних історичних епох

Критерій	АГРАРНЕ		ІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО	ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО	
	Первісне суспільство	**Власне Аграрне**		**Інформаційне сусп. сьогодення (Перехідний період)**	**Майбутнє інформаційне (усталене/зріле)**
Нормативна підсистема	Звичаєве право, виникнення основ римського права	Римське право, загальнодержавне право, засноване на принципах спадкоємності влади	Становлення теорії суспільного договору, всезагальне виборче право	Верховенство права, демократична виборча система, становлення міжнародного права	Встановлення загального всесвітнього права, «Конституція для всіх»
Суб'єкти Влади	Голова роду, старійшини, шамани; пізніше – цар, фараон, імператор, наближенні до них та ппредставники вільних громадян	Король, наближенні (міністри та власники феодів), влада церкви, представники станів	Президент (або король), парламент та політичні партії, представництво буржуазії у владі, винкнення партій, що захищають інетереси пригніченних прошарків	Президент (або король), парламент та політичні партії, можливий вплив Міжнародних організацій та Союзів, ЗМІ	Так само, але домінуючим стане влада інформації (можливо у вигляді нової гілки влади)
Переважаючі форми правління	Порівняна демократія (грецькі полісита держава Інків), деінде - деспотії (переважно на Сході)	Воєнна демократія(період роздробленності в Середньовіччі); Станова монархія; Абсолютна монархія, з обмеженням влади феоділів	Буржуазна демократія, з переходом пізніше у тоталітарні режими (виникнення фашизму, коммунізму); формування національних держав	Переважно демократичні засади управління з посиленнм ролі міжнародних організацій та союзів	Демократія з утворенням Всесвітнього державного апарату

Структура державного апарату	Влада ділиться на: Верховну владу (цар, фараон, імператор); група наближенних (міністри, візірі, намісники в регіонах); судова (судді, тюремщики та поліція); воєнна (воєнні головуючи та отряди)	Верховна влада(король); наближенні (міністри, феодали); представники церкви та представники від кожного стану у владі	Розподіл влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову;	Затвердження нової структри на принципі розподілу влади та принципу балансу влади	Децентралізація влади згори, посиленн ролі Міжнародних гілок влади
Особливості політичної системи	Племінне самоуправління з колективним прийняттям рішень (суд черепків, Рада 500); розподіл влади за демократичними принципами	Виникнення представницьких органів, з представниками від кожного прошарку	Політичний плюралізм виникнення демократичних інститутів та массових партій	Розпад партій тоталітарних режимів, потяг до міжнародного співробітництва та міжнародної влади	Представництво у владі на професійній основі, виникнення та домінування влади інтелекту
Домінуючі цінності	Вільний громадянин	Віруючий громадянин	Вільна особистість, але...Відбуваєтьс я діфузія цінностей	Розумна, вільна людина	Розумна, вільна та знаюча людина – глобальна (організаційна) свідомість
Панівна ідеологія	Становлення свободи та демократії	Релігійна догматика переважає, домінує релігійна нетерпимість	Збереженням релігіозного розподілу (различия), зростає роль національно-етнічної приналежності	Домінування глобальної комп'ютерної культури, Людина-Світу	Головне багатство – інформація та професійне знання . Нова шкала цінностей – інновація.

ДОДАТОК Д

Прояв спадкоємності в розвитку політичної системи України

	Племена Трипілля	Скіфське царство	Київська Русь	Литовсько-Польський період	Козаччина	У складі Росії	Австро-Угорщини	Революція 1917-1920рр.	Радянський період	Сучасна доба
Нормативна підсистема	Посилена роль звичаїв	Влада обмежена звичаями, навіть для царя	Звід правових законів «Руська правда» та ін.		Система права, звичаїв «Козацький присуд», та «Козацькі порядки»		Система права, прийняття Конституції		Конституція СРСР, система права	Конституція та розгалужена система права
Суб'єкти влади	Рада дорослого нас., без визначеного лідера, пізніше – вождь	Влада вождя, що успадковується влада генеалогічних ліній	Князь, представники княжого роду військова дружина	Князь (не свій), представники династії, представники від родів давньорус. зверхників, вище духовество та міська верхівка	Генеральна військова концелярія, на чолі гетьман, Рада-сходка, інститут судочинства, місцеве самоврядування	Цар, уряд царя, інститут царських резидентів в Україні, Малоросійська колегія	Король, Сейм до складу якого обрано 32 українці	Представники влади більшовиків, лідери національних рухів, створювані уряди	Секретар ЦК КПРС, Всесоюзний з'їзд Рад	Парламент на чолі Спікер, Президент, Уряд та система місцевого самоврядування
Переважаючі форми правління	Зародки демократії, засн. На колективному пр.р.	Демократичний лад	Переважають монархічні та республіканські тенденції		Демократична республіка, переважає міське самоврядування	Монархія	Конституційна монархія	Постійно змінюються, переважають демократичні засади	Авторитаризм	Демократія
Структура державного апарату	Відсутній, оск. не має ознак держави	Межа утворення держави та аппарату	Утворення першої держави; на чолі князь з роду Рюріковичів, земля та влада розподіляється між членами роду, дружина	Держ.апарат панівної країни з представниками від давньорус.родів	Самоуправління з власним адм.устроєм (законодавчі, виконавчі і судові функції), в основі полково-сотенний принцип	Ліквідація автономії, імперія з бюрократично-поліційним режимом з 1870 року	Перехід до конституційного устрою для України	Прагнення утворити федерацію з Росією, яка змінилася ідеєю самостійної соборної України, закріплення традиції державництва	Союз республік,знищення попередніх здобутків будови державництва	Незалежна соборна Україна

Особливості політичної системи	Початок винкн. Керівних органів – потестарні функції	Домінування спадковості в ієрархії управління та житті	Мобільність посад	Припиняється процес державотворення	Завершується процес утворення укр держави, виникають перші політ. угруповання, рухи та партії	Виникають громадські об'єднання і патрії, заборона діяльності до 1905 року	Досвід парламентської діяльності, утворення політичних партій	Утворення та існування одночасно кількох політичних систем (гетьманат Скоропадського, Уряд Вінниченко, отманщина С.Петлюри, ЗУНР на Буковині, УРСР більшовиків)	Зруйнування традиційної соціальної стратифікації, монополізм у всіх сферах суспільсства	Незалежна держава з намаганням и побудувати громадянське суспільство
Домінуючі цінності	Земля	Земля, звичаї та норми	Земля, влада та православ'я	Віруючий громадянин, феномен роздвоєння свідомості	Вільна людина без обов'язків перед паном та державою, яка користується особливим імунітетом	Піднесення національної свідомості	Формування сучасної політичної нації	Принцип загальнолюдських прав і свобод	Виникнення феномену тоталітраної людини	Загальнолюдських прав та свобод
Панівна ідеологія	Збереження теориторії	Зміц. кордонів	Релігійність	Релігія та релігійна конфронтація	Утворення національної держави в етнічних межах	"Православ'я-самодержавство-народність"	Освідчений абсолютизм	Соціалізм, націократичні концепції та класократична, ідеологія повстанства	Партійна диктатура, очолювана вождем та підкріплена страхом, придушення інших ідеологій	Поліідеологічність, з послідовним відсіюванням цінностей, що не прижилися
Політична еліта	Відсутня	Рід царя та військова аристократія	2 елітарні верхівки: державна та родова. Потім оформ. У інститут дружини	Аристократія, потім шляхта	Козацька еліта, що прийшла на зміну старій аристократії і поглинула шляхту	Рос. аристократія, царські резиденти	Всі, хто приймає участь у державних справах	Представники трудящих	Номенклатурна верхівка партії	Правляча еліта та олігархі

ДОДАТОК Ж

Форми прояву спадкоємності в розвитку сучасної політичної системи України

<table>
<tr><th>ЕТАПИ</th><th colspan="2">ЗОВНІШНІ ПРОЯВИ
(спадкоємність у політичній систем)і</th><th>ВНУТРІШНІ ПРОЯВИ
(процеси, що відбуваються в ядр)і</th></tr>
<tr><td>Етап виникнення нової системи (1985-1990рр.)</td><td colspan="2">Нові елементи утворюють нову систему в межах протікання двох фаз:
• Скрита – нові елементи виникають в межах старої системи:
Прояви в УРСР: починаючи з 1986-87рр. в СРСР загострюється ситуація: прискорення соціально-економічного розвитку, намічено курс переходу на ринкову систему, що вимагала перебудови політичної системи країни.
• Явна – нові елементи утворюють модернізовану структуру
Зміна конституції (ст.6 про положення КПРС), перехід до багатопартійності, введення альтернативних виборів за участі всіх політичних партій та рухів.</td><td>Діє рівень збереження та формування. Ядро виходить у відкритий стан. Відбуваються процеси:
• фільтрації цінностей старої системи:
Ліквідація цензури в засобах масової інформації, розквіт «неформальних організацій» - хіпі, панків, шанувальники езотеричної філософії, футболні фани тощо.
• аналіз законсервованних та інтеріорізованих цінностей
Багатопартійність, що сприяє виникненню нових цінностей у суспільстві. Після проведення виборів посилюється виникненням оппозиції., яка пропонує нову програму подальшого розвитку (де міститься критика та підходи щодо вдосконалення існуючої системи влади, економіки тощо).
Складності сприйняття нової програми для свідомості громадян – як наслідок відторження цінностей</td></tr>
<tr><td>Перехідний етап (найбільш тривалий) (1991-1997рр)</td><td colspan="2">Аналіз сучасного стану системи. Демонтаж старої.</td><td>Аналіз відповідності ядра новій системі. Прискорення процесів фільтрації та інтеріорізації.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>• революційним – докорінна змінна ідеології або винкнення нової, повне заперчення старого укладу.
Путч серпня 1991 року – процес набуття самостійності радянськими республікам; ліквідація радянських органів управління народним господарством, але ...</td><td>Ядро відштовхується за межі системи, на зміну йому приходе нове ядро, нової системи. Оскільки із-за прискорених темпів змін воно не здатно пропустити через себе обсяг інформації
Особливість України: відбувається процес відштовхнення цінностей комунізму лише в правлячих колах, оскільки українські «націоналісти» та «націонал-демократи» не змогли відштовхнути комунстів від влади. А отже, зміна ядра відбувається еволюційно</td></tr>
<tr><td></td><td>Зміна системи може відбуватися двома шляхами</td><td>• Еволюційним – шляхом реформування або пошук нових ідей з метою модернізації</td><td>Шлях пошуку нових цінностей, ідей. Активізується рівень формування цінностей та постійно відбуваються процеси фільтрації та трансляції цінностей в межах ядра.
Особливість: іде поступовий аналіз та переоцінка цінностей коммунізму та насадження і закріплення цінностей демократії, повернення до націократичних ідей. Однак головною ознакою всього перехідного періоду є відсутність панівної ідеології в суспільстві, що гальмує процеси становлення системи.(вибори у 1994 році – існування майже 123 партій)</td></tr>
</table>

Етап становлення (1997-2004рр)	**Продовжуються ідейні коливання в системі. Нова система може стати** • **в опозицію до старої** • **злиття породженної системи зі старою** Особливість України: де юро політична система прямує шляхом опопзиції до старої системи – демократичним шляхом, де факто кучмівський режим є фактично збереженням старих форм управління державою. Одночасно спостерігається поява нових органів та інститутів: Конституційний Суд, уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Вища рада юстицій тощо.	**Активізуються процеси трансформації та відторгення цінностей старої системи починає діяти рівень актуалізації, оскільки основне визначення пріорітетних цінностей вже відбулося та знову включається рвень формування, оскільки є постійно діючим.** Існування політичного плюралізму попереднього етапу завершилося визначенням двох основних ідеологгій у суспільстві: правої та лівої.Перетворення народу з пасивного об'єкту політики у активний її суб'єкт – Помаранчева революція
Етап перетворення нової системи у цілісну розвинуту систему (2004-2009рр)	**Ідейні коливання змінені на чіткі цілі, відбувається усталення та укріплення системи влади, інституцій та політичний устрій.** Перехід до парламентсько-перезиденської форми правління, виникнення нових політичних інститути – РНБО тощо. Визначення зовнішьополітичного курсу України, зміна владних, технологічних функцій держави та її органів тощо	**Розгортання ядра. Також продовжує діяти рівень актуалізації з врахуванням процесів трансформації цінностей.** Початок становлення влади громадянського суспільства та разгортання національної свідомості українців. Як наслідок винкнення політичної еліти нового типу – професійний політик з відмінної спеціальною освітою, без будь-якого тягара радянської системи
Етап дії лише елементів нової системи (етап плавної еволюції) (2010р - ...)	**Розвиток системи у межах власних законів та параметрів руху, вдосконалення елементів та структури існуючої системи** **Виникнення зародків нової системи** Посилення соціальної спрямованості політики, надійне забезпечення прав та свобод громадян, незалежна судова система.	**Ядро повністю відповідає вимогам системи – домінує рівень актуалізації та рівень формування нових якостей, оскільки вже виникають нові зародки системи ціінностей.** Зміцнення ролі четвертої влади (ЗМІ), виникнення третьої нейтральної ідеолгії (напевно, соціалістичного спрямування), яка врівноважить існуючи, влада громадянського суспільства та посилення ролі інтелектуальної еліти
Етап порушення структурних зв'язків з зовнішнім середовищем	**Зниження рівня організованності системи. вичерпання ідеологічної домінанти. Втрата лідерства правлячої еліти або виснажлива боротьба за нього. Винкнення радикальної опопзиції.** Можливий за умови: зміни культурологічного ядра системи.	**Ядро втрачає власну цінність і знов зіштовхується системою. Процеси тривають уповільнено, невизначенним є критерій фільтрації і невизначенним є місце існуючих цінностей.** Можливе за умови: не визначення панівної домінуючої державної ідеології, яка сприятиме динамічним процесам всередені ядра та врешті решт призведе до «ломки» системи